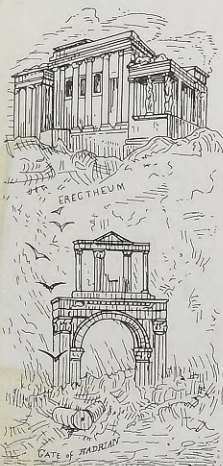


ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1985



ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

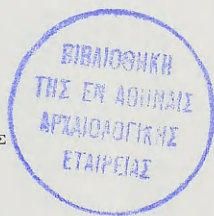
ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1985

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑ

ΓΕΝΙΚΟΤ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ



ΔΩΡΕΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1986

© 'Η ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Ἐλευθ. Βενιζέλου 22, 106 72

ΒΕΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
1986-337

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ

Ἐντολὴ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας ἢ σύνταξις τοῦ Ἔργου ὑπενημίζει, ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν ἐν τῷ Ἔργῳ δημοσιευομένων εὐρημάτων ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός, τοῦ οἰκείου ἀνασκαφῆς ἐπιφυλασσομένου παντὸς δικαιώματος ἐπὶ τῆς περαιτέρω μελέτης καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν εὐρημάτων του.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίς
Εἰσαγωγή	7
Ἄνασκαφαι	
1. Μαρώνεια	11
2. Σύναξη Μαρωνείας	13
3. Ἄγ. Χαράλαμπος Μαρωνείας	13
4. Ἄμφίπολη	14
5. Βεργίνα	18
6. Δῖον	24
7. Πέλλα	28
8. Δωδώνη	31
9. Ἄνω Κορακιάνα Κερκύρας	35
10. Ἄι-Γιώργης Ἄετοῦ Ἰθάκης	36
11. Θέρμον	42
12. Φθιώτιδες Θῆβαι	43
13. Ραμνοῦς	46
14. Ἐρέτρια	48
15. Ἐπίδαυρος	48
16. Μυκῆναι	48
17. Δῆλος	49
18. Πάρος	51

	Σελίς
19. Νάξος. Γρόττα	56
20. Νάξος. Πλατεία Μητροπόλεως	60
21. Θήρα	62
22. Μινώα Ἀμοργοῦ	65
23. Ζάκρος	69
24. Σύμη Βιάννου	72
25. Ἀρχάνες	76
26. Ἰδαίον Ἄντρον	78
27. Γιούχτας	83
Μουσεῖα	88
Δημοσιεύματα καὶ μορφωτικὴ δράσις	89

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀνάματον ἐργασίαν τῶν ἀρχαιολόγων ποὺ διευθύνουν τὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἐρεῦνας τῆς Ἑταιρείας, τὴν συμβολὴν τῶν δωρητῶν καὶ τῶν ἐταίρων μας, τὸ ἔτος 1985, τὸ 148ον ἔτος τῆς ζωῆς τῆς Ἑταιρείας, θὰ μείνη εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ὡς ἔτος ἐργασίας καὶ μεγάλης συμβολῆς εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ πατρώου πολιτισμοῦ. Ἡ συμβολὴ αὐτὴ καὶ πάλιν τὴν διετήρησεν εἰς τὸ προσκῆνιον τῆς διεθνοῦς ἐπιστημονικῆς, ἀρχαιολογικῆς προσπαθείας καὶ ἐπιδόσεως. Τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας τοὺς μετασχόντας εἰς τὸ ἔργον μας καὶ ὅσους μὲ σταθερὰν βοήθειαν ἐνίσχυσαν καὶ κατέστησαν δυνατὸν τὸ ἔργον αὐτό, εὐχαριστῶ θερμῶς καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου.

Κατὰ πανάρχαιον ἔθος τῆς φυλῆς μας, προτοῦ ἐξιστορήσω τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργον, ὀφείλω νὰ ἀποτίσω τὸν ὕπατον φόρον τιμῆς εἰς τοὺς ἐκλιπόντας ἐταίρους, οἱ ὅποιοι ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐστήριξαν καὶ ἐπλούτισαν τὴν ζωὴν τῆς Ἑταιρείας. Μὲ λύπην, ἀλλὰ καὶ εὐγνωμοσύνην ἀναφέρομαι εἰς τοὺς ἀποθανόντας κατὰ τὸ ἔτος 1985.

Τὸ 1985 αἱ Μοῖραι ἔπληξαν σκληρὰ τὴν Ἑταιρείαν μας μὲ τὸν θάνατον τριῶν κορυφαίων μελῶν μας, τὸν Παναγιώτην Ζέπον, τὸν Ἰωάννην Τραυλὸν καὶ τὸν Δημήτριον Λαζαρίδην.

Ὁ Παναγιώτης Ζέπος, ἀφιέρωσε μέγα μέρος τῆς ζωῆς του εἰς τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἑταιρείαν μας. Σοφὸς Πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος, ἀνεδείχθη ἐνεργητικὸς, σῶφρων καὶ δημιουργικὸς Πρόεδρος. Μὲ τὰς συμβουλὰς καὶ τὴν ἐργασίαν του ἀνύψωσε τὴν Ἑταιρείαν μας εἰς περίλαμπρον καὶ μοναδικὴν περιωπὴν. Ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἀπὸ τοῦ 1956, τὴν ὑπηρέτησε πιστῶς, ὡς μέλος, ὡς Σύμβουλος καὶ τέλος ὡς Πρόεδρος τῆς ἐπὶ ἑπταετίας. Ἡ πρὸς τὴν Ἑταιρείαν ἀφοσίωσις του θὰ παραμείνη ὑποδειγματικὴ καὶ

ἡ μνήμη του θά συνδέεται πάντα μὲ τὴν μεγάλην περίοδον τῆς ζωῆς τῆς Ἑταιρείας.

Τὸν Ζέπον ἠκολούθησεν ὁ Ἰωάννης Τραυλός, ἐπιστήμων ἐνάρετος καὶ σιωπηλός, πρόθυμος νὰ βοηθήσῃ τοὺς πάντας καὶ ἰδίᾳ τοὺς νεωτέρους, πού μὲ σεβασμὸν καὶ ἀγάπην τοῦ ἔδωσαν τὴν προσωνομίαν τοῦ διδασκάλου. Ὁ Τραυλός μὲ τὸ ἔργον του εἰς τὴν Ἑλευσίνα καὶ τὴν Ἀττικὴν ἐτίμησε τὴν Πατρίδα καὶ τὴν Ἑταιρείαν τὴν ὁποίαν ὀλοψύχως ὑπηρέτησεν ὡς μέλος, ὡς Σύμβουλος καὶ ὡς Ἀντιπρόεδρος. Ἦνωσε τὰς δυνάμεις καὶ γνώσεις του πρὸς τὰς τοῦ Ὁρλάνδου, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε μαθητῆς εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον, συνέχισε τὴν μελέτην τοῦ διδασκάλου καὶ ἐβοήθησε τὴν συμπλήρωσιν καὶ ἔκδοσιν τοῦ ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον «Λεξικὸν τῶν ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων». Τὸ ἔργον ἐκυκλοφορήθη αὐτὸν τὸν μῆνα. Ὁ Τραυλός θά παραμείνῃ ὡς αἰώνιον ὑπόδειγμα διὰ τοὺς ἐπιγιγνομένους καὶ ἡ σκιά του θά πλανᾶται εἰς τὰ κατάλοιπα τοῦ τεμένου τῆς Δήμητρος ἐπευλογοῦσα καὶ βοηθοῦσα τὰς προσπάθειάς τῶν συνεχιστῶν του.

Τρίτον εἰς χρονικὴν σειρὰν καὶ μὲ λύπην ἀναφέρω τὸν καθηγητὴν Δημήτριον Λαζαρίδην, ἐπίλεκτον μέλος τῆς Ἑταιρείας μας πού ἀφιέρωσε τὴν ζωὴν καὶ τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν λαμπρὰν ἀνασκαφὴν τῆς Ἀμφιπόλεως, τῆς πόλεως τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου. Πρόθυμος καὶ ἐργατικός, ἐστήριξε τὴν Ἑλληνικὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐπιστήμην καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν.

Ἀκόμη ἡ Ἑταιρεία ἐθρήνησε τὸν θάνατον τοῦ Μαρίνου Καλλιγᾶ, μέλους τοῦ Συμβουλίου της, πού ὡς διευθυντῆς τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης ἐδημιούργησε τὸ στερεὸν ὑπόβαθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου σήμερα ἐδράζεται τὸ ἴδρυμα τοῦτο. Ἀκόμη μὲ λύπην ἀναφέρομεν τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου διδασκάλου τῆς Ἐπιγραφικῆς Louis Robert καὶ τῆς παλαιμάχου ἐρευνητρίας τῆς προϊστορίας μας Sylvia Berton. Οἱ ἐκλιπόντες ἄφησαν δυσαναπλήρωτον κενὸν εἰς τὴν εὐγενῆ προσπάθειαν τῆς Ἑταιρείας ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐπιγι-

γνομένους φωτεινόν παράδειγμα. Αὐτῶν ἡ μνήμη ἄς εἶναι αἰωνία.

“Ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1984, αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι τῆς Ἑταιρείας διακρίνονται εἰς δύο κατηγορίας, εἰς ἐρεύνας καὶ ἀνασκαφὰς αἱ ὁποῖαι χρηματοδοτοῦνται ὑπὸ τῆς Πολιτείας διὰ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, καὶ εἰς ἀνασκαφὰς καὶ ἐρεύνας ἐκ τῶν ἰδίων πόρων τῆς Ἑταιρείας. Αἱ πρῶται περιλαμβάνουν τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βεργίνας, τοῦ Δίου, τῆς Πέλλας, τῆς Μαρωνείας, τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου τῆς Κρήτης, τοῦ Ραμνοῦντος τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν Φθιωτίδων Θηβῶν, καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, αἱ μνημειώδεις στερεωτικαὶ ἐργασίαι τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τῆς νοτίας κλιτύος τοῦ λόφου τῆς Ἀκροπόλεως, τῆς Ἐπιδαύρου, τῆς Ζάκρου, τοῦ Μυστρά καὶ ἡ ἀναπαλαίωσις καὶ ἐπισκευὴ τοῦ Ἰλίου Μελάθρου, ὡς καὶ ἡ συμβολὴ τῆς Ἑταιρείας εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ νεκροταφείου τοῦ ἀπεκαλύφθη κάτω τῆς ἐπιφανείας τῆς Πλατείας Κοτζιά τῶν Ἀθηνῶν. Αἱ ἀνασκαφαί, ἀναστηλώσεις καὶ στερεώσεις, ποὺ ἤρχισαν ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ καθοδήγησιν τοῦ τέως Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κυρίου Κωνστ. Καραμανλῆ, συνεχίζονται μετὰ τὸν ἴδιον ρυθμὸν, τὸν αὐτὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ ἐπιτυχίαν ὑπὸ τοῦ ΥΠΠΟ, ὑπὸ τὴν προσωπικὴν διεύθυνσιν τῆς Ὑπουργοῦ κυρίας Μελίνας Μερκούρη, πρὸς τὴν ὁποίαν ὀφείλονται χάριτες. Εὐχαριστίαι ἀκόμη ὀφείλονται εἰς ὅλους τοὺς δωρητὰς μας ποὺ εὐτυχῶς αὐξάνονται, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ Ἴδρυμα Ψύχα καὶ τὴν Πρόεδρον τοῦ Συμβουλίου του κυρίαν Χριστίαν Σταθάτου, ὅχι μόνον διὰ τὴν οἰκονομικὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν ἀρωγὴν του ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ διάφορα βοηθήματα ποὺ παρέχει εἰς ἀρχαιολόγους, ποὺ βοηθοῦν ἀποτελεσματικὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ἔργου των. Τὸ προσεχὲς ἔτος 1987, ὅτε θὰ ἐορτασθῇ ἡ ἑκατοστὴ πεντηκοστὴ ἐπέτειος τῶν γενεθλίων τῆς Ἑταιρείας μας, ἐλπίζεται νὰ δημοσιευθῇ πλήρης κατάλογος τῶν δωρητῶν καὶ εὐεργετῶν μας.

“Ὅπως καὶ ἄλλοτε ἀνέφερα αἱ γενόμεναι ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι ἔφεραν εἰς φῶς τὴν ὄλην ὄψιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς πολιτιστικῆς δρά-

σεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν, μυθολογικῶν ἀκό-
μη χρόνων μέχρι καὶ τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων, τῆς ἀρχῆς
δηλαδή τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν
περιοχὴν τῆς Μεσογείου. Καλύπτουν δὲ ὁλόκληρον τὸν ἐλεύθερον
Ἑλλαδικὸν χώρον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης πρὸς Βορρᾶν
μέχρι καὶ τῆς Κρήτης πρὸς Νότον. Ὅχι μόνον ἡ Ἀρχαιολογικὴ
Ἑταιρεία τῶν Ἀθηνῶν ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ
Ἐπιστῆμη εἶναι εὐγνώμων εἰς τοὺς Ἀρχοντας καὶ τὰς Ὑπηρε-
σίας τῆς Πολιτείας καὶ τοὺς δωρητὰς καὶ εὐεργέτας διὰ τὴν
χρηματοδότησιν, πού διατηρεῖ ἐν πλήρει δράσει τὰς σπουδαίας
αὐτὰς ἐργασίας, παρὰ τὰς δυσκόλους οἰκονομικὰς συνθήκας τῆς
ἐποχῆς.

Αἱ γινόμεναι ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι κατὰ τὰς ὑποβληθείσας
ἐκθέσεις τῶν ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνητῶν, ἀνέρχονται εἰς 27 καὶ
εἶναι αἱ ἀκόλουθοι:

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. Συνεχίστηκε για πέμπτη χρονιά ἡ ἀνασκαφή στὸ θέατρο τῆς ἀρχαίας **Μαρωνείας** (εἰκ. 1) μὲ πιστώσεις τοῦ πενταετοῦς προγράμματος τῆς ΝΑ Ροδόπης διὰ τοῦ ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Εὐ. Πεντάζου. Ἐγιναν οἱ παρακάτω ἐργασίες:

Κοῖλο. Ἀποκαλύφθηκε ὁλόκληρο τὸ κοῖλο· διαπιστώθηκε ὅτι λείπουν τὰ ἐδώλια τῆς πρώτης καὶ δεύτερης σειρᾶς τῆς κερκίδας VI καὶ ὅτι εἶναι κατεστραμμένα ἀπὸ μεταγενέστερες μετατροπές τὰ πρὸς τὶς παρόδους ἄκρα τῶν κερκίδων I καὶ IX. Δὲν ἐντοπίστηκαν ἀκόμη οἱ τοῖχοι τῶν παρόδων, πού πιθανότατα καταστράφηκαν κατὰ τὶς ρωμαϊκὲς ἐπεμβάσεις στὸ θέατρο. Ἡ Δ πάροδος εἶχε κλειστεῖ μὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δεύτερη χρήση, καὶ ἴσως καὶ ἡ Α πού βρέθηκε ὅμως πολὺ ταραγμένη.

Ὀρχήστρα. Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ ἀγωγοῦ τῆς ὀρχήστρας (διαστ. 0.84×0.63 μ.), τοῦ ὁποίου τὰ δύο ἄκρα, σὲ μῆκος 1.50 μ., εἶναι ἀκάλυπτα. Σὲ μικρὴ τομῆ, στὸ κέντρο τῆς ὀρχήστρας, βρέθηκε ὁ ἀγωγὸς πού περνοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ κοῖλο καὶ συνεχιζόταν κάτω ἀπὸ τὴ σκηνή καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτή. Δὲν κατέστη δυνατὸ νὰ ἐντοπιστεῖ τὸ δάπεδο τῆς ὀρχήστρας γιατί ἡ ἐπίχωση ἦταν πολὺ ταραγμένη. Πιθανότατα ἦταν πατημένη γῆ.

Σκηνή. Ἀποκαλύφθηκε τὸ κτίριο τῆς σκηνῆς διαστ. 23.50×6.30 μ. πού χωριζόταν σὲ τρεῖς χώρους. Τὸ κεντρικὸ τμήμα της εἶναι κατεστραμμένο ἀπὸ τὸν χεῖμαρρο πού τὴ διέσχισε στὰ νεώτερα χρόνια. Σχεδὸν κατεστραμμένη εἶναι καὶ ἡ ΒΔ πλευρὰ της. Ἡ ἔρευνα δὲν ὁλοκληρώθηκε. Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τῆς σκηνῆς ἦταν ἰσχυροί, πλ. 1.45 μ., γιὰ νὰ ὑποβαστάζουσαν καὶ τὸν πάνω ὄροφο, τμήματα τοῦ ὁποίου ἀπὸ τοῦβλα καὶ παχὺ κονίαμα βρέθηκαν στὸ προσκίnio καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ σκηνή. Οἱ τοῖχοι τῆς σκη-

νής, ρωμαϊκῶν χρόνων, εἶναι κτισμένοι με ἀκανόνιστες πέτρες καὶ παχὺ κονίαμα. Μόνο στὴ ΝΑ πλευρὰ ὑπάρχουν ὀρθογώνιοι ἀσβεστολιθικοὶ δόμοι, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τῆς σκηνῆς εἶναι πρόχειρης κατασκευῆς καὶ θὰ καλυπτόταν ἀπὸ κονίαμα.

Προσκήνιο. Δὲν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ προσκηνίου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων πλ. 3.35 μ. Σὲ ὀρισμένα τμήματα ἀποκαλύφθηκε τὸ λιθόκτιστο θεμέλιο ὅπου πατοῦσαν οἱ βάσεις ἀπὸ τοῦβλα, οἱ ὁποῖες πιθανότατα σὲ ὀρισμένα μέρη ἔφεραν ὀρθομαρμάρωση με κυμάτιο. Βρέθηκαν τμήματα δωρικῶν ἡμικιονίσκων πὺν μᾶλλον κοσμοῦσαν τὴν πρόσοψη τοῦ προσκηνίου. Ἡ ἀνεύρεση κιονοκράνων ἡμικιόνων τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων καὶ διατήρητου θωρακίου τῆς ἰδίας περιόδου πιθανότατα ὑποδηλοῦ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ θεάτρου στὰ παλαιοχριστιανικὰ τουλάχιστον χρόνια καὶ ἀντίστοιχες ἐπεμβάσεις στὸ προσκήνιο.

Εὐρήματα: Ἀκέραιος δωρικὸς ἡμικίονας ὕψους 2.10 μ. Τμήματα χειρῶν τριῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων, τὸ ἓνα ὑπερφυσικοῦ μεγέθους. Ἡ κεραμικὴ (περιορισμένη) εἶναι ἐλληνιστικῶν μέχρι βυζαντινῶν χρόνων καὶ τὰ νομίσματα (85) χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ κλασικὰ μέχρι τὰ βυζαντινὰ χρόνια.

Μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου κατασκευάστηκε ἀγωγὸς ἀπὸ σιμεντοσωλῆνες πάνω ἀπὸ τὴ ΒΑ πλευρὰ τοῦ κοίλου με φρεάτια καθαρισμοῦ καὶ καλύφθηκε ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ τὸ πρανὲς πὺν σ' αὐτὸ τὸ τμήμα ἦταν κατεστραμμένο. Συντηρήθηκαν τὰ σαθρὰ τμήματα τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ προσκηνίου ἀπὸ εἰδικευμένο τεχνίτη καὶ καλύφθηκαν με νάλον γιὰ προστασία ἀπὸ τὶς βροχοπτώσεις τὸν χειμῶνα. Ὀλοκληρώθηκε ἡ περίφραξη πὺν ἔγινε σὲ ἀρκετὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ θέατρο, ὥστε νὰ μὴν παραβλάπτει τὴν ἐμφάνισή του. Κατασκευάστηκαν δύο μικρὲς ταράτσες, γιὰ νὰ φαίνεται τὸ θέατρο ἔξω ἀπὸ τὴν περίφραξη καὶ νὰ ἀποφεύγονται, ὅσο εἶναι δυνατὸν, οἱ καταστροφές, ἠθελημένες ἢ ἀθέλητες, τῶν ἐπισκεπτῶν.

2. Σὲ πενταετὲς πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ τῆς Νομαρχίας Ροδόπης γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ΝΑ τμήματος τοῦ Νομοῦ Ροδόπης συμπεριελήφθη καὶ ἡ διὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς Μαρωνείας καὶ τῆς περιοχῆς τῆς. Ἡ ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων διὰ τοῦ ἐφόρου κ. Χαράλαμπος Μπακιρτζῆ ἀνέλαβε τὴ διερεύνηση τῶν ἐρείπιων στὴ θέση «Σύναξη», ἀνατολικά τῆς Μαρωνείας, ὅπου εἶχαν ἐντοπισθεῖ τὸ 1937 ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Γεώργιο Μπακαλάκη ἐρείπια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (εἰκ. 2).

Κατὰ τὴ φετινὴ πρώτη περίοδο ἀπομακρύνθηκαν 130 μ³ πέτρας, κόπηκαν τὰ πουρνάρια καὶ ἡ ἄγρια βλάστηση ἀπὸ τὸν ἀνασκαφικὸ χῶρο καὶ ἀφαιρέθηκε τὸ ἐπιφανειακὸ ταραγμένο στρώμα τῆς ἐπίχωσης. Διαπιστώθηκε ὅτι στὴ θέση αὐτὴ τῆς θρακικῆς παραλίας ὑπάρχουν τὰ ἐρείπια τρίκλιτης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μὲ νάρθηκα, μήκους 34.40 μ. καὶ πλάτους 20.75 μ. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς ἐκκλησίας σχηματίζει τρίκογχον καὶ εἶναι κτισμένο μὲ μεγάλους λαξευμένους μαρμαρίνους καμπύλους δόμους, οἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ ἀρχαιότερο ρωμαϊκὸ κτίριο τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Στὰ ἐρείπια τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς ἰδρύθηκε στὸν 9ο/10ο αἰ. κτιριακὸ συγκρότημα, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μονόχωρη ἐκκλησία μὲ νάρθηκα, μήκους 15.90 μ. καὶ πλάτους 5.60 μ., ἀλλὰ καὶ δύο πτέρυγες δωματίων.

Τέλος, δίπλα στὴν παραλία τῆς Σύνταξης ἀποκαλύφθηκαν ἐρείπια μεγάλης λιμενικῆς ἀποθήκης παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

3. Κατὰ τὸ 1985 συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν ἐπιμελητὴ Βυζ. Ἀρχαιοτήτων κ. Θ. Ἀλιπράντη ἡ ἀνασκαφὴ στὸν Ἅγ. Χαράλαμπος τῆς Μαρωνείας, ὅπου πρὸ ἐτῶν εἶχε ἀνακαλυφθεῖ σὲ βάθος 5 μ. περίπου τμήμα ἀψίδας ἐκκλησίας (εἰκ. 3), ποὺ, ὅπως φαίνεται, πρέπει νὰ ἀνάγεται στὴν εἰκονομαχικὴ περίοδο. Ἡ ἀψίδα εἶναι τοιχογραφημένη καὶ κοσμεῖται μὲ ἓνα μεγάλο διάλιθο σταυρὸ (εἰκ. 4).

Πρὸς τὰ Ν τῆς ἀρχικῆς τομῆς, διαστ. 4.50 × 11 μ., ἐπεκτάθηκε ἡ ἔρευνα μὲ τὴ διάνοιξή νέας τομῆς, διαστ. 4 × 9 μ., προκειμένου νὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ ἀποκάλυψη τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἔρευνα στὴ νέα τομὴ ἔφθασε σὲ βάθος 1.50 μ. περίπου.

Ἡ μεγάλη ἐπίχωση στὸ χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς, ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ 1 - 8 μ., ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ μικρὴ χρονικὴ διάρκεια τῆς ἔρευνας (δεκαπέντε ἡμέρες) δὲν ἐπέτρεψαν νὰ ἔλθουν στὸ φῶς τὰ διαφαινόμενα ἐρείπια τοῦ ναοῦ καὶ ὡς ἐκ τούτου παρέμεινε ἀδιευκρίνιστη ἡ ἀρχιτεκτονικὴ διάταξη καὶ ἔκτασή του. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ τοίχου μεγάλου πάχους, ποὺ εἶναι θεμελιωμένος πάνω στὴν κατεστραμμένη ἐκκλησία, μαρτυρεῖ ἀναμφισβήτητα τὴν ὑπαρξὴ τουλάχιστον δύο οἰκοδομικῶν φάσεων. Παλαιότερα εἶχαν βρεθεῖ στὸ ἴδιο μέρος κατὰ τὴ διάρκεια καθαρισμοῦ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὅπως ὑπέρθυρο, τμήμα θωρακίου καὶ κιονόκρανο, ποὺ φυλάσσονται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ τῆς Μαρωνείας.

Ἀπὸ τὰ μέχρι σήμερα δεδομένα ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρχικὰ ὑπῆρχε ἡ τοιχογραφημένη ἐκκλησία, καταστράφηκε ὅμως γιὰ ἄγνωστους λόγους καὶ πάνω στὰ ἐρείπιά της κτίστηκε μιὰ ἄλλη, ἐπίσης βυζαντινῆς ἐποχῆς.

Ἡ περαιτέρω συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸν Ἁγ. Χαράλαμπο τῆς Μαρωνείας θὰ προσφέρει ἀναμφίβολα σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα αὐτῆς τῆς περιοχῆς.

4. Κατὰ τὸ 1985 — ἔτος θανάτου τοῦ ἀνασκαφέα τῆς Ἀμφίπολης Καθηγητῆ Δημήτρη Λαζαρίδη — διατέθηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ποσὸ 500.000 δραχμῶν γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Γυμνασίου τῆς Ἀμφίπολης (εἰκ. 5, 6), ἀπὸ τὴν ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Καλλιόπη Δημ. Λαζαρίδη.

Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσε ἀπὸ τὶς 5 ἕως τὶς 28 Αὐγούστου. Τὰ ἀποτελέσματα ἦταν ἱκανοποιητικὰ, γιὰτὶ ἔγινε γνωστὸ τὸ σχέδιο ἑνὸς μεγάλου τμήματος (ΒΔ) τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτιρίου,

πού δὲν εἶχε ἀνασκαφεῖ κατὰ τὸ προηγούμενο ἔτος (βλ. Ἔργον 1984).

α) Στὴ ΒΔ γωνία τοῦ Γυμνασίου ἀποκαλύφθηκε πλήρως τὸ ἐσωτερικὸ τῆς δεύτερης αἵθουσας λουτροῦ (εἰκ. 7), μικρότερης (διαστ. 7.10×7.15 μ.) καὶ πολὺ κατεστραμμένης, ἀλλὰ ἰδίου συστήματος μὲ αὐτὸ τῆς ἀντίστοιχης αἵθουσας τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ κτιρίου. Δηλαδή, φέρει ἀλλάκι ὑδροδότησης στὸ Β τοῖχο (Ἔργον 1984, εἰκ. 25), λαξέυματα γιὰ λουτῆρες καὶ τὰ βάθρα τους στὸ Β καὶ Δ τοῖχο (εἰκ. 7). Τὸ δάπεδό της ἦταν ἐπίσης στρωμένο μὲ πωροπλίνθους, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες βρέθηκαν στὴ θέση τους. Στὸ Ν τοῖχο, κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου (μῆκ. 1.80 μ.), πού ἀργότερα κλείστηκε, ὑπάρχει ἐπίσης ἀλλάκι γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ νεροῦ ἀπὸ τὴν αἴθουσα. Ὁ νότιος τοῖχος τοῦ δωματίου καλυπτόταν ἐσωτερικὰ μέχρις ἓνα ὕψος μὲ κονίαμα, ὅπως καὶ οἱ τοῖχοι βόρειος καὶ δυτικός. Ὁ ἀνατ. τοῖχος, πού καταστράφηκε ὀλοσχερῶς ἀπὸ πυρκαϊά, διασώζει μόνο τὸ θεμέλιο στὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος του. Ἀντικαταστάθηκε σὲ μεταγενέστερη ἐποχὴ ἀπὸ τοῖχο πρὸς τὰ δυτικὰ του, κτισμένο μὲ ἀργές πέτρες καὶ στὴν ἀνωδομή του μὲ ἀρχικὸ ὑλικὸ τοῦ κτιρίου — πωρόλιθοι καὶ ἕνας σπόνδυλος.

β) Ἀποκαλύφθηκε τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ δωματίου, πού σχηματίζεται μεταξὺ τῆς ΒΔ αἵθουσας λουτροῦ καὶ τοῦ χώρου μὲ τὴν κλίμακα πού ὀδηγεῖ στὸ βόρειο πρόπυλο, ἴδιων ἀκριβῶς διαστάσεων μὲ τὴ ΒΔ αἴθουσα λουτροῦ (7.10×7.15). Στὸ Ν τοῖχο τοῦ δωματίου αὐτοῦ βρέθηκε ἐντοιχισμένο ἀνάστροφα καὶ μὲ τὴν ἐπιγραφὴ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ πλευρά, μαρμαρίνο ἀναθηματικὸ βάθρο στὸν Ἐρμῆ (εἰκ. 8), διαστ. $0.92 \times 0.73 \times 0.38$ μ. Οἱ δύο πρῶτες σειρὲς τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι σβησμένες. Τὸ βάθρο, σὲ κάποια μεταγενέστερη φάση, ἔκλεισε τὴν ἀρχικὴ εἴσοδο τοῦ χώρου.

γ) Ἀνασκάφηκε σὲ ὅλο τὸ βάθος της (1.83 μ.) ἡ Δυτικὴ πύλη τοῦ κτιρίου (εἰκ. 9), πού ἔχει πλάτος 2.83 μ. καὶ σωζόμενο ὕψος τριῶν δόμων στὴ Ν πλευρά καὶ ἑνὸς στὴ Β πλευρά. Τὸ κατώφλι

τῆς εἰσόδου, μήκους 1.57 μ., διασώζει τὸ σύστημα στερέωσης τῆς θύρας.

δ) Στῆ Β πλευρὰ τῆς πύλης, σχηματίζεται χώρος ἀντίστοιχος τοῦ δωματίου μὲ τὸ βάθρο τοῦ Γυμνασιάρχου Ἀπελλᾶ (βλ. ΠΑΕ 1982), διαστάσεων 3.10×5.45 μ., ἀνοικτὸς στὴν Α πλευρὰ (εἰκ. 10). Στῆ Δ πλευρὰ τοῦ χώρου αὐτοῦ ἀποκαλύφθηκαν τρία βάθρα τοποθετημένα σὲ σχῆμα Π — μάλλον σὲ δευτέρη χρήση — καὶ ἓνα τέταρτο ἀνατολικότερα.

ε) Ἀνασκάφηκε στὴ Ν πλευρὰ τῆς πύλης ὅλος ὁ χώρος μὲ τὸ βάθρο τοῦ Ἀπελλᾶ (εἰκ. 11), ποῦ τώρα, μὲ τὴν ἀποκάλυψη καὶ τοῦ ἀνατ. τοίχου, σχηματίζει δωμάτιο, διαστ. 3.05×4.83 μ. Στὸ Β τοῖχο τοῦ δωματίου, δίπλα στὴν παραστάδα τῆς πύλης, ἀνοίχθηκε εἴσοδος στὸ δωμάτιο, πλάτ. 1.10 μ., μάλλον μεταγενέστερη καὶ πιθανῶς ἄλλη μία στὸν ἀνατ. τοῖχο, πλάτ. 0.96 μ. Στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου βρέθηκαν κατὰ τόπους ἰσχυρὰ ἴχνη καύσης καὶ 12 λαξεύματα (εἰκ. 12) ἀκανόνιστου σχήματος, τὰ ὅποια δὲν ἔδωσαν ἀξιόλογα ἀντικείμενα, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα παιδικὸ χάλκινο δακτυλίδι, ἓνα νόμισμα, ἓνα πῆλινο σφονδύλι, δόντι ζώου, λίγα γυαλιὰ καὶ ὄστρακα καμένα.

στ') Συνεχίστηκε στὸ Β τμήμα τοῦ κτιρίου ἡ ἀποκάλυψη τοῦ στυλοβάτη μὲ τοὺς 3 κίονες, μεταξὺ ἐσωτερικῆς αὐλῆς καὶ δωματίων Β πλευρᾶς (ποῦ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀνασκάπτεται στὴν περυσινὴ περίοδο), πρὸς τὰ δυτικά, σὲ μῆκος 6 μ. (εἰκ. 13). Στὴν ἐπίχωση τοῦ στυλοβάτη, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἀνήκει σὲ μεταγενέστερη οἰκοδομικὴ φάση, βρέθηκαν ριχτοὶ πολλοὶ πωρόλιθοι καὶ σπόνδυλοι κίωνων. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο βάθρα, ποῦ εἶχαν ἦδη βρεθεῖ στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τῆς στοᾶς, ἀποκαλύφθηκε καὶ ἓνα τρίτο — πιθανῶς καὶ τὰ τρία ἐρμαϊκῶν στηλῶν μὲ ἐπιμήκεις τόρμους — καὶ μία τέταρτη βάση μὲ κυκλικὸ τόρμο. Τὸ δυτ. ἄκρο τοῦ στυλοβάτη σχηματίζει γωνία πρὸς τὰ Ν, μετὰ ἀπὸ συνολικὸ μῆκος 14.40 μ. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς βόρειας αὐτῆς στοᾶς διέσωζε στρώμα καταστροφῆς ἀπὸ πυρκαϊά, ποῦ τὸ ἀποτελοῦν κεραμίδες στέγης,

στάχτες και κάρβουνα. Μεταξύ του Δ άκρου του στυλοβάτη και του τοίχου του βάθους της στοᾶς ἀποκαλύφθηκε ἕνας δεύτερος χώρος ἀσκησης (βλ. "Εργον 1984, σ. 22) μισοκατεστραμμένος, πού εἶναι στρωμένος με μεγάλες πήλινες πλάκες και ἔχει σωζ. μήκος 3.10 μ. και σωζ. πλάτος 1.30 μ.

Μέσα στὸν ἴδιο χῶρο ἀποκαλύφθηκε σὲ μήκος 4.80 μ. πρὸς τὰ ΒΔ ἡ συνέχεια τοῦ πήλινου ἀγωγοῦ, πού εἶχε βρεθεῖ πέρυσι στὸ ἀνατολ. τμήμα τῆς στοᾶς (βλ. "Εργον 1984). Ὁ ἀγωγὸς ξεκινώντας ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς δεύτερης αἴθουσας λουτροῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπομάκρυνε τὸ νερό, διέσχιζε τὴ Β στοὰ με κατεύθυνση ΝΑ σὲ μήκος 25 μ. και διασταυρούμενος με τὸν ἀγωγὸ τῆς πρώτης αἴθουσας λουτροῦ χυνόταν σὲ κτιστὸ ἀγωγό, πού κατευθύνεται πρὸς τὴ μνημειακὴ κλίμακα τῆς ἀνατ. εἰσόδου.

ζ) Ἀποχωματώθηκε τὸ ΒΔ τμήμα τοῦ μεγάλου ὀρθογώνιου ἀκάλυπτου χώρου στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Γυμνασίου (βλ. ΠΑΕ 1982), πού χρησίμευε γιὰ ἀσκηση και ἀγωνίσματα (εἰκ. 14). Ὑπάρχουν και ἐδῶ ἔντονα ἔχνη καταστροφῆς (ριχτοὶ πωρόλιθοι, σπόνδυλοι, ἔχνη καύσης). Σὲ ἀπόσταση περίπου 8 μ. νότια τῆς Β στοᾶς και ἀνατ. τῆς Δ στοᾶς βρέθηκε χῶρος ἀθλησης μισοκατεστραμμένος, στρωμένος με τμήματα κεραμίδων (διαστ. 2.15 × 1.45 μ.).

η) Τέλος ἀποκαλύφθηκαν δύο μεταγενέστεροι τοῖχοι, τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ φαινόταν ἀπὸ τὴν περυσινὴ ἀνασκαφὴ (εἰκ. 14), κάθετοι στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ Β τοίχου τοῦ Γυμνασίου: ὁ ἕνας, μήκους 6.45 μ., στὴ ΒΔ γωνία τοῦ κτιρίου ἀπὸ ἀργές πέτρες, ὁ ἄλλος στὴν προέκταση τοῦ μεταγενέστερου ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς ΒΔ αἴθουσας λουτροῦ ἀπὸ πωρόλιθους τοῦ Γυμνασίου, μήκ. 6.90 μ. Ἐπίσης φάνηκε κλίβανος πού δὲν στάθηκε δυνατὸ νὰ ἀνασκαφεῖ.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν:

α) Μαρμαρίνη ἀναθηματικὴ βάση ἀγάλματος τοῦ Γυμνασιάρχου Μόσχου Διονυσίου στὸν Ἡρακλῆ, διαστ. 0.87 × 0.54 μ. (εἰκ. 15).

β) Ἀνω τμήμα γυμνοῦ κορμοῦ ἀνδρικοῦ ἀγάλματος, σωζ. ὕψους 0.56 μ.

β) Ἀρχαϊστική ἐρμαϊκή στήλη, πεσμένη ἀπὸ τὸ βάθρο της, — πού βρέθηκε ἐπίσης κοντά της —, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συνανήκοντα τμήματα. Εἶναι ἀκέφαλη καὶ διασώζει μόνον τὸ κάτω τμήμα τῆς κόμης. Σωζ. ὕψος 2.12 μ.

δ) Μαρμάρινη μικρὴ κεφαλὴ (ὕψ. 0.05 μ.) γυναικείου ἀγαλματιδίου. Μετὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ τόσο σημαντικοῦ αὐτοῦ κτιρίου πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν οἱ οἰκοδομικὲς του φάσεις καθὼς καὶ ὁ χῶρος πού τὸ περιβάλλει.

5. Ἡ ἀνασκαφὴ στὴν περιοχή τῆς Βεργίνας συνεχίστηκε καὶ τὸ 1985. Ὅπως καὶ στὶς προηγούμενες περιόδους ἡ ἀνασκαφὴ χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ εἰδικὸ κονδύλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης. Σ' αὐτὴν πῆραν μέρος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ὀμ. καθηγητὴ κ. Μαν. Ἀνδρόνικο ἡ ἐπίκ. καθηγ. κ. Στ. Δρούγου καὶ οἱ λέκτορες κ. Χρυσούλα Σαατσόγλου-Παλιαδέλη καὶ κ. Παναγιώτης Φάκλαρης. Οἱ ἐργασίες μοιράστηκαν σὲ τρεῖς τομεῖς: στὸν τάφο κοντὰ στὸ χωριὸ Παλατίτσια μὲ ἄμεσο ἐπόπτρια τὴν κ. Δρούγου, στὴν περιοχή τοῦ ναοῦ τῆς Εὐκλείας μὲ ἐπόπτρια τὴν κ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, καὶ στὴν ἀκρόπολη μὲ ἐπόπτη τὸν κ. Φάκλαρη, οἱ ὁποῖοι εἶναι καὶ οἱ συντάκτες τῶν ἀντίστοιχων ἐκθέσεων γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες συνεχίστηκε ἡ ἐργασία στὸ ἐργαστήριο καὶ στοὺς βασιλικοὺς τάφους, ὅπου ὁ παλαιὸς συνεργάτης τῆς ἀνασκαφῆς κ. Γεώργιος Μιλτσακάκης ὀλοκλήρωσε τὴν ἀντιγραφὴ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τάφου τῆς Περσεφόνης μὲ θαυμάσια ἀποτελέσματα. Ἰδιίτερα σημαντικὴ κρίνω τὴν ἀποτύπωση τῶν χαρακτῶν προσχεδίων.

Στὴν ἀνασκαφὴ συνεργάστηκε καὶ ἡ πτυχιούχος τῆς Ἀρχαιολογίας κ. Μπ. Τσιγαρίδα καὶ τὴν παρακολούθησαν ἀρκετοὶ φοιτητὲς τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ τομέα τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Τάφος Παλατισίων

Στή φετινή σύντομη ανασκαφική περίοδο (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 1985) ολοκληρώθηκε σχεδόν ή έρευνα του μεγάλου χτιστού τάφου στις παρυφές του χωριού Παλατίτσια, του οποίου ή μορφή ήταν ήδη γνωστή από την περυσινή έρευνα: Πρόκειται για ένα μεγάλο «κιβωτιόσχημο» τάφο, χτισμένο με πυρόλιθο και σκεπασμένο με διπλή σειρά καλυπτηρίων γωνιολίθων (γενικές διαστάσεις 5.40 - 4.60 μ.) (εικ. 16). Ο έσωτερικός χώρος με διαστάσεις 3 x 4 x 3 μ. χωρίζεται σε δύο μέρη με δύο μεγάλους πεσσούς ύψους 2 μ. και πλευράς 0.45 μ. Οί πεσσοί αυτοί στηρίζουν και την ένωση των δύο σειρών των καλυπτηρίων γωνιολίθων.

Φέτος απομακρύνθηκε ολόκληρη ή επίχωση του έσωτερικού χώρου και καθαρίστηκαν οί τοίχοι. Μετά την απομάκρυνση τής επίχωσης αποκαλύφθηκαν πάνω στο δάπεδο του τάφου σπασμένα μέλη, κατεστραμμένα προφανώς κατά τη σύληση του τάφου. Τα μέλη ανήκαν σ' ένα βάζο που βρισκόταν κατά μήκος του βόρειου τοίχου του τάφου, όπως φανερώνουν τα ίχνη στο κατεστραμμένο δάπεδο και τον βόρειο τοίχο. Οί τοίχοι του τάφου, με πολλές κακώσεις, καλύπτονται με μεγάλες χρωματικές ζώνες (ώχρα και λευκό). Στο ύψος του έπιστυλίου περιτρέχει τους τοίχους μία ύψους 0.20 μ. διακοσμητική ζώνη, ή οποία περιλαμβάνει πάνω σε βαθυκόκκινο κάμπο σύνθετη βλαστόσπειρα με άνθη.

Τέλος διαπιστώθηκε ότι στο κάτω μέρος τής επιφάνειας των τοίχων υπήρχε στενή ζώνη με γραπτή απομίμηση τής ορθομαρμάρωσης. Στόν δυτικό τοίχο αποκαλύφθηκε, άκριβώς πάνω από τη διακοσμητική ζώνη, ή παράσταση ενός πουλιού (εικ. 17). Τα εύρηματα υπήρξαν ελάχιστα, μόνο τόσα, όσα επιτρέπουν μια γενική χρονολογική προσέγγιση και έναν χαρακτηρισμό τής ταφής. Βρέθηκαν θραύσματα δύο άρυβαλλοειδών ληκύθων που χρονολογούνται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Επίσης βρέθηκαν μικρά θραύσματα χρυσοϋ περιδεραίου, επίχρυσου χάλκινου στεφανιού και

ἐλεφαντοστέινης διακόσμησης κάποιου ἐπίπλου ἢ κιβωτιδίου. Μὲ βάση τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι φανερό ὅτι ὁ τάφος ἀνήκε σὲ γυναίκα καὶ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸ β' μισό τοῦ 4ου αἰώνα. Συγχρόνως ὅμως καὶ ἡ πολὺ ἐνδιαφέρουσα μορφή τοῦ τάφου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ δεδομένα αὐτὰ καθιστοῦν τὸ μνημεῖο ἓνα σημαντικό παράδειγμα τῆς μεταβατικῆς φάσης ἀνάμεσα στοὺς ἀπλοὺς χτιστοὺς τάφους καὶ στοὺς «Μακεδονικοὺς» τάφους.

Ἀκρόπολη

Κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς πύλης II, ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα τῆς τομῆς T. 84. 4, στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης, καὶ ἐρευνήθηκε τὸ τεῖχος ἔξω ἀπὸ τὸν δυτικὸ πύργο.

Ἡ ἔρευνα στὴ δυτικὴ πλευρὰ τῆς πύλης II ἀποσκοποῦσε στὴν πλήρη ἀποκάλυψη τῶν θεμελιῶν, ἓνα μέρος τῶν ὁποίων εἶχε ἀποκαλυφθεῖ πέρυσι, καὶ στὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἔρευνας τοῦ βόθρου. Μὲ τὴ συνέχιση τῆς σκαφῆς πρὸς τὰ δυτικὰ τῆς πύλης II, φάνηκε ὅτι τὰ λείψανα τῶν θεμελιῶν δὲν διακόπτονται, ὅπως εἶχε θεωρηθεῖ πέρυσι, ἀλλὰ συνεχίζονται πρὸς τὰ δυτικὰ. Διαπιστώθηκε δηλαδὴ ὅτι δὲν ὑπῆρχε πύργος στὸ σημεῖο αὐτό, ἀλλὰ μόνο τὸ τεῖχος.

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης τοῦ βόθρου, ὁ ὁποῖος βρίσκεται σύρριζα στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους. Τὰ εὐρήματα δὲ διέφεραν οὐσιαστικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο τοῦ 1984. Ἐκτὸς ἀπὸ θραύσματα κεραμίδων, βρέθηκαν ἀρκετὰ ἄβαφα ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα καθημερινῆς χρήσης, ὄστρακα ἀπὸ ἀώτους σκύφους, ἀπὸ πινάκια καὶ ἀπὸ ἀγγεῖα ρυθμοῦ «Δυτικῆς κλιτύος» (εἰκ. 18). Βρέθηκαν ἐπίσης θραύσματα ἀπὸ κόκαλα ζώων, σιδερένια καρφιά, πήλινες ἀγνύθες ἀπὸ τὶς ὁποῖες μερικὲς εἶχαν σφράγισμα, κεφαλὴ ἀπὸ πήλινο γυναικεῖο εἰδῶλιο, θραύσματα λύχνων καὶ χάλκινα νομίσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἓνα εἶναι τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ. Τὰ παραπάνω εὐρήματα χρονολογοῦνται στὸν 3ο καὶ 2ο αἰ. π.Χ.

Ἡ σκαφή στὴν τομὴ T. 84.4 (διαστάσεων 6×1 μ.) ἔφθασε στὸ φυσικὸ ἔδαφος σὲ βάθος 0.91 - 1.32 μ. ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἐπιφάνεια (εἰκ. 19). Βρέθηκαν θραύσματα κεραμίδων, ἄβαφα ὄστρακα, λίγα μελαμβαφή, λίγα χειροποίητα ἀπὸ ἀγγεῖα οἰκιακῆς χρήσης καὶ λίγα ἀπὸ «μεγαρικούς» σκύφους.

Μὲ τὴ διενέργεια τῆς τομῆς T. 85.1, ἐρευνήθηκε τὸ τεῖχος ἔξω ἀπὸ τὸν δυτικὸ πύργο τῆς ἀκρόπολης. Διαπιστώθηκαν δύο οἰκοδομικὲς φάσεις στὸ τεῖχος, καὶ στὸ σημεῖο αὐτό. Τὸ πάχος τοῦ τείχους τῆς νεώτερης φάσης εἶναι 2.20 μ. καὶ ἡ ἐξωτερικὴ του πλευρὰ βρίσκεται σὲ ἀπόσταση 3.70 μ. ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τείχους τῆς παλιότερης φάσης.

Ἀρχαία Πόλις

Συνεχίστηκε μετὰ ἀπὸ διακοπὴ μιᾶς ἀνασκαφικῆς περιόδου καὶ τὴν ἐνδιάμεση ἀπαλλοτρίωση ἀγρῶν στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κοντὰ στὸ ἱερὸ τῆς Εὐκλείας. Συνδυάζοντας τὶς ἐνδείξεις ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴ γεωφυσικὴ διασκόπηση τοῦ χώρου (Τὸ Ἔργον 1984, 28 κέ.) μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ πρώην ἰδιοκτῆτη τοῦ ἀγροῦ, ἐρευνήθηκε ἡ περιοχὴ δυτικὰ ἀπὸ τὸ ἱερό, σὲ ἀπόσταση 30 μ. περίπου ἀπ' αὐτό. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς ἓνα σύνολο τοίχων ἀπὸ κατεστραμμένα κτίρια, ποὺ εἶναι ὡστόσο παράλληλα μὲ τὸν ναὸ καὶ τὶς ἀναθηματικὲς βάσεις τοῦ ἱεροῦ τῆς Εὐκλείας.

Στὸ νότιο τμῆμα τῆς τομῆς, ὅπου τὸ φυσικὸ ἔδαφος ἐμφανίστηκε μόλις 30 ἐκ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἔδαφους, ἀποκαλύφθηκε ἓνας γερὸς τοῖχος δομημένος μὲ ἀργοὺς λίθους καὶ γωνιασμένους πωρολίθους σὲ δεύτερη χρῆση· ἔχει πλάτος περίπου 85 ἐκ. καὶ διατηρεῖται σὲ ὀλικὸ μῆκος 11.15 μ., μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Δ - Α. Στὸ ἀνατολικὸ πέρασ διατηρεῖται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση ἡ ἰσχυρὰ θεμελιωμένη του γωνία σὲ ὕψος 1.50 μ.· στὴ συνέχεια ὁ τοῖχος κάμπτεται πρὸς τὰ νότια μὲ μιᾶν ἐπιπόλαια θεμελιωμένη ἀργολιθοδομικὴ μορφή ποὺ παρακολουθεῖ ὡστόσο τὴν ἀνοδικὴ πορεία τοῦ φυσικοῦ ἔδαφους.

Στὸ δυτικὸ τοῦ πέρας ἀντίθετα ὁ τοῖχος διακόπτεται ἀπότομα· τὸ σημεῖο αὐτὸ συμπίπτει μὲ μιὰ μεγάλης ἔκτασης ἀφαίρεση λίθων ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτες τοῦ ἀγροῦ, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀναταραχὴ στὶς στρωματογραφικὰς ἐνδείξεις μέχρι βάθος 1.70 μ.

Κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς (βόρειας) παρεῖας τοῦ τοίχου, κάτω ἀπὸ ἓνα παχὺ ταραγμένον στρώμα ἀπὸ πολὺ σπασμένα κεραμίδια στέγης καὶ ἀργούς λίθους, ποὺ παρουσιάζει ἔντονη καταφερική κλίση πρὸς τὰ βόρεια, ἀποκαλύφθηκαν δύο πύρινοι τοῖχοι, παράλληλοι μεταξύ τους (ἀπόσταση 3.40 μ.) καὶ σὲ κάθετη σχέση μὲ τὸν μεγάλο ἀργολιθοδομικὸ τοῖχο. Ὁ ἀνατολικὸς ποὺ ἀπέχει 7.50 μ. ἀπὸ τὴ διατηρημένη γωνία τοῦ ἀργολιθοδομικοῦ τοίχου εἶναι σχετικὰ στενὸς (πλ. 40 ἐκ.) καὶ διατηρεῖται σὲ μῆκος 10.80 μ. Τὸ νότιο πέρας τοῦ εἶναι βίαια σπασμένο καὶ ἐνσωματώνεται στὴ θεμελίωση τοῦ ἀργολιθοδομικοῦ τοίχου· στὰ βόρεια διακόπτεται ἀπότομα. Ἡ χαμηλὴ καὶ ταραγμένη ἐπίχωση δὲν διατήρησε ἕχνη ἀπὸ τὴν προέκταση τοῦ τοίχου πρὸς κάποια κατεύθυνση. Μιὰ μικρὴ τομὴ χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀρχικῆς ὄρατῆς ἐπιφάνειας ἔδωσε μύξα λυχναριοῦ καὶ λίγα ὄστρακα ποὺ χρονολογοῦν τὴ δόμηση τοῦ τοίχου μετὰ τὴς ἀρχῆς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα.

Ὁ δυτικὸς πύρινος τοῖχος διατηρεῖται σὲ μῆκος 4.95 μ.· ἡ ἰσχυρὴ ὥσπὸσο ἀργολιθοδομικὴ του θεμελίωση ἔχει ὀλικὸ μῆκος 15.30 μ. καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰ μιᾶς πειόσχημης κατασκευῆς ἀνοιχτῆς ἀπὸ τὰ δυτικὰ (εἰκ. 19), μὲ ἄγνωστα γιὰ τὴν ὥρα τὰ ἀρχικὰ μῆκη τῶν πλευρικῶν σκελῶν τῆς. Ὁ πειόσχημος αὐτὸς τοῖχος περιβάλλει ἓνα πολὺ σημαντικὸ ὀρθογώνιο κτίσμα, διαστάσεων 9.30 × 12.08 μ., ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὴ συνέχεια στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς τομῆς. Παρ' ὄλο ποὺ ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος αὐτοῦ ποὺ συμβατικὰ ὀνομάστηκε Δυτικὸ κτίσμα, εἶναι σήμερα καλυμμένη ἀπὸ τὸν δρόμο ποὺ ὀδηγεῖ ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Ρωμαίου στὸ ἀνάκτορο (εἰκ. 20), ἡ ἀποκατάσταση τῶν ἀρχικῶν του διαστάσεων ἔγινε δυνατὴ, χάρις σὲ μιὰ μικρῆς ἔκτασης ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ Μαν. Ἀνδρόνικου τὸ 1961/2, ποὺ εἶχε ἀποκαλύψει τὸ

τμήμα ακριβώς του κτίσματος που είναι σήμερα σκεπασμένο από την άσφαλτο.

Από το έντυπωσιακό αυτό για το μέγεθός του κτίσμα διατηρείται σήμερα μόνον η υποθεμελίωση από λεπτές πώρινες πλάκες μήκους 20 εκ. Μόνον στο νότιο τοίχο διατηρείται η κατώτατη σειρά πώρινων δόμων με επιμελημένη αναθύρωση στην επιφάνεια ώσεως. Η χαμηλή, κυρίως όμως ταραγμένη επίχωση, δεν έδωσε στοιχειά που θα επέτρεπαν την ασφαλή χρονολόγηση του μνημείου· κανένα άλλωστε στοιχειό δεν προέκυψε από τη μικρή τομή στο έσωτερικό του, που αποκάλυψε σε βάθος 20 μόλις εκατοστών από την επιφάνεια τής πώρινης υποθεμελίωσης το παρθένο έδαφος.

Στο βορειοδυτικό τέλος τμήμα τής τομής αποκαλύφθηκε ένα ακόμη κτίσμα, το ΒΔ όπως συμβατικά ονομάστηκε (εικ. 21). Σε αντίθεση με τα άλλα παρουσιάζει μιαν έλαφρά απόκλιση από τον άξονα Β - Ν. Διατηρούνται δύο από τους τοίχους του σε αποσπασματική κατάσταση, κάθετοι μεταξύ τους. Καλύτερα διατηρημένος είναι ο Β/Ν που διατηρείται σε μήκος 8.5 μ. Αποτελείται από καλοδουλεμένους πώρινους δόμους· στο βορινό πέρασ του ο άκραϊος δόμος είναι λοξά κομμένος για να προσαρμοστεί στη φιδόσχημη πορεία ενός καλοδιατηρημένου πήλινου άγωγού, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 20 μ. Σύμφωνα με τα πορίσματα τής πρώτης ανασκαφής ο άγωγός έκτεινόταν προς ΝΔ και έκοβε τή ΒΔ γωνία του δυτικού όρθογώνιου κτίσματος.

Παρ' όλο που οι χρονολογικές ενδείξεις για τα πολύ σημαντικά λείψανα του χώρου είναι ακόμη άσαφείς, μπορούν να έξαχθούν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

1. Ο μικτός αργολιθοδομικός τοίχος στο νότιο τμήμα του χώρου χτίστηκε σε έπαφή με το φυσικό έδαφος και ανήκει σε ένα κτίσμα ή μορφή του οποίου πρέπει να αναζητηθεί προς τή μεριά του ανακτόρου. Στα χρόνια τής κατασκευής του, τα κτίσματα στα οποία ανήκουν οι πώρινοι τοίχοι που βρίσκονται στη βόρεια πλευ-

ρά του και σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο πρέπει νὰ ἦταν ἤδη κατε-
στραμμένα.

2. Ὁ ἀνατολικὸς πώρινος τοῖχος ἀνήκει σὲ ἓνα κτίσμα ἢ μορφή
τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ ἱεροῦ τῆς
Εὐκλείας. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς θὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴ χρο-
νολόγησιν τῆς κατασκευῆς του μετὰ τις ἀρχές τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα.

3. Ὁ δυτικὸς πώρινος τοῖχος ἀνήκει ὅπως εἶδαμε σὲ μιὰ πειό-
σχημη κατασκευὴ πού εἶναι ἀνοικτὴ πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ μεγάλου
δυτικοῦ κτίσματος, ἢ βορειοδυτικῆ γωνία τοῦ ὁποίου χρειάστηκε
νὰ κοπεῖ γιὰ νὰ δεχτεῖ τὸν μεταγενέστερο ἀγωγό. Ἄν ἡ χρονο-
λόγησις τῆς τοποθέτησιν τοῦ ἀγωγοῦ στὸν πρῶμο 4ο π.Χ. αἰώνα
μπορεῖ νὰ βεβαιωθεῖ ἀπὸ ἓνα θραῦσμα μελαμβροῦ σκυφιδίου
πού βρέθηκε στὴν κοίτη τοῦ ἀγωγοῦ, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιμε-
λημένη προετοιμασία ἐνὸς ἀπὸ τοὺς τοίχους τοῦ ΒΔ κτίσματος,
γιὰ νὰ προσαρμοστεῖ στὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀγωγοῦ, πρέπει νὰ το-
ποθετηθεῖ ἀργότερα.

6. Στὸ Δῖον ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ κ. Δημ. Παν-
τερμαλῆ, ἀνασκαφικὲς ἐργασίαι ἔγιναν φέτος στὸ χῶρο τῶν ἱερῶν,
στὴν ἀρχαία πόλι, στὸ νεκροταφεῖο τῆς καὶ στὸ νεκροταφεῖο τῶν
τύμβων τοῦ Ἀγίου Βασιλείου.

Στὸ ἱερό τῆς Δήμητρας πραγματοποιήθησαν ἐρευνητικὲς τομὲς
κάτω ἀπὸ τὴ στάθμη τῶν δαπέδων τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Στὸν
προθάλαμον τοῦ κτιρίου Α βρέθηκε κυκλοτερὴς ἐσχάρα πού περιεῖχε
στάχτη, ὄστρακα μικρῶν ἀγγείων καὶ θραύσματα πηλίνων εἰδώ-
λιων. Τὰ ὀψιμότερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα χρονολογοῦνται στὸν 4ο
αἰ. π.Χ. Ἄλλες τομὲς ἔδειξαν ὅτι τὸ κτίσμα ἀνάμεσα στὰ κτίρια
Α καὶ Β ἔχει κάτοψη μεγάρου.

Στὸ ἐλληνιστικὸ θέατρο ἔγινε ἀποκομιδὴ τῶν χωμάτων τῆς
ἀνασκαφῆς ἀπὸ τὴν ὀρχήστρα. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ πού ἀκολού-
θησε βρέθησαν θραύσματα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ προ-
σκηνίου.

Στὸ ρωμαϊκὸ θέατρο ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς νότιας παρόδου, ὅπου ἀποκαλύφθηκε σειρὰ γωνιολίθων ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ΝΑ γωνία τοῦ κτιρίου.

Σὲ μῆκος περίπου 160 μέτρων ἐρευνήθηκε ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου ἀπὸ τὸν γωνιακὸ ΝΔ πύργο ὡς τὴν πύλη τοῦ δρόμου Α. Σὲ ἐντυπωσιακὰ καλὴ κατάσταση σώζονται τμήματα τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς φάσης τοῦ τείχους καὶ τῶν πύργων του (εἰκ. 22). Ἐπίσης βεβαιώθηκε καὶ μιὰ ἐκτεταμένη φάση ἐπισκευῆς τῶν ὄψιμων ἑλληνιστικῶν χρόνων. Οἱ πύργοι εἶχαν ἀρχικὰ ἐσωτερικὸ δωμάτιο μὲ εἴσοδο στὸ μέσο περίπου τῆς μακρᾶς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς. Δύο μικρὲς τομῆς ποὺ ἔγιναν στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου γιὰ νὰ ἐντοπισθεῖ ἡ στάθμη τοῦ τοιχοβάτη τοῦ τείχους ἔδειξαν ὅτι καὶ ἐδῶ σώζεται σὲ καλὴ κατάσταση ἡ πρώιμη φάση τοῦ κτίσματος. Ἀκόμη διαπιστώθηκε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη σύμπτωση τοῦ πύργου τῆς ὄψιμης οἰκοδομικῆς φάσης μὲ τὸν προηγούμενό του καὶ ὅτι τὸ στρώμα μέσα στὸ ὁποῖο βρίσκεται τὸ τεῖχος τῆς ὄψιμης φάσης ἀποτελεῖται ἀπὸ καθαρὸ χαλίκι ποὺ δίχως ἀμφιβολία συσώρευσαν τὰ ὀρυμητικὰ νερὰ τοῦ ξεροπόταμου Οὐρλιᾶ, ὁ ὁποῖος σήμερα ἔχει τὴν κοίτη του μέσα στὴν ἀρχαία πόλη.

Ἡ βίαιη ροὴ τῶν νερῶν τοῦ χειμάρρου ἀπογυμνώνει ἀρχαῖα ἐρείπια μὲ ἐπακόλουθη φθορὰ καὶ ἀφανισμό, ἔτσι ὥστε ἤδη σὲ ὀρισμένες θέσεις ἡ στάθμη τῆς κοίτης νὰ ἔχει φτάσει στὸ φυσικὸ ἔδαφος. Γιὰ τὴν προστασία τῶν πιὸ σημαντικῶν ἀπὸ τὰ κτίσματα ἔγινε τοπικὴ παροχέτευση ἑνὸς τμήματος τῆς κοίτης καὶ δημιουργήθηκαν προστατευτικὰ φράγματα. Παράλληλα ἔγινε ἀνασκαφικὴ ἔρευνα μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἀποκάλυψη ἑνὸς μεγάλου ἐπιμήκους οἰκοδομήματος μὲ εἴσοδο στὰ ἀνατολικά. Σώζονται οἱ μεγάλοι λίθοι τῆς εὐθυντηρίας του, ποὺ εἶναι τοποθετημένοι μὲ ἐπιμέλεια. Ἡ τοιχοδομία θυμίζει ἐντονα τὸν τρόπο οἰκοδομῆς τοῦ ὀχυρωματικοῦ περιβόλου. Τὰ κινητὰ εὐρήματα δείχνουν ὅτι πρόκειται γιὰ κτίσμα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., σύγχρονο μὲ τὸν ὀχυρωματικὸν περίβολο. Λίγα

μέτρα ανατολικότερα άρχισε ή αποκάλυψη ενός άλλου κτιρίου με παρόμοια τοιχοδομία. Στο δάπεδο ενός δωματίου ύπηρχε πήλινος λουτήρας.

Στόν τομέα τών ανατολικών θερμών οί έργασίες προχώρησαν προς Βορρά, αφού προηγουμένως ολοκληρώθηκε ή έρευνα σέ μικρά δωμάτια ανατολικά από την αύλη με τό πηγάδι. 'Ο νέος χώρος πού αποκαλύπτεται είναι μια μεγάλη αίθουσα με impluvium, πού είναι επενδεδυμένο με πλάκες μαρμάρου. 'Από τους ίωνικούς κίονες πού ήταν στις γωνίες του impluvium βρέθηκαν οί βάσεις και ένα κιονόκρανο. Στο στρώμα καταστροφής βρέθηκαν κομμάτια από μια μαρμαρίνη προτομή, πού συναρμολογήθηκαν και κολλήθηκαν, μια εικονιστική κεφαλή άνδρός φυσικού μεγέθους (είκ. 23), ή όποία, όπως και ή προτομή, φαίνεται ότι άνήκει χρονολογικά στις πρώτες δεκαετίες του 3ου μ.Χ. αι. 'Η έργασία και τών δύο είναι έξαιρετικά φροντισμένη. Μαζί με τά παραπάνω εντοπίστηκαν θραύσματα από μια ήμισφαιρική βάση πού έχει μεγάλο και βαθύ τόρμο στο πάνω μέρος, τμήμα γυναικείου αγάλματος με πολύπτυχο χιτώνα πού άνεμίζει, δύο άκρα πόδια δουλεμένα από ύλες τις πλευρές με μικρές όπες στερέωσης στο πάνω μέρος, ένα κομμάτι με απόληξη κόμης και ένα κομμάτι βραχίονα με τόρμο στερέωσης (είκ. 24). Όπως έδειξε ή πρώτη έπεξεργασία αυτών τών εύρημάτων πρόκειται για τμήματα ενός αγάλματος πού είχαν συναρμολογηθεί με ένα ασυνήθιστο τρόπο. Στόν βαθύ τόρμο του ήμισφαιρίου έμπαινε ξύλινος σύνδεσμος πάνω στόν όποιο στερεωνόταν τό άγαλμα πού έφερε αντίστοιχη ύποδοχή στο κάτω μέρος. 'Η σύνδεση δέν ήταν όρατή γιατί ή παρυφή τών ρούχων ύπερχάλυπτε τό πάνω μέρος του ήμισφαιρίου. Σε ύποδοχές πού ύπήρχαν στην παρυφή του χιτώνα εισχωρούσαν τά πόδια πού στερεώνονταν με σιδερένια περόνη, αφήνοντας έντελώς έλεύθερη την κάτω επιφάνειά τους. Έτσι δινόταν ή έντύπωση ότι ή μορφή δέν στέκεται πάνω στη σφαίρα αλλά την άγγίζει με τά πόδια. Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι πρόκειται για άγαλμα Νίκης. 'Από τις πρώτες συγκρι-

σεις ἔγινε σαφές ὅτι πρόκειται γιὰ γνωστό ἀγαλαματικό τύπο ποῦ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ πολλὰ ἀντίγραφα, κυρίως ὅμως ἀπὸ τὰ δύο ἀγάλματα στὸ Μουσεῖο τοῦ Περγάμου στὸ Ἀνατολικὸ Βερολίνο. Τὸν τύπο αὐτὸ τὸν συνέδεσε ἡ ἔρευνα μὲ τὰ ἔργα τοῦ Φειδιακοῦ κύκλου. Μὲ περισσότερη ὅμως κριτικὴ διάθεση ὑποστηρίζεται ὅτι εἶναι δημιούργημα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. μὲ ἐπὶ μέρους ἀναφορὲς στὴν κλασικὴ ἐποχὴ. Βέβαιο εἶναι ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓνα πολὺ ἀγαπητὸ ἀγαλαματικό τύπο Νίκης, κρίνοντας ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἀντιγράφων, τὴ διάδοσή τους καὶ τὶς παραλλαγές του. Εἰδικὰ τὸ ἀντίγραφο τοῦ Δία εἶναι μοναδικὸ γιὰ τὴν τεχνικὴ του, ποῦ στόχο ἔχει νὰ κάνει πιὸ πειστικὴ τὴν ψευδαίσθηση ὅτι ἡ θεὰ εἶναι σχεδὸν μετέωρη.

Ἐρευνητικὲς τομὲς ἔγιναν στὴν αὐτὴ τῶν μεγάλων θερμῶν καὶ ἀποκάλυψαν τοίχους τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων μέσα σὲ στρῶμα καταστροφῆς. Παράλληλα διαπιστώθηκε ὅτι τὸ προβαλλόμενο μέρος τοῦ τοίχου τῆς ἀνατολικῆς πρόσοψης τῶν λουτρῶν ἐδράζεται ἐπιπόλαια καὶ δὲν εἶναι σύγχρονο μὲ τὸ ὑπόλοιπο κτίριο.

Ἡ κατασκευὴ ἐνὸς δευτέρου ἀσφαλτοστρωμένου βραχίονα ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριὸ Δῖον πρὸς τὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο ἔκανε ἀναγκαία τὴ σωστικὴ ἀνασκαφὴ στὴν περιοχὴ δυτικὰ καὶ νότια ἀπὸ τὴν κοιμητηριακὴ βασιλικὴ τοῦ Δίου, ὅπου βρίσκεται ἓνα νεκροταφεῖο τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰ. μ.Χ. Οἱ τάφοι ἦταν κατὰ τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ καλυβίτες τοποθετημένοι παράλληλα καὶ σὲ σειρὲς μὲ κατὰ μῆκος ἄξονα περίπου Α - Δ. Μεγαλύτεροι κιβωτιόσχημοι τάφοι, πολὺ λιγότεροι σὲ ἀριθμὸ, βρισκόνταν ἀνάμεσα στοὺς καλυβίτες. Ἦταν κατασκευασμένοι ἀπὸ μάρμαρα σὲ δευτέρη χρήσι, λίθους καὶ πλίνθους. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ὑπῆρχε κτιστὸ στόμιο μὲ καλυπτῆρια πλάκα στὰ ἀνατολικά. Κατὰ κανόνα οἱ μεγάλοι τάφοι περιεῖχαν πολλοὺς νεκροὺς. Στὸ δάπεδο τοῦ τάφου βρισκόταν ὁ τελευταῖος νεκρὸς ἐνῶ τὰ ὅσα τῶν προγενεστέρων εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὴ μιὰ στενὴ πλευρὰ τοῦ τάφου.

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔγινε τέλος καὶ στὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμ-

βων τοῦ Ἀγ. Βασιλείου στὰ δυτικά τοῦ Δίου. Ἀνασκάφηκε ἕνας μεγάλος τύμβος (διαμ. γύρω στὰ 21 μέτρα) τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ σιδήρου. Οἱ νεκροὶ ἦταν θαμμένοι σὲ κιβωτιόσχημους κτιστοὺς τάφους (ὑπῆρχαν καὶ ἐλάχιστες ταφές σὲ ἀπλοὺς λάκκους καὶ μιὰ σὲ πιθάρι). Στὸ κέντρο περίπου τοῦ τύμβου βρέθηκε ὁ μεγαλύτερος σὲ διαστάσεις τάφος ποὺ περιεῖχε ἕναν ἀνδρικό σκελετὸ κτερισμένο μὲ ἀγγεῖα καὶ ἕνα σιδερένιο ἐγχειρίδιο. Ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους τάφους ἦταν τοποθετημένοι συγκεντρικὰ γύρω ἀπὸ τὸν τάφο αὐτό. Τὰ κτερίσματα ἦταν ἀγγεῖα (ὀπισθόμητες οἰνοχόες, κρατηρίσκοι, σκύφοι, ἀμφορίσκοι), μεγάλες χάλκινες περόνες, χάλκινες πόρπες, ψῆφοι ἀπὸ περιδέραια καὶ λίγα σιδερένια ἐγχειρίδια.

Παράλληλα μὲ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες ἔγιναν ἔργα προστασίας τῶν ἐρειπίων στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο καὶ συγκολλήθηκαν γλυπτὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη στὸ Μουσεῖο τοῦ Δίου.

7. Οἱ ἀνασκαφές στὴν Πέλλα μὲ τὴν ἔφορο Ἀρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου κατὰ τὴν περίοδο 1985 εἶχαν διττὸ στόχο: τὴν ἀποκάλυψη τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος καὶ τὴν ἔρευνα τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου τῆς πόλης. Διενεργήθηκαν συστηματικὲς ἀνασκαφές: α) στὸ ἀνάκτορο, β) στὸ ΒΑ τμήμα τῆς ἀγορᾶς, γ) στὸ ἱερὸ Κυβέλης-Ἀφροδίτης, δ) στὴ νότια πύλη.

Τὰ κονδύλια ποὺ δαπανήθηκαν προῆλθαν ἀπὸ τὶς πιστώσεις τῆς Προεδρίας τῆς Δημοκρατίας, τὰ ὅποια καὶ ἐξαντλήθηκαν, καὶ ἀπὸ τὸν προϋπολογισμὸ Δ.Ε. τοῦ ΥΠΠΟ.

α) Ἀνάκτορο

Στὸ ἀνάκτορο ἔγινε ἀνασκαφή: 1) στὸ πρόπυλο, 2) βόρεια καὶ ἀνατολικά τοῦ κτιρίου V, 3) στὸ κτίριο IV καὶ 4) ἔρευνες μὲ τομὲς γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἡ πορεία τοῦ τείχους σὲ σχέση μὲ τὸ οἰκοδόμημα.

1. Ἐγινε συστηματικὴ ἀνασκαφή στὴν πρόσοψη τοῦ προπύλου γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ὁ τρόπος πρόσβασης στὸ ἀνάκτορο. Ἀποκα-

λύφθηκε ράμπα σὲ ὄλο τὸ ἐκ 15 μέτρων πλάτος τοῦ προπύλου. Ὁλοκληρώθηκε ἐπίσης ἡ ἔρευνα στὴ δευτέρα αἴθουσα τοῦ προπύλου.

2. Στὸ κτίριο V ἀποκαλύφθηκε ὁ ἀνατολικὸς στυλοβάτης τῆς βόρειας μεγάλης αὐλῆς (ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος τῆς στοᾶς εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὴν προηγούμενη περίοδο) καὶ διάφοροι ἀνερμήνευτοι μέχρι στιγμῆς χῶροι στὴ ΒΔ γωνία τοῦ κτιρίου V. Ἀποκαλύφθηκε ἐπίσης ἡ ΒΔ γωνία τοῦ περιστυλίου τῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία μᾶς δίνει τὶς ἀκριβεῖς διαστάσεις της. Ἐδῶ βρέθηκε καὶ τὸ βόρειο πέρασ τοῦ κτιρίου, δύο μέτρα βορειότερα τοῦ ὁποίου περνᾷ τὸ ὀχυρωματικὸ τεῖχος.

3. Ἡ ἔρευνα στὸ κτίριο IV εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἀποκτήσουμε εἰκόνα τῆς διάταξης τῶν χώρων στὸ κτίριο αὐτὸ (εἰκ. 25).

Συγκεκριμένα: διαπιστώσαμε τὴν ὑπαρξὴ αὐλῆς, ἐφαπτόμενης προφανῶς στὸ βόρειο τοῖχο τοῦ κτιρίου I γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία ὑπάρχει διπλὴ σειρὰ δωματίων στὰ ἀνατολικά καὶ τριπλὴ σειρὰ στὰ δυτικά. Ἡ τρίτη δυτικὴ σειρὰ τῶν δωματίων ἀνοίγει σὲ στενὸ διάδρομο πλάτους 3 μ. Τὸ κτίριο IV βρίσκεται σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὰ κτίρια I καὶ V. Ἡ κατάσταση δὲν ἀποσαφηνίστηκε ἀκόμη καὶ βόρεια τῆς αὐλῆς, ὅπου ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἐδῶ ἐνδείξεις γιὰ πολλὰ δωμάτια.

4. Μὲ δύο τομὲς βόρεια τοῦ ἀνακτόρου ἐντοπίσθηκε ἡ συνέχεια τοῦ τείχους ποῦ ἔχει κατεύθυνση λοξή σὲ σχέση μὲ τὸ οἰκοδόμημα.

β) Ἀγορὰ

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν ἀγορὰ τῆς Πέλλας ἔφερε στὸ φῶς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ συγκροτήματος τῆς ἀγορᾶς, ποῦ ἐντυπωσιάζει μὲ τὴν καλὴ διατήρηση τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων καὶ τὴν προσεκτικὴ τοιχοδομία.

Τὸ Β δωμάτιο τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς ἦταν ἰδιαίτερα ἐπιμελημένο. Τὸ κατώτερο τμῆμα του εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ μεγάλους γωνιόλιθους. Τὸ δάπεδό του βρισκόταν σὲ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὰ

Άλλα δωμάτια τῆς στοᾶς καὶ τὸ κατώφλι του, ποὺ σώζεται στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, δείχνει πὼς ἀνοίγει πρὸς Ἄνατολάς (εἰκ. 27).

Στὴν προέκταση τῆς ἀνατ. στοᾶς, στὴν ἴδια γωνία τοῦ συγκροτήματος, ἀποκαλύφθηκε κλίμακα, πλάτους 6 μ. Στὸν κατώτερο ἀναβαθμὸ τῆς πατοῦν δύο κίονες («ἐν παραστάσι»). Τὴν κλίμακα πρὸς Β συνεχίζει κεκλιμένο ἐπίπεδο ποὺ ὀδηγεῖ στὴ λεωφόρο, ἡ ὁποία ὀρίζει τὸ συγκρότημα ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῆ. Κάτω ἀπὸ τὸ κεκλιμένο ἐπίπεδο καὶ τὴν κλίμακα ὑπάρχει μεγάλος πλακόστρωτος ὄχετὸς καὶ πηλοσωλῆνες παροχῆς νεροῦ.

Ἀπὸ τὴν Β στοὰ ἀποκαλύφθηκαν ἕξι δωμάτια, διατεταγμένα ἀνὰ δύο, ὅπως καὶ στὴν ἀνατολικὴ στοὰ. Ὁ πίσω, βόρειος, τοῖχος τῶν δωματίων σώζεται σὲ ὕψος ὡς 3 μ. Εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ μεγάλους γωνιόλιθους καὶ φέρει ἀντηρίδες (εἰκ. 26).

γ) Ἱερό

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ, ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀποκαλύπτεται τὸ 1983 στὰ βόρεια τῆς Ἀγορᾶς (ΠΑΕ 1983, ὑπὸ ἐκτύπωση).

Κεντρικὸ πυρῆνα τοῦ ἱεροῦ ἀποτελεῖ ὁ μικρὸς ναὸς ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1983. Ὁ ναὸς βρίσκεται μέσα σὲ ἀνοικτὸ ὑπαίθριο χῶρο (αὐλὴ) ποὺ πλαισιώνεται στὰ νότια καὶ δυτικὰ ἀπὸ διπλὴ σειρὰ δωματίων. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ ὑπάρχει ὑπόστυλος χώρος, καὶ στὰ βόρεια κτιριακὸ συγκρότημα μὲ δύο ὑπαίθριους χώρους ποὺ περιλάμβανε χώρους λατρευτικούς, συμποσίων, ἀποθήκη, ἐργαστήρια κλπ.

δ) Νότια πόλη

Συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα στὴν περιοχὴ τοῦ τείχους τῆς Πέλλας, καὶ ΝΑ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Τμῆμα τοῦ τείχους αὐτοῦ εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 1977 σὲ ἐργασίες τῆς τομῆς Ο.Υ.Θ. Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε μιὰ πύλη εἰσόδου στὴν ἀρχαία πόλη ἀπὸ Ν. Τὴν πόλη σχηματίζουν δύο διάδρομοι, μήκους 11.60 μ. καὶ πλά-

τους 4 μ., πού ὀδηγοῦν σὲ ἀνοικτὸ χῶρο (αὐλὴ) πλάτους 9 μ. Τὴν αὐλὴν πλαισιώνουν ἀπὸ ἀνατολικά καὶ δυτικά δύο ὀρθογώνια δωμάτια (φυλακία;), ἐνῶ τὴν εἴσοδο πρὸς τὴν πόλην, στὰ βόρεια, δίνει ἀνοίγμα, πλάτους 3.10 μ., πού πλαισιώνεται ἀπὸ δύο μικροὺς πυργίσκους (εἰκ. 28).

Σὲ μεταγενέστερη ἐπέκταση τῆς πόλης, ἐπάνω ἀπὸ τὴν πύλην περνοῦσαν δύο διασταυρωμένοι δρόμοι, πλάτους 9 μ., ἀπὸ Β πρὸς Ν καὶ Α πρὸς Δ, πού ἐντάσσονται στὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο τῆς ἀρχαίας πόλης. Μὲ δοκιμαστικές, τέλος, τομὲς διαπιστώθηκε ἡ πορεία τοῦ τείχους πρὸς τὰ δυτικά.

8. Στὸ ἱερὸ τῆς Δωδώνης, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ὁμοτ. καθηγητῆ κ. Σωτ. Δάκαρη, συνεχίστηκε ἐπὶ δύο βδομάδες ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ οἰκοδομήματος Ο, νότια τοῦ βουλευτηρίου Ε2, μὲ δαπάνη τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

Λόγω τῆς περιορισμένης χορηγίας καὶ τῶν βαθιῶν ἐπιχώσεων, δύο μέτρα περίπου, ἡ ἔρευνα περιορίστηκε στὸ βόρειο τμήμα τῆς ἰωνικῆς στοᾶς πού συνέχεται ἀνατολικά τοῦ Ο - Ο1, καὶ στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ Ο (εἰκ. 29). Διαπιστώθηκε στὸ βόρειο τμήμα τῆς στοᾶς μεσότοιχος μὲ μικρότερα λιθάκια καὶ συνδετικὸ πηλὸ, μὲ εἴσοδο, πού ἀποχώριζε τὸ τμήμα αὐτὸ ἀπὸ τὴ λοιπὴ στοᾶ, ὅπως συμβαίνει συνήθως στὶς στοᾶς τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδας γενικότερα. Δὲν εἶναι βέβαιο ὅμως ἂν ὁ χῶρος αὐτός, πού θὰ ἐξυπηρετοῦσε τὶς διοικητικὲς ἀνάγκες τοῦ συγκροτήματος ἢ τοῦ ἱεροῦ, ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸ ἐπτάκλινο δωμάτιο ζ πού βρίσκεται δυτικά.

Τόσο ἡ ἰωνικὴ στοᾶ, ὅσο καὶ ἡ βόρεια πτέρυγα Ο1 μὲ τοὺς χώρους α - ζ, εἶναι προσθήκη τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰῶνα στὸ ἀρχαιότερο οἰκοδόμημα Ο, πού κατασκευάστηκε συγχρόνως μὲ τὸ βουλευτήριον στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα πιθανῶς.

Ἡ βόρεια πλευρὰ ΕΖ τοῦ ἀρχαιότερου κτιρίου, πού ἀντικρίζει τὸ βουλευτήριον, φαίνεται ὅτι ἀρχικὰ εἶχε τὴ μορφή στοᾶς, μὲ τὸ

δυτικό τμήμα Ε - Α1 κλειστό με ώραϊο ισοδομικό τοίχο. Όταν όμως στο τέλος του 3ου αιώνα προστέθηκαν ή βόρεια πτέρυγα Ο1 με τους έξι χώρους α - ζ και ή ιωνική στοά, ή άνοιχτή πρόσοψη Α1 - Ζ φαίνεται ότι κλείστηκε με τοίχο και από τὰ δύο άκρα και παρέμεινε άνοιχτό στο μέσον ένα τμήμα για να επικοινωνει το οικοδόμημα με την προσθήκη. Τοῦτο γίνεται εύκολα άντιληπτό από τή διαφορετική μορφή του τοίχου Α1 - Α2, που είναι χτισμένο με λεπτότερες ισοδομικές στρώσεις και διαφορετικό ύλικό. Έπειδή στο τμήμα αυτό του τοίχου έχουν χρησιμοποιηθεϊ, εκτός από τόν άσβεστόλιθο, και λιθάρια λατυποπαγή που προέρχονται άσφαλώς από κίονες του Ο ή και του βουλευτηρίου, συμπεραίνεται ότι ή δεύτερη φάση του τέλους του 3ου αιώνα όφείλεται σε έπισκευή μετά την αίτωλική καταστροφή του έτους 219 π.Χ., όταν ό στρατηγός Δωρίμαχος εισέβαλε αίφνίδια στο ιερό και τας τε στοάς ένέπρησε και πολλά τών άναθημάτων διέφθειρε, κατέσκαψε δέ και τήν ιερὰν οίκιαν (Πολύβ. 4. 67. 3.).

Κατά την άνοιχοδόμηση του οικοδομήματος, όπως και τών άλλων κτιρίων του Ίεροῦ, κατασκευάστηκαν ή βόρεια πτέρυγα Ο1, με τὰ τρία έπτάκλινα δωμάτια και τους βοηθητικούς χώρους, και ή ιωνική στοά για τήν έξυπνρήτηση τών αύξημένων άναγκών του ιεροῦ μετά την ίδρυση του Κοινοῦ τών Ήπειρωτῶν (232 - 168/7 π.Χ.), που διαδέχτηκε τήν Ήπειρωτική Συμμαχία (π. 340 - 232).

Στο κύριο οικοδόμημα Ο διευρύνθηκε ή τομή στη ΒΔ γωνία που είχε άνοιχτεϊ τό 1983. Στη διεύρυνση τής τομής (9 × 6,5 μέτρα) άποκαλύφθηκε ή ΒΑ γωνία του στυλοβάτη που διατηρεϊται μέχρι τήν εύθυνηρία (είκ. 30). Στο σημείο αυτό ή στρωματογραφία είναι άρκετά δηλωτική για τics περιπέτειες του κτιρίου.

Τό έλληνιστικό οικοδόμημα είναι θεμελιωμένο στο κύριο στρώμα δ του ιεροῦ, που άποτελεϊται από συμπαγή μελανή γή, πάχους περίπου 0.60 μ. Στην άνω έπιφάνεια διακρίνεται στρώση λατύπης που προέρχεται από τήν κατασκευή τής βόρειας πλευρᾶς ΕΖ. Πάνω από τό στρώμα αυτό εκτείνεται λεπτότερο στρώμα (0.15 -

0.20 μ.), τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ μελανή στρώση μὲ ἄνθρακες, κεραμίδια στέγης καὶ κοκκινισμένο ἀπὸ τὴ φωτιά πηλό, πού προέρχεται ἀπὸ τὴ διάλυση τῆς πλινθοδομῆς. Μιὰ κεραμίδα τοῦ κορινθιακοῦ τύπου ἀπὸ τὸ στρώμα αὐτὸ διατηρεῖ σφράγισμα μὲ τὴ γνωστὴ ἐπιγραφή *Διὸς Νάου* μέσα σὲ ὀρθογώνιο πλαίσιο, μὲ γράμματα τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰώνα. Στὰ δύο αὐτὰ στρώματα, δ καὶ γ, ἀντιστοιχοῦν οἱ δύο κατώτεροι δόμοι τοῦ ἐλληνιστικοῦ τοίχου ΕΖ τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰώνα.

Ψηλότερα ἐκτείνεται τὸ τεφρὸ στρώμα β2, πάχους 0.30 μ., ἀνάμικτο μὲ ἀσβεστοκονία καὶ ὀπτοπλίνθους ρωμαϊκῶν χρόνων, πού ἀντιστοιχεῖ στοὺς δύο ἀνώτερους δόμους τοῦ τοίχου, χτισμένους μὲ μικρὰ ὀρθογώνια λιθάρια καὶ παχὺ ἀσβεστοκονία γιὰ συνδετικὴ ὕλη.

Ἀκολουθεῖ τὸ στρώμα β1, μὲ μελανὸ χῶμα μὲ πολλὰ μικρὰ λιθάρια, κομμάτια ἀπὸ γυάλινα ἀγγεῖα, μέσα στὸ ὁποῖο βρέθηκαν δύο χάλκινα ἀσφάλια τοῦ τέλους τοῦ 4ου μ.Χ. αἰώνα. Στὸ στρώμα αὐτὸ ἀντιστοιχεῖ ἡ ἀνώτερη ζώνη τοῦ τοίχου μὲ τὶς τέσσερις ἀνώμαλες στρώσεις ἀπὸ μικρὰ ἀπελέκητα λιθάρια καὶ πολλὴ ἀσβεστοκονία γιὰ σύνδεση. Διαπιστώνονται ἐπομένως δύο ἐλληνιστικὲς φάσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ τέλους τοῦ 3ου αἰώνα καὶ δύο ἄλλες τουλάχιστον μετὰ τὸ 167 καὶ μέχρι τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάλειψη τοῦ οἰκοδομήματος στὸ τέλος τοῦ 4ου ἢ στὸν 5ο μ.Χ. αἰώνα.

Παρόμοια εἰκόνα μᾶς δίνει καὶ ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος Ζ - Η. Πάνω ἀπὸ τὸν κατώτερο ἐλληνιστικὸ δόμο διακρίνονται δύο ἀλληπαλά κτώφλια ἀσβεστολιθικά, ρωμαϊκῶν χρόνων, πού μαρτυροῦν δύο τουλάχιστον φάσεις. Μετὰ τὴ Ρωμαϊκὴ καταστροφὴ ἡ βόρεια πτέρυγα Ο1 δὲν ἀνοικοδομήθηκε. Τὸ στρώμα καταστροφῆς, πού εἶχε διαπιστωθεῖ κατὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφές, κάλυπτε πέρα ὡς πέρα τὰ δωμάτια τῆς βόρειας πλευρᾶς χωρὶς καμιὰ ἔνδειξη ἐπισκευῆς. Ἀντίθετα, τὸ κύριο οἰκοδόμημα Ο ἐπισκευάστηκε δύο φορὲς τουλάχιστον καὶ ἦταν σὲ χρῆση μέχρι τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰώνα.

Ἡ μικρὴ σὲ ἔκταση ἀλλὰ ἐνδιαφέρουσα σὲ παρατηρήσεις ἀνα-

σκαφή, είχε τη μορφή δοκιμαστικής ανασκαφής. Στο βάθος του στρώματος δ της ΒΑ γωνίας του Ο βρέθηκαν όστρακα χειροποίητα προϊστορικού τύπου, κεραμικής ΙΙ και ΙΙΙ, όστρακα της βορειοελλαδικής αμαυρόχρωμης γεωμετρικής κεραμικής ΙV, τρία κορινθιακά όστρακα ύστερογεωμετρικών χρόνων με γραπτές ταινίες σε λευκοκίτρινο βάθος, τμήμα λίθινης στήλης από λευκό μάρμαρο που διατηρεί τὰ τρία τελευταία γράμματα του πρώτου στίχου - - YTP και μικρό κομμάτι από χάλκινη πινακίδα, πάχους 6 χιλιοστών, που διατηρεί λίγα γράμματα τριών στίχων του 4ου ή αρχών του 3ου π.Χ. αιώνα, εύρηματα που δίνουν την έντύπωση ότι στο κτίριο αυτό ήταν κατατεθειμένα, σαν σε αρχείο, έντεπίγραφες στήλες με ψηφίσματα.

Για την κατασκευή των δύο οικοδομημάτων με το στωϊκό μέτωπο, του Ε2 και του Ο, χρειάστηκε να μετατεθεί δυτικότερα ή δυτική πλευρά του έξωτερικού ισοδομικού περιβόλου που περιέκλεινε το ιερό. Στο σημείο Η διακρίνεται ή νέα προέκταση του περιβόλου που κατευθύνεται δυτικά (ΗΘ) και ύστερα στρέφεται προς βορειοδυτικά για να ένωθει με τον τοίχο του κτιρίου Μ, μπροστά από τον ΝΑ πύργο του θεάτρου.

Λείψανα από τον αρχαιότερο περίβολο με την είσοδο (Πρ) βρέθηκαν πρό έτων μεταξύ των δύο οικοδομημάτων, που όρίζουν και τη θέση της ιερᾶς όδοϋ, ή όποία στον 4ο αιώνα π.Χ. όδηγοϋσε προς την ιερά οικία με τη μαντική φηγή.

Στο βουλευτήριο συνέρχονταν οι έκπρόσωποι της Συμμαχίας των Ήπειρωτών (π. 340 - 232 π.Χ.) και από το τέλος του 3ου αιώνα, του Κοινού των Ήπειρωτών και έπαιρναν αποφάσεις, θεσπίζοντας νόμους και ψηφίσματα, μερικά από τα όποια είναι χαραγμένα σε βάθρα στη νοτιοανατολική πλευρά του βουλευτηρίου και ανατολικά του οικοδομήματος Ο - Ο1. Στο τελευταίο οικοδόμημα θα διέμενε ή διοίκηση του έκτελεστικού σώματος, με τον έτήσιο προστάτη, τον γραμματέα και τους 10 - 15 έτήσιους άρχοντες, τους δαμιουργούς ή τους συνάρχοντες, τους συνέδρους και τους ιερομνάμονας,

πού εκπροσωποῦσαν τὰ διάφορα Ἑπειρωτικά φύλα καὶ ἐπόπτευαν τὴν ἐκτέλεση τῶν νόμων καὶ τῶν ψηφισμάτων. Καὶ τὰ δύο σώματα, τὸ βουλευτικὸ καὶ τὸ ἐκτελεστικὸ, εἶχαν τὴν ἔδρα τους μέσα στὸν περίβολο τοῦ πανηπειρωτικοῦ Ἱεροῦ τῆς Δωδώνης.

Πρὶν ἀπὸ 50 χρόνια εἶχε βρεθεῖ δυτικὰ τῆς ἱερᾶς οἰκίας μολύβδινο ἔλασμα μὲ ἐπιγραφή τοῦ β' μισοῦ τοῦ 4ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία οἱ *δαιτοὶ* (κριτὲς) ρωτοῦν τὸν Δία τὸν Νάϊο καὶ τὴ Διώνη ἂν εἶναι προτιμότερο καὶ καλύτερο νὰ δαπανήσουν γιὰ τὸ Πρυτανεῖο τὰ χρήματα πού πῆραν ἀπὸ τὴν πόλη καὶ ἀμέσως παρακάτω ἀναγράφεται μὲ διαφορετικὴ γραφή ἢ ἀπάντηση τοῦ μαντείου: *Δαιτοὺς ἀναλῶσαι (ε)ἰς τὸ πρυτανῆον δικαίως ταῦτα.*

Στὴν ἐπιγραφή δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα τῆς πόλης. Ἡ παράλειψη ὅμως τοῦ ὀνόματος εἶναι εὐνόητη, ἐφόσον ἀναφέρεται στὴ Δωδώνη. Εἶναι λοιπὸν δικαιολογημένος ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ οἰκοδομήματος ὡς πρυτανεῖου, διότι διαθέτει περιστύλιο, χώρους γιὰ ἐστίαση (τὰ τρία ἐπτάκλινα δωμάτια μὲ βοηθητικούς χώρους), ὅπου βρέθηκαν πολλὰ ὑπολείμματα τροφῶν, κόκαλα βοδιῶν καὶ αἰγοπροβάτων, χαλκὰ εὐρήματα τοῦ 7ου - 6ου αἰῶνα, κομμάτια ἐπιγραφῶν, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ ἀρχεῖο, λίθινα βάρθρα ἔξω ἀπὸ τὴν ἰωνικὴ στοὰ πού συνεχίζουσι τὰ βάρθρα τοῦ βουλευτηρίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ θέση καὶ ἡ σχέση τοῦ οἰκοδομήματος πρὸς τὸ βουλευτήριον δικαιολογοῦν τὴν ἀποψη αὐτή. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς ἐλπίζεται ὅτι θὰ προσφέρει περισσότερα στοιχεῖα.

9. Συνεχίστηκε, μὲ χορηγία τοῦ Ἰδρύματος Ι. Φ. Κωστοπούλου καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Παναγιώτου Βοκοτοπούλου, ἡ συντήρηση ὑπὸ τοῦ ἐιδικοῦ συντηρητῆ κ. Πέτρου Καράγιαννη τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ στὴν Ἄνω Κορακιάνα Κερκύρας, πού χρονολογοῦνται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 11ου αἰ. (Ἔργον 1984, σ. 41 - 42). Στὸ ἀέτωμα τοῦ Α τοίχου ἀνεφάνη τμημα Θεοφανείας, μὲ τὸν

Χριστό Παντοκράτορα ἐντὸς μεταλλίου, τὸ ὁποῖο περιβάλλουν τὰ εὐαγγελικά σύμβολα, ἐνῶ στὰ ἄκρα τοῦ ἀέτωματος ἴσταται ἀνὰ ἓνα σεραφεῖμ. Ἀνάλογη παράσταση ποὺ χρονολογεῖται στὰ 1074/75, κοσμεῖ τὸ Α ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μερκουρίου κοντὰ στὸ γειτονικὸ χωριὸ Ἁγιος Μάρκος. Καθαρίσθηκαν μερικῶς δύο ἀπὸ τὰ εὐαγγελικά σύμβολα καὶ τὸ σεραφεῖμ (εἰκ. 31) στὸ Β ἄκρο. Ἀποκαλύφθηκε μικρὸ μόνον τμήμα τοῦ κεντρικοῦ μεταλλίου ἐν ἀναμονῇ στερεώσεως τοῦ Α τοίχου, ποὺ φέρει στὸ σημεῖο ἐκεῖνο μεγάλη ρωγμὴ. Στὸν Β τοῖχο τοῦ ἱεροῦ ἀνεφάνη μετωπικὴ ἀγία, ποὺ κρατεῖ μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι νάρθηκα (εἰκ. 32). Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἱαματικὴ ἀγία, ἴσως γιὰ τὴν ἀγία Ἀναστασία τὴν Φαρμακολύτρια.

Οἱ ἐργασίες δὲν προχώρησαν μὲ μεγάλη ταχύτητα, διότι οἱ τοιχογραφίες καλύπτονται ἀπὸ πολὺ σκληρὰ ἄλατα καὶ πρέπει νὰ προηγηθεῖ σὲ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ Α τοίχου ἡ «ἐμφραξις» μεγάλων ρωγμῶν τῆς τοιχοποιίας. Σχετικὴ μελέτη ἐκπονεῖ ὁ κερκυραῖος μηχανικὸς κ. Σωτήριος Βλάχος, ἐλπίζεται δὲ ὅτι θὰ ἐφαρμοσθεῖ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος, ὥστε νὰ προχωρήσει μὲ ταχύτερο ρυθμὸ ἢ ἀποκάλυψη, ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ στερέωση τῶν ἀξιολόγων αὐτῶν τοιχογραφιῶν.

10. Μὲ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ 1985 συμπληρώθηκε ἡ διετῆς περίοδος προκαταρκτικῶν ἐρευνῶν στὴν τοποθεσία Ἁι-Γιώργη Ἁετοῦ τῆς Ἰθάκης, ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ κ. Σαράντη Συμεωνόγλου. Σκοπὸς τῶν ἐρευνῶν ἦταν ὁ ἐντοπισμὸς τῆς πόλης τῆς Ἰθάκης, τὸ κύριο μέρος ὅπου ἐξελίσσεται ἡ ὑπόθεση τῆς Ὀδύσσειας τοῦ Ὀμήρου. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶχαν ἀντιμετωπίσει πολλοὶ ἀρχαιολόγοι στὸ παρελθόν.

Οἱ τωρινὲς ἐρευνες ἄρχισαν μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ σημαντικὴ θέση τοῦ Ἁι-Γιώργη δὲν εἶχε ἐρευνηθεῖ συστηματικά. Οἱ περισσότεροι ἀρχαιολόγοι ἔσκαψαν στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, ἡ ὁποία ὅμως εἶναι πάρα πολὺ ὑψηλὴ γιὰ μυκηναϊκὴ ἀκρόπολη (ὑψόμετρο

378 μ.) και ὁ κατοικήσιμος χῶρος της πολὺ περιορισμένος. Ἐπὶ πλέον, ὕστερα ἀπὸ λεπτομερῆ ἀνάλυση τῶν γεωγραφικῶν ἐνδείξεων στὴν Ὀδύσσεια, ἔγινε φανερὸ ὅτι ὁ Ὅμηρος γινώριζε τὸ νησί ἀπὸ προσωπικὴ του ἐμπειρία καὶ ἐπομένως ὅτι ἡ Ὀδύσσεια ἀνταποκρίνεται ὡς ἓνα βαθμὸ στὴν πραγματικότητα, ὅπως καὶ ἡ Ἰλιάδα.

Οἱ ἀνασκαφές τοῦ 1985 ἔγιναν στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ διάσελου τοῦ Ἄετοῦ, ὅπου ὑπάρχει μία σχετικὰ ὁμαλὴ πλαγιὰ κάτω ἀπὸ τὸ λόφο καὶ στὴν ἀπότομη πλαγιὰ τοῦ ἴδιου τοῦ λόφου. Παρουσιάστηκαν παντοῦ πολλὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς μεγάλης πόλης, ἡ ὁποία κατὰ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ κατέλαβε ἓναν ἀρκετὰ ἐκτεταμένο χῶρο. Κάτω ἀπὸ τὴν κλασικὴ πόλη βρέθηκαν παλαιότερα σπίτια σχετικὰ καλὰ διατηρημένα. Στὸ τετράγωνο H23, δυτικὰ τοῦ παρεκκλησιοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ σπιτιοῦ τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς σὲ βάθος μόλις 0.50 μ. Τὸ σπίτι ἔδωσε πολλὰ δείγματα διακοσμημένης κεραμικῆς, καθὼς καὶ οἰκιακὰ σκευῆ, πολλὰ ὅσα ζῶων καὶ ἀπανθρακωμένα ὑλικά. Σπίτια τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἶναι γενικὰ σπάνια καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο μέχρι τώρα ποὺ βρέθηκε στὸ νησί. Πολὺ κοντὰ ἀπὸ ἐδῶ οἱ Βρεττανοὶ ἀρχαιολόγοι, κατὰ τὴ διάρκεια ἀνασκαφῶν, ἀποκάλυψαν ἓνα σημαντικὸ ἱερὸ τῆς ἴδιας ἐποχῆς.

Σπίτια τῆς ἐπόμενης ἐποχῆς, 7ου π.Χ. αἰ., βρέθηκαν σὲ δύο σημεῖα (τετράγωνα G12 καὶ K5), ὅπου οἱ ἐπιχώσεις περιεῖχαν χαρακτηριστικὴ κεραμικὴ πρωτοκορινθιακοῦ ρυθμοῦ μαζί μὲ ἀντικείμενα οἰκιακῆς χρήσης (ἀγνύθες, κουβαρίστρες, χάλκινα καὶ σκευῆ μαγειρικῆς). Βαθιὲς ἐπιχώσεις τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου διαπιστώθηκαν σὲ δύο σημεῖα (τετράγωνα J15 καὶ K5) καὶ περιεῖχαν παρόμοια ἀντικείμενα καὶ κεραμικὴ. Στὸ τετράγωνο K5 οἱ ἐπιχώσεις δὲν συνοδεύονταν ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἀλλὰ ἔμοιαζαν μὲ μπαζώματα, πράγμα ποὺ ἴσως σημαίνει ὅτι ἐκεῖ βρισκόταν τὸ βορινὸ σύνορο τῆς πόλης.

Πολλὰ εἶναι τὰ λείψανα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Σημαντικὲς ἐπι-

χώσεις παρουσιάστηκαν σὲ ἑπτὰ διαφορετικὰ σημεῖα ἐνῶ κεραμικὴ βρέθηκε σχεδὸν παντοῦ. Ἐνα καλὰ διατηρημένο σπίτι βρέθηκε στὸ τετράγωνο G12 καὶ ἔδωσε τὸ πιὸ σπουδαῖο εὔρημα τῶν ἀνασκαφῶν καὶ μοναδικὸ γιὰ τὴν Ἰθάκη: ἕνα θησαυρὸ ἀσημένιων νομισμάτων ἀποτελούμενο ἀπὸ 28 στατῆρες τῆς Κορίνθου καὶ δύο ἀπὸ τὶς ἀποικίαις τῆς (εἰκ. 33 - 34). Τὰ νομίσματα διατηροῦνταν σὲ ἐξαιρετικὰ καλὴ κατάσταση, μερικὰ μάλιστα ἦταν καινούργια. Ὅλα ἔχουν τὶς ἴδιες παραστάσεις: ἔμπρὸς τὸν Πήγασο καὶ πίσω τὴν κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς μὲ περικεφαλαία. Διαφέρουν μόνον στὴν τεχντροπία, στὰ γράμματα καὶ στὰ μικρὰ σύμβολα ποὺ συνοδεύουν τὴν Ἀθηνᾶ. Δεκαοχτῶ ἀπὸ τὰ νομίσματα κόπηκαν στὴν Κόρινθο, ἑπτὰ στὴ Λευκάδα καὶ τρία στὸ Ἀνακτόριο. Ὁ θησαυρὸς ἀνήκει στὴν καλύτερὴ ἐποχὴ τοῦ νομισματοκοπέου τῆς Κορίνθου, γύρω στὰ 350 - 300 π.Χ.

Στὸ ἴδιο σπίτι βρέθηκε κεραμικὴ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. σὲ μεγάλη ποσότητα, πολλὲς ἀγνύθες, χάλκινα ἀντικείμενα, δύο πήλινα εἰδῶλια καὶ ἕνα πήλινο ζάρι. Τὸ σπίτι εἶχε καταστραφεῖ ἀπὸ σεισμὸ ποὺ ἀκολούθησε φωτιά καὶ στὴ συνέχεια εἶχε ὑποστῆ τὶς συνέπειες ἀπὸ καλλιέργεια καὶ ἄλλες φυσικὲς αἰτίες. Τόσο τὰ νομίσματα ὅσο καὶ ἄλλα ἀντικείμενα εἶχαν μετακινηθεῖ μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ κτιρίου. Ἐνα μικρὸ μέρος ἐνὸς ἄλλου σπιτιοῦ κλασικῆς ἐποχῆς βρέθηκε στὸ τετράγωνο F14, ἐνῶ σημαντικὰ λείψανα τῆς περιόδου παρουσιάστηκαν σὲ τρεῖς ἀκόμα τοποθεσίαις τοῦ διασέλου Ἄετοῦ καὶ σὲ δύο πάνω στὸ λόφο.

Πολλὰ ἐξάλλου εἶναι καὶ τὰ λείψανα τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Σπίτια καὶ ἐπιχώσεις παρουσιάστηκαν σὲ πολλὰ μέρη, πάνω στὸ λόφο, στὸ διάσελο, ἀκόμα καὶ στὴ βορινὴ κοιλάδα τοῦ Ἄετοῦ. Ἐνα μεγάλο κτίριο ὑπάρχει στὸ τετράγωνο H23, δίπλα στὸ γεωμετρικὸ σπίτι. Τμῆμα ἐνὸς ἀσυνήθιστου ἡμικυκλιοῦ κτίσματος ἐρευνήθηκε στὸ τετράγωνο I9 καὶ ἕνα σπίτι στὸ I8.

Στὴν ἀπότομη πλαγιὰ τοῦ λόφου ἐρευνήθηκαν τέσσερα διαφορετικὰ σημεῖα ὅπου ὑπῆρχε ἀκόμα λίγο χῶμα. Ἡ διατήρηση στὸ

λόφο είναι γενικά πολύ κακή και ο φυσικός βράχος έχει εμφανιστεί σχεδόν παντού. Ἀρχαία λείψανα έχουν διατηρηθεί σε λίγα κάπως επίπεδα μέρη. Ἡ ἐπιφανειακή ἔρευνα μᾶς ἔδειξε ὅμως ὅτι στὴν ἀρχαιότητα ὁ λόφος ἦταν πυκνοκατοικημένος· ὄχυρωματικά ἔργα διαφορῶν ἐποχῶν διατηροῦνται σε πολλὰ μέρη.

Στὴ μέση περίπου τοῦ λόφου, διανοίχθηκε μία μακρόστενη τομὴ (Υ3 - ΖΑ3) ποὺ ἦταν σχεδόν γεμάτη μὲ πέτρες μέχρι τὸ φυσικὸ ἔδαφος (βάθος περίπου 1 μ.). Στὸν ἀνατολικὸ τομέα τῆς τομῆς παρουσιάστηκαν λείψανα σπιτιοῦ τῆς ὕστερης βυζαντινῆς ἐποχῆς· μόνο μικρὸ τμήμα τοῦ δαπέδου ἐνὸς δωματίου εἶχε διατηρηθεῖ μὲ μερικὰ ἀντικείμενα, τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὰ ὅποια ἦταν ἓνα χάλκινο ἐξάρτημα ζώνης μὲ παράσταση Πήγασου. Στὸν δυτικὸ τομέα ὑπῆρχαν λείψανα σπιτιοῦ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς· μόνον ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος ἀπὸ τὴν ὑποδομὴ εἶχε διατηρηθεῖ μαζί μὲ κεραμικὴ καὶ μερικὰ ἀντικείμενα οἰκιακῆς χρήσης. Τὸ φυσικὸ ἔδαφος εἶχε διαμορφωθεῖ σε скалоπάτια εἴτε γιὰ τὴν κατασκευὴ τοίχων εἴτε γιὰ νὰ διευκολυνθεῖ ἡ ἄνοδος καὶ ἡ κάθοδος.

Λίγο πιὸ κάτω στὸ λόφο, ἀνοίχθηκε ἄλλη μεγάλη τομὴ (τετράγωνο W2 - W3). Ἡ διατήρηση ἐδῶ ἦταν κάπως καλύτερη· βρέθηκαν δύο παράλληλοι ἀναλημματικοὶ τοῖχοι οἱ ὁποῖοι εἶχαν κτιστεῖ κάθετα πρὸς τὸ μεγάλο ὄχυρωματικὸ τεῖχος (τεῖχος Μ). Μεταξὺ τῶν παράλληλων τοίχων ὑπῆρχε ἓνα γέμισμα ἀπὸ πέτρες, λίγο χῶμα καὶ κεραμικὴ, ἡ ὕστερότερη ἀπὸ τὴν ὅποια ἦταν ἑλληνιστικὴ, ἀλλὰ ἡ περισσότερη ἦταν κλασικὴ.

Ἡ τελευταία σημαντικὴ τομὴ ἔγινε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πυλίδας ποὺ εἶχε ἀνακαλυφθεῖ πέρυσι (εἰκ. 35, τετράγωνο R). Καὶ ἐδῶ ἡ τομὴ ἦταν γεμάτη ἀπὸ ὀγκόλιθους καὶ πέτρες, ἀνάμεσά τους ὅμως ὑπῆρχαν ἐπίσης ἐνδιαφέροντα ἀντικείμενα, ὅπως πήλινα εἰδῶλια, χάλκινα μικροαντικείμενα καὶ κεραμικὴ. Τὰ ἀντικείμενα χρονολογοῦνταν ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἐποχὴ καὶ ἐπειδὴ ἦταν καλῆς ποιότητος πιθανὸν νὰ προῆλθαν ἀπὸ ἱερό. Ἐσωτερικὰ τῆς πύλης βρέθηκε μέρος τοῦ δρόμου ἀπὸ σφικτὸ πηλό. Δυστυχῶς ὅμως, ἡ

σήραγμα έσωτερικά από την πύλη είχε καταπέσει σχεδόν τελείως, μάλλον πρόσφατα, διότι οι πέτρες της ήταν ακόμα σέ σωρό· καταγράφηκαν για την περίπτωση που θα καταστεί δυνατό να αναπαρασταθούν.

Ταυτοχρόνως με την ανασκαφή έγινε και η χαρτογράφηση του χώρου καθώς και όλόκληρου του λόφου του Άεστοῦ. Για να γίνει η εργασία αυτή χρειάστηκε εκτεταμένος καθαρισμός της άγριας βλάστησης που καλύπτει τον λόφο. Πολλά αρχαιολογικά δεδομένα ήταν ήδη γνωστά από τις εργασίες των Βρεττανῶν αρχαιολόγων. Ο χάρτης αυτός είναι όμως ο πρώτος που έγινε με ακρίβεια σέ κλίμακα 1:1000 και περιέχει μερικά καινούργια στοιχεία. Έκτός από τις πολλές όχυρώσεις, υπάρχουν στο χάρτη τέσσερις πύργοι, τρείς πύλες, τρείς δεξαμενές λαξευμένες στο βράχο, έξι οικοδομήματα από τὰ είκοσι πέντε που ανακαλύφθηκαν και η γραμμή του λατομείου στην κορυφή του λόφου. Πιο σημαντική ήταν η ανακάλυψη του δρόμου που ανεβαίνει προς την κορυφή· ο ίδιος ο δρόμος δέν διατηρεῖται αλλά σώζονται αρκετά τμήματα των αναλημματικῶν του τοίχων, μερικοί από τους οποίους είναι καλής πολυγωνικῆς κατασκευῆς. Η τοπογραφική ομάδα έτοιμασε επίσης πολλά σχέδια των όψεων των τοίχων και κατόψεις τριῶν σπιτιῶν.

Μία μικρή ομάδα τριῶν ατόμων έρευνῆσε έπιφανειακά τις κοιλάδες προς Βορρά και Νότο τῆς πόλης, όπου κατά τὸ 19ο αἶώνα είχαν σκαφτεῖ πολλοὶ τάφοι. Η βορινή κοιλάδα είναι πιο μεγάλη και όμαλή και η μόνη που καλλιεργεῖται ακόμα μέχρι σήμερα (κυρίως άμπέλια και ελαιῶνες). Έντοπίστηκαν αρκετοὶ τάφοι αλλά και λίγα κτίσματα (σπίτια και ίσως ένας ναός). Τέσσερις έπιτύμβιες στήλες μεταφέρθηκαν στο Μουσείο με τῆ βοήθεια του αρχαιοφύλακα κ. Νικ. Κανδυλιώτη. Στη νότια κοιλάδα έντοπίστηκαν και άλλοι τάφοι. Στόν κόλπο του Πίσω Άεστοῦ που βλέπει προς την Κεφαλληνία υπάρχουν λιμενικές έργαταστάσεις που χρονολογούνται ίσως από τὸν 4ο αἰ. π.Χ.

Οί προκαταρκτικὲς αὐτὲς ἐργασίαι δείχνουν καθαρὰ ὅτι στὸ διάσελο τοῦ Ἄετοῦ ὑπῆρχε σημαντικὸς οἰκισμὸς τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 8ο αἰ. π.Χ. μέχρι τῆ ρωμαϊκῆ ἐποχῆ. Οἱ ἀνασκαφὲς τῶν Βρετανῶν εἶχαν ἤδη δώσει ἐνδείξεις ὅτι ἡ κατοίκηση εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὸν 12ο αἰ. π.Χ. Ὁ ἐντοπισμὸς ἐξάλλου τοῦ τείχους Κυκλώπειας κατασκευῆς στὸ λόφο τοῦ Ἄετοῦ (τεῖχος Μ) ἀποτελεῖ τὴν πρώτη σοβαρῆ ἐνδειξὴ ὅτι ὁ χώρος χρησιμοποιήθηκε καὶ τὸν 13ο αἰ. π.Χ. Τὸ τεῖχος αὐτὸ μὲ τῆ μικρῆ πυλῖδα του διατηρεῖται σὲ ἔκταση 120 μ. καὶ μέχρις ὕψους 3,5 μ. Οἱ ὑπόλοιπες τρεῖς πλευρὲς του δὲν ἔχουν ἐντοπιστεῖ καὶ εἶναι δυνατὸ τὸ ἔργο νὰ ἔμεινε ἡμιτελές. Τὸ τεῖχος προστατεύει τὴν πρὸ ἐκτεθειμένη πλευρὰ τοῦ οἰκισμοῦ ποὺ βλέπει πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ τῆς Ἰθάκης. Ἡ χρονολόγησή του καθορίζεται πρὸς τὸ παρὸν μὲ βάση τὸν τρόπο κατασκευῆς ἀπὸ ἀκανόνιστους ὀγκόλιθους. Τὰ ὑπόλοιπα τεῖχη εἶναι ὅλα πολυγωνικῆς κατασκευῆς (εἰκ. 36) καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν κλασικὴ ἐποχῆ, ὁπότε ὁ λόφος τοῦ Ἄετοῦ ὀχυρώθηκε μέχρι τὴν κορυφὴ καὶ ἡ πόλις μετονομάστηκε σὲ Ἀλαλκομεναί. Αὐτὴ εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἡ καλύτερη ἐξήγηση γιὰ τὴ διπλὴ ὀνομασία τῆς πόλης, τὴν ὁποία γνώρισε ὁ Ὅμηρος ὡς Ἰθάκη. Τὸ κυκλώπειο τεῖχος χρησιμοποιήθηκε καὶ πάλι στῆ νεώτερη πόλι.

Τόσο ἀπὸ τὶς περιοδεῖες στὸ ὑπόλοιπο νησί ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν ἄλλων ἀρχαιολόγων, εἶναι βέβαιο ὅτι μέχρι τῆ ρωμαϊκῆ ἐποχῆ μόνο μία πόλις ὑπῆρξε στὴν Ἰθάκη καὶ ἦταν στὸν Ἄετό. Ἐδῶ ἤλθαν οἱ περισσότεροι ἐρευνητὲς ὀδηγημένοι ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς Ὀδύσσειας. Χρειαζέται βέβαια μία ἐξήγηση. Γιατὶ νὰ μὴν ἔχει βρεθεῖ μέχρι σήμερα ὁ μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί. Οἱ πρῶτοι ἐρευνητὲς, ὅπως ὁ Gell καὶ ὁ Schliemann, βασιζόμενοι στὰ λίγα ἀρχαιολογικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς τους πίστευαν ὅτι πρέπει νὰ βρίσκεται στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου πού, ὅπως εἶδαμε, εἶναι ἀκατάλληλη γιὰ κατοίκηση. Οἱ Βρεττανοὶ ἀρχαιολόγοι ὁμως σωστὰ ἐρευνῆσαν τὸ διάσελο τοῦ Ἄετοῦ, ὅπου ἀνακά-

λυφαν σημαντικό ιερό, τὸ ὁποῖο μόλις πρόσφατα ταυτίστηκε ἀπὸ τὸν συνάδελφο κ. Πέτρο Καλλιγᾶ μὲ τὸ ἱερό τοῦ Ἐπόλλωνα, γνωστό ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια. Δυστυχῶς οἱ Βρεττανοὶ συνάδελφοι ἀπογοητεύθηκαν γρήγορα καὶ δὲν ἐπέμειναν στίς ἔρευνές τους στὸν Ἀετό, ἀλλὰ ἀκολουθώντας τὸν Leake μάταια ἀναζήτησαν τὸν οἰκισμὸ στὴ βόρεια Ἰθάκη. Ἔτσι, δὲν ἔγιναν μέχρι σήμερα συστηματικὲς ἔρευνες στὸν Ἀετό.

Μὲ τίς ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τίς δοκιμαστικὲς τομὲς σὲ τριάντα διαφοροτικὰ σημεῖα παρουσιάζεται τώρα μία ἀρκετὰ καθαρὴ εἰκόνα σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ οἰκισμοῦ. Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ὁ οἰκισμὸς ἔχει ὑποστεῖ μεγάλες καταστροφές, ποὺ ὀφείλονται στὸ πολὺ ἐπικλινὲς τοῦ λόφου, τὴ χρήση τοῦ χώρου ἐπὶ δεκατρεῖς τουλάχιστον αἰῶνες, τὴ καλλιέργεια τῶν τελευταίων εἴκοσι αἰώνων καὶ τὴ συνεχὴ διάβρωση τοῦ ἐδάφους. Ἐξάλλου σημαντικότερος εἶναι ἴσως ὁ λόγος ὅτι ἡ Ἰθάκη εἶναι πολὺ σεισμογενής. Ὁ Ποσειδῶνας ἦταν ἐχθρὸς τοῦ Ὀδυσσεά ὅχι μόνο στὴ θάλασσα, ἀλλὰ ὅπως φαίνεται καὶ στὴν ξηρά. Εὐτυχῶς γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, τὸ κέντρο τῆς πόλης διατηρεῖται καλὰ: τὰ ἀρχαιότερα καὶ πιὸ καλὰ διατηρημένα σπίτια βρέθηκαν στὴν πλαγιά δυτικὰ τοῦ παρεκκλησιοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ ἐπίχωση ὑπερβαίνει ἐδῶ σὲ μερικὰ σημεῖα τὰ 2.5 μ., ἀλλὰ αὐτὸ τὸ γεγονός διαπιστώθηκε τὴν τελευταία ἐβδομάδα τῶν ἀνασκαφῶν.

Γιὰ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους ὑπάρχει μεγάλη αἰσιοδοξία ὅτι μὲ τὴν ἔναρξη συστηματικῶν ἀνασκαφῶν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1986 θὰ συγκεντρωθεῖ σιγὰ-σιγὰ ἀρχαιολογικὸ ὕλικὸ τὸ ὁποῖο θὰ ἐπιτρέψει νὰ θεμελιωθεῖ ἐπιστημονικὰ ἡ ἐξέλιξη ἡ Ἰθάκης.

11. Μὲ μικρὴ πίστωση τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων ἔγιναν στὸ **Θέρμον**, ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Ἰ. Α. Παπαποστόλου, καθαρισμοὶ καὶ συντήρηση εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν τῶν προηγουμένων ἐτῶν (εἰκ. 37-38).

12. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας συνεχίστηκε καὶ κατὰ τὸ 1985 ἀπὸ τὸν τέως Διευθυντὴ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Παῦλο Λαζαρίδη στὴν ἀρχαία πόλη τῶν Φθιωτῶν Θηβῶν, τὴ σημερινὴ Νέα Ἀγχιάλο.

Ἡ ἔρευνα διενεργήθηκε στὸ χῶρο τοῦ βαπτιστηρίου, στὰ ΝΔ τοῦ συγκροτήματος τῶν τριῶν βασιλικῶν τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου. Τὸ φωτιστήριον ἦ ἐσώτερος οἶκος τοῦ βαπτιστηρίου εἶχε ἀνασκαφεῖ πέρυσι. Ἀνατολικά τοῦ φωτιστηρίου βρέθηκε τὸ πηγάδι ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀντλοῦσαν τὸ νερὸ γιὰ τὸ βάπτισμα. Στὰ νότια ἀποκαλύφθηκε ὅλο τὸ τετράγωνο τῆς ἐστίας, μία δεξαμενὴ, τοῦχος μὲ κατεύθυνση Α - Δ καὶ σὲ ἀρκετὸ μῆκος τὸ ἀρχαῖο τεῖχος. Δυτικὰ ἀποκαλύφθηκε σὲ μεγαλύτερη ἔκταση τὸ μαρμαρόστρωτο πάτωμα τοῦ ἐξώτερου οἴκου, καθὼς καὶ ἡ δυτικὴ βάση τῆς βόρειας κιονοστοιχίας. Τέλος, βόρεια, ἦλθε σὲ φῶς ἕνας τετράγωνος χῶρος καὶ τμήμα τοῦ χου μὲ κατεύθυνση πρὸς τὰ δυτικά.

Μὲ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ καὶ σὲ συσχετισμὸ μὲ βαπτιστήρια γνωστὰ σὲ ἄλλες χῶρες, μπορεῖ νὰ γίνῃ, μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα, σχεδιαστικὴ ἀποκατάσταση τοῦ μνημείου στὴν κάτοψή του. Τὸ βαπτιστήριον εἶναι ἀρχαῖκὸ στὸ σχέδιό του, γιὰτὶ ἀκολουθεῖ τὸ δρομικὸ ρυθμὸ, τὸ ρυθμὸ δηλαδὴ ποὺ ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν Κωνσταντίνεια ἐποχὴ, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἔχουν κτιστεῖ τὰ περισσότερα ἐκκλησιαστικὰ κτίρια (εἰκ. 39).

Στοὺς εὐρεῖς χώρους του (28 × 22 μ.) ἡ κυκλοφορία τῶν κατηχουμένων, τῶν νεοφωτίστων, τῶν πιστῶν καὶ τῶν κληρικῶν θὰ ἦταν ἀνετη καὶ ἡ ἱεροτελεστία τοῦ βαπτίσματος θὰ ἦταν ἐπιβλητικὴ μὲ πολλὴ ἐπισημότητα.

Τὰ πολλὰ κομμάτια μαρμάρινων διάτρητων θωρακίων μὲ διάκοσμο τετράγωνα καὶ καμπύλα σχήματα, ποὺ περισυλλέχτηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ, μᾶς δίνουν τὸν τύπο τῶν θωρακίων ποὺ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ στὸ βαπτιστήριον (εἰκ. 40).

Τὸ σχέδιον τοῦ μνημείου, ἡ ὀκτάγωνη κολυμβήθρα, ὁ γλυπτός του διάκοσμος, οἱ ραδινοὶ ραβδωτοὶ κίονες (εἰκ. 41) καὶ τὰ νομίσματα

πού περισυλλέγονται κατά την ανασκαφή, μᾶς ὀδηγοῦν στή χρονολόγησή του πολὺ κοντὰ στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.

Βόρεια τοῦ βαπτιστηρίου ὑπάρχει ὁ πλατὺς δημοτικὸς δρόμος Τσιτσινία καὶ ἔτσι δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκόμη νὰ προσδιοριστεῖ ὁ τρόπος ἐπικοινωνίας του μετὰ τὸ αἶθριο τῆς βασιλικῆς.

Ἀνατολικά τοῦ βαπτιστηρίου ἀποκαλύφθηκε ἡ ἐγγεγραμμένη ἀψίδα ἐνὸς ὀρθογώνιου διαμερίσματος. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ κτίσματος αὐτοῦ, πού μετὰ δύο κίονες διαμορφώνεται σὲ τρίβηλο ἄνοιγμα, εἶχε ἀνασκαφεῖ παλαιότερα, ἐνῶ τὸ μεσαῖο του τμημα παραμένει κάτω ἀπὸ τὴν ὁδὸ Τσιτσινία. Τὸ ἀψιδωτὸ αὐτὸ κτίσμα, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀσφαλῶς μεταγενέστερο τοῦ βαπτιστηρίου, ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸ τέρμα ἐνὸς συγκροτήματος προσκισμάτων, πού ἐκτείνονται στὸ χῶρο μεταξὺ τῆς μακρᾶς στοᾶς πού περιβάλλει τὶς τρεῖς βασιλικὲς καὶ τοῦ ἀρχαίου τείχους. Ἡ νότια πλευρὰ τοῦ ἀψιδωτοῦ χώρου ἦταν ἀνοιχτή. Τέσσερις μαρμάρيني ἀρράβδωτοι κίονες, μετὰ κάτω διάμετρο 0.42 μ., ἐδράζονταν σὲ ἰωνικὲς βάσεις, ὕψους 0.223 μ., πού πατοῦσαν σὲ μαρμάρينو στυλοβάτη. Οἱ κίονες ὑποβάσταζαν ἰωνικὰ κιονόκρανα σύμφυτα μετὰ ἐπιθήματα, ὕψους 0.285 μ. Μεγάλοι ἀνισοσκελεῖς σταυροί, σὲ ἔξερ-γο ἀνάγλυφο, κοσμοῦν τὸν κορμὸ τῶν κιόνων καθὼς καὶ τὶς στενὲς πλευρὲς τῶν κιονοκράνων (εἰκ. 42). Ἀμφίγλυφα θωράκια ἐκλείναν τὰ μεταξὺ τῶν κιόνων κενά. Τὸ δυτικὸ κενὸ ἦταν εἴσοδος, ὅπως δείχνει ὁ τὸρμος γιὰ τὸν ἄξονα τῆς πόρτας, πού ὑπάρχει στὸ στυλοβάτη.

Οἱ ἐπιφάνειες τῆς ἀψίδας ἔφεραν ὀρθομαρμάρωση. Δύο πλάκες ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο σώζονται στή θέση τους. Ἡ ὀρθομαρμάρωση θὰ σταματοῦσε στὸ ὕψος πού ἀρχίζε νὰ σχηματίζεται τὸ τεταρτοσφαίριο τῆς ἀψίδας. Αὐτὸ δείχνουν ὀκτὼ κομμάτια καμπύλου μαρμάρινου κοσμητῆ μετὰ κοιλόκυρτο κυμάτιο, πού βρέθηκαν στὸ χῶρο. Τὸ τεταρτοσφαίριο ἔφερε ψηφιδωτὸ διάκοσμο, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ πολλὲς πολυχρῶμες γυάλινες ψηφίδες, πού περισυλλέχτηκαν στὰ χαμηλότερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης.

Τὸ ἡμικυκλικὸ πάτωμα τῆς ἀψίδας εἶναι στρωμένο μὲ μαρμαροθετήματα ἀπὸ λευκὰ καὶ γκρίζα μαρμάρινα τετραγωνάκια, ποὺ περιβάλλουν ἐξάγωνα πλακίδια ἀπὸ σκουῖρο κόκκινο σχιστόλιθο καὶ μικρὰ τρίγωνα στὰ κενὰ ἀπὸ πράσινο μάρμαρο καὶ σχιστόλιθο (εἰκ. 43).

Τὸ λοιπὸ πάτωμα τοῦ παραλληλόγραμμου χώρου ἦταν στρωμένο μὲ μεγάλες (πλάτους 0.80 μ.) μαρμάρινες πλάκες, πακτωμένες σὲ παχὺ κουρασάνι. Φρεάτιο μὲ μαρμάρينو στόμιο ἀνοίγεται στὸ πάτωμα κοντὰ στὴ βόρεια γένεση τῆς ἀψίδας.

Ὁ χώρος ποὺ ἐκτείνεται νότια φαίνεται ὅτι εἶχε κάποια ἰδιαίτερη σημασία, γιατί ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διαμόρφωση σὲ κιονοστοιχία τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ἀψιδωτοῦ ὑπῆρχε καὶ ἄλλη κιονοστοιχία στὰ ἀνατολικά. Ἀπὸ τὴν κιονοστοιχία αὐτὴ ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ, παλαιότερα, τρεῖς βάσεις καὶ ἓνας κίονας στὶς θέσεις τους. Δυστυχῶς ἡ ἔρευνα δὲν μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτὴ, λόγω τῶν ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν ποὺ ὑπάρχουν.

Στὸ χώρο περισυλλέχτηκαν 6 ἀκέραια ἢ σχεδὸν ἀκέραια ἰωνικὰ κιονόκρανα μὲ σύμφυτα ἐπιθήματα, διακοσμημένα στὶς στενές τους πλευρὲς μὲ ἄκανθα ἢ ἀνθέμια καὶ σταυροὺς καὶ 11 κομμάτια ἄλλων ὁμοίων καθὼς καὶ μερικὰ θραύσματα κορινθιακῶν κιονοκράνων (εἰκ. 44).

Τὸ ἀψιδωτὸ κτίσμα καὶ τὰ πρὸς τὰ ἀνατολικά του προσκτίσματα δὲν ἐνώνονται ὀργανικὰ μὲ τὸ νότιο τοῖχο τῆς μακρᾶς στοᾶς, ποὺ ἐκτείνεται νότια καὶ κατὰ μῆκος τῶν τριῶν βασιλικῶν. Τὰ προσκτίσματα αὐτὰ ἀνήκουν στὸ οἰκοδομικὸ πρόγραμμα ποὺ ἐφαρμόσθηκε καὶ τὸ ὁποῖο, μὲ πολλὲς συμπληρώσεις, μετατροπὲς καὶ προσθήκες σὲ προϋπάρχοντα κτίρια, κράτησε γιὰ πολὺ μακρὰ χρονικὴ περίοδο καὶ μέχρι τὸ τέλος τῆς ὑπαρξῆς τῆς πόλης, καὶ διατήρησε τὴ ζωὴ γύρω ἀπὸ τὶς βασιλικές.

Τὰ προσκτίσματα αὐτὰ ἦταν ἀπαραίτητα γιὰ τὴν πολὺπλευρῆ δράση τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο, ποὺ δὲν περιοριζόταν μόνο στὸ τελετουργικὸ μέρος, ἀλλὰ ἐκδηλωνόταν

σ' όλους τους τομείς και τις ανάγκες μιᾶς κοινωνίας. Γνωρίζουμε από τὰ συγγράμματα τῶν πατέρων, ἀλλὰ καὶ τὰ μνημεῖα τὸ ἀποδεικνύουν, ὅτι γύρω ἀπὸ τὶς βασιλικὲς ὑπῆρχαν πτωχοκομεῖα, γηροκομεῖα, νοσοκομεῖα, σχολεῖα καὶ ἄλλα εὐαγῆ καὶ κοινωφελῆ ἰδρύματα. Τρανῆ μαρτυρία γιὰ τὴ δράση αὐτῆ τῆς ἐκκλησίας καὶ στὶς ἀρχαῖες Φθιώτιδες Θῆβες ἀποτελοῦν καὶ τὰ πολυπληθῆ προσκτίσματα τοῦ συγκροτήματος τῶν τριῶν βασιλικῶν τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου, στὰ ὁποῖα ἀνήκει καὶ τὸ ἀποκαλυφθὲν ἀψιδωτὸ κτίσμα.

13. Ὁλοκληρώθηκε κατὰ τὸ 1985, ἐνδέκατη περίοδο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ **Ραμνοῦντος**, ἀπὸ τὸν ἔφορο Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς κ. Βασίλειο Πετράκο ἡ ἔρευνα τοῦ ὑδρευτικοῦ συστήματος τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως. Ἐρευνήθηκε μέχρι τοῦ πυθμένος ἡ στρογγυλὴ δεξαμενὴ ποὺ βρίσκεται πλάι στὴν εἴσοδο τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 45), διαμ. 1.40 μ. περίπου καὶ βάθους 21.50 μ., τοῦ 5ου αἰ. π.Χ., μὲ τὴν κατασκευὴ τῆς ὁποίας ἔγινε ἀνεπιτυχὴς προσπάθεια ἀπὸ τοὺς Ραμνούσιους νὰ ἀντικατασταθεῖ ἡ ἄχρηστη μεγάλη ὀρθογώνια δεξαμενὴ τοῦ ἱεροῦ, ποὺ ἐρευνήθηκε τὸ 1984. Καὶ ἡ νέα δεξαμενὴ ἐγκαταλείφθηκε γιὰτὶ ἐξαιτίας τῆς σαθρότητος τοῦ πετρώματος σὲ ὀρισμένα σημεῖα τῆς τὸ νερὸ διέφευγε. Στὶς ἐπιχώσεις τῆς δεξαμενῆς βρέθηκε ἐκτὸς ἄλλων κορινθιακὸς στρωτήρας τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. μὲ ἐγχρωμὴ διακόσμηση πλοχοῦ, ὁ ὁποῖος πιθανὸν προέρχεται ἀπὸ τὴν κεράμωση τοῦ μικροῦ ναοῦ τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 46).

Δεύτερη δεξαμενὴ σχήματος ἀπιοειδοῦς μὲ ὑδραυλικὸ κόνιαμα στὰ ἐσωτερικά τῆς τοιχώματα ἐρευνήθηκε δυτικὰ τοῦ μεγάλου ναοῦ (εἰκ. 47). Στὴ δεξαμενὴ αὐτῆ, μεγ. διαμ. 4.60 μ. καὶ βάθους 5.60 μ., εἶχε βρεθεῖ τὸ 1960 ἡ γνωστότατη στήλη μὲ τὸ τιμητικὸ ψήφισμα τῶν Ραμνουσίων γιὰ τὸν στρατηγὸ τῆς παραλίας Ἐπιχάρη. Τῆς στήλης αὐτῆς βρέθηκε φέτος μικρὸ θραῦσμα ποὺ τὴν συμπληρώνει. Σημαντικότερο εὑρημα ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῆς δεξαμενῆς εἶναι μικρὴ κεφαλὴ νεανίου (εἰκ. 48), ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὸν γλυπτὸ διάκοσμο τῆς βάσεως τοῦ ἀγάλματος τῆς Νεμέ-

σεως τοῦ Ἀγορακρίτου. Ἡ κεφαλὴ δὲν φέρει ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ ὥστε νὰ γίνῃ δυνατὴ ἢ ἀπόδοσὴ τῆς σὲ κάποια ἀπὸ τὶς μορφές ποῦ μνημονεύει ὁ Παυσανίας, οὔτε κολλάει σὲ ἄλλο σωζόμενο γλυπτὸ τῆς βάσης. Ἄλλο ἐνδιαφέρον εὕρημα ἀπὸ τὴν δεξαμενὴ εἶναι θραῦσμα ἀγάλματος τοῦ Ἀδριανοῦ, τὸ ὁποῖο συνδέει ἄλλα θραῦσματα ἀπὸ παλαιὰ εὐρήματα τοῦ Στάη.

Καθαρισμὸς δυτικῶς τῆς βορείας ὁδοῦ ἀποκάλυψε ἀριθμὸ κατεστραμμένων περιβόλων καὶ ταφῶν καὶ ἔκταση τοῦ νεκροταφείου μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου. Στὴν ἴδια περιοχὴ, στὰ ὑψηλότερα σημεῖα τῆς, ἀποκαλύφθηκε ἐπιφανειακὸ λατομεῖο γαλάζιου μαρμάρου, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε σὲ κατασκευές τῶν Ραμουσίων καὶ στὸν μεγάλο ναὸ κατὰ τὸν 5ο αἰ. π.Χ.

Ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ χώρου κοντὰ στὸν Περίβολο τοῦ Ἱεροκλέους προέρχονται θραῦσματα λευκῶν ληκύθων μὲ λείψανα παραστάσεων ποῦ δείχνουν ἐπίσκεψη στὸν τάφο (εἰκ. 49).

Δύο νέοι ταφικοὶ περίβολοι ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο ἀποκαλύφθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ φρουρίου ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐρευνήθηκε ὁ ἕνας ποῦ παρουσιάζει δύο φάσεις. Ἀρχικά, τὸν 4ο αἰ. π.Χ. κατασκευάστηκε περίβολος μῆκους 6.60 μ. ἀπὸ ὀρθογώνιες λιθόπλινθους ἀπὸ μάρμαρο τῆς περιοχῆς τοῦ φρουρίου (εἰκ. 50) καὶ κατὰ τὸν 4ο αἰ. μ.Χ., μετὰ ἑπτακόσια περίπου χρόνια, μετασκευάστηκε γιὰ νέα ταφικὴ χρῆση. Στὸ ἐσωτερικὸ του κατασκευάστηκε, ἀπὸ ὀπτές πλίνθους, ὑπόγειος τάφος στεγασμένος μὲ κυλινδρική καμάρα, τοῦ ὁποῖου ἡ πρόσοψη ἐπενδύθηκε μὲ μαρμαρίνες λιθόπλινθους ταφικοῦ περιβόλου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 51). Πάνω ἀπὸ τὸν ὑπόγειο τάφο, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀρχικοῦ περιβόλου, οἰκοδομήθηκε δωμάτιο, ἴσως γιὰ τὶς λατρευτικὲς πράξεις τῶν συγγενῶν τῶν νεκρῶν, τοῦ ὁποῖου σώζονται μικρὰ λείψανα τῶν τοίχων καὶ τῶν ἐγχρώμων κονιασμάτων.

Κοντὰ στὸν περίβολο βρέθηκε ἐπιτύμβιο κιόνιο μὲ τὴν ἐπιγραφή Δείνυλλα, τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., τὸ ἄνω μέρος ἐπιτύμβιας στήλης μὲ τὸ ὄνομα Πρόθυμος/Λευκίου, τοῦ 2ου - 3ου μ.Χ. αἰ., θραῦσμα

στήλης ὅπου ἀναγράφονται δέκα ὀνόματα, πιθανῶς ἐφήβων, τοῦ 1ου π.Χ. αἰ. ἢ μ.Χ. καὶ θραῦσμα ψηφίσματος τῶν Ραμνουσίων, τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., μὲ τὸ ὁποῖο τιμᾶται ὁ Διομήδης Διοδώρου, στρατηγὸς τῆς παραλίας.

14. Μὲ τὴν ἀνασκαφὴν ποὺ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Πέτρο Θέμελη γιὰ λογαριασμὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴν Ἑρέτρια ἐπὶ μία δεκαετία (1974 - 1984), στὸν ἀπαλλοτριωμένο χώρο (ἐκτάσεως 1.500 μ²) τοῦ Οἰκοδομικοῦ Τετραγώνου 740, ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα σὲ ἐπάλληλες διασταυρούμενες οἰκοδομικὲς φάσεις, ποὺ καλύπτουν τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸν 8ο π.Χ. ἕως τὸν 4ο μ.Χ. αἰ. (εἰκ. 52). Οἱ ἀποκαλυφθέντες τοῖχοι εἶναι κατὰ κανόνα κατασκευασμένοι μὲ μικρὲς ἀκανόνιστες πέτρες χωρὶς συνδετικὸ κονίαμα καὶ παρουσιάζουν εὐαισθησία στὶς καιρικὲς συνθῆκες καὶ τὴ δραστηριότητα τῶν φυτῶν. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ κρίθηκε ἀναγκαία ἡ ἐπίχωση μὲ καθαρὸ χῶμα καὶ ἄμμο ὀρισμένων βαθιῶν στρωματογραφικῶν τομῶν καὶ τάφρων, προκειμένου νὰ συγκρατηθοῦν αἰωρούμενοι τοῖχοι ἢ καὶ νὰ καταχωσθοῦν κατὰ περίπτωσιν.

Κατασκευάστηκε ἐπίσης ἀσφαλέστερη καὶ μόνιμη περίφραξη κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

15. Οἱ ἐργασίες στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα τῆς Ἐπιδαύρου ποὺ ἐρευνᾶται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Β. Λαμπρινουδάκη καὶ ἐγκρίθηκαν τὸ 1985, θὰ πραγματοποιηθοῦν τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1986, λόγῳ καθυστερήσεως τῆς σχετικῆς πιστώσεως.

16. Συνεχίσθηκε ἐφέτος ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γ. Ε. Μυλωνᾶ καὶ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Ε. Ἰακωβίδη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ΒΔ γωνίας τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν (εἰκ. 53). Διαπιστώθηκε ὅτι ὁ κτιστὸς ἀγωγὸς ποὺ ἀρχίζει στὸ στενὸ πέρασμα μεταξὺ τοῦ κτιρίου Ν καὶ τῶν ὑπὸ ἐρευνᾶν δωματίων προχωρεῖ μέχρι τοῦ δυτικοῦ κυκλω-

πειού τείχους, όπου στρέφει προς Β και συνεχίζεται κάτω από το δάπεδο των δωματίων IV και I. Καθαρίστηκε επίσης ο χώρος VI από τις επιχώσεις της ανασκαφής Τσούντα και φάνηκε ότι χωριζόταν από εγκάρσιο τοίχο σε δύο δωμάτια, VIα και VIβ, τα οποία απέδωσαν λίγα υστρακα και ένδειξεις ότι χρησιμοποιήθηκαν κατά τους έλληνοιστικούς χρόνους. Τέλος ανασκάφηκε η επίκωση που είχε μείνει άθικτη στο δωμάτιο V και αποκαλύφθηκε ο δυτικός του τοίχος ο οποίος έσωζε έμφανη τα ίχνη ξυλοδεσιās (εικ. 54). Στο βόρειο τμήμα του δωματίου βρέθηκε προχειροκτισμένο χώρισμα, στην περιοχή του οποίου σημειώθηκαν αρκετά κομμάτια πύλων. Η επίκωση, αποτελούμενη από τέσσερα εϋδιάκριτα στρώματα, δείχνει ότι το κτίριο έρειπώθηκε από σεισμό και εγκαταλείφθηκε και ότι τα τελευταία στρώματα συσσωρεύθηκαν από τη βαθμιαία κατάρρευση των πλινθοτοιχών.

Η κεραμική από το δάπεδο και τα διάφορα στρώματα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα κτίρια κτίστηκαν μετά την εισαγωγή των ρυθμών της ΥΕ ΠΙΒ2 περιόδου και εγκαταλείφθηκαν ενόσω ή τεχνοτροπία αυτή επικρατούσε (εικ. 55). Εκτός από την κεραμική βρέθηκαν χάνδρες και μεγάλος άκέραιος ρόδακας από υαλόμαζα, δόντι κάπρου από κράνος, αμύγδαλα, πυρήνες από έλιές, ειδώλια Φ και Ψ, από τα όποια το ένα άβαφο, τριποδικός θρόνος με ξαπλωμένη γυναικεία μορφή και κομμάτια κεραμιδιών, χειροπλάστων στρωτήρων και τροχηλάτων καλυπτήρων, που επιβάλλουν την επανεξέταση των επικρατουσών απόψεων για το σχήμα και την κατασκευή των μυκηναϊκών στεγών.

17. Συνεχίστηκαν και το 1985 οι έργασίες συντήρησης, στερέωσης και διαμόρφωσης στον αρχαιολογικό χώρο της Δήλου, χάρη πάντα στη χρηματοδότηση της 'Αρχαιολογικής Έταιρείας, με την έφορο 'Αρχαιοτήτων κ. Φωτ. Ζαφειροπούλου.

1. Το πρώτιστο και κύριο μέλημα, εξαιτίας του επείγοντος και του έτοιμόρροπου που παρουσίαζαν τα κτίρια, ήταν φυσι-

καὶ ἡ συντήρηση καὶ ἡ στερέωση πολυπληθῶν ἀρχαίων τοίχων.

2. Ἡ ἐπισκευὴ τῆς πλάκας τοῦ ἀ' ὀρόφου τῆς λεγόμενης «οἰκίας τοῦ Ἐρμῆ» ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ δύσκολα προβλήματα ποῦ ἀντιμετώπιζε ἀπὸ χρόνια ἡ Ἐφορεία. Ἡ πλάκα, ἀπὸ ὄπλισμένο σκυρόδεμα, ποῦ εἶχε κατασκευαστεῖ στὴν περίοδο τοῦ 1952 ἀπὸ τὸν Γάλλο ἀρχιτέκτονα Y. Fomine κατὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ ἀρχαίου κτίσματος, παρουσίαζε προβλήματα διάβρωσης τοῦ ὄπλισμοῦ καὶ κατὰ τόπους (πολὺ πυκνὰ) ἀποτίναξης τῆς ἐπικάλυψής του, καθὼς καὶ πολλὰ ρήγματα. Ἐφέτος πραγματοποιήθηκε ἡ ἐπισκευὴ τῆς μὲ τὴ μέθοδο τοῦ ἐκτοξευόμενου σκυροδέματος (Gunite) (εἰκ. 56) καὶ ἔτσι ἔγινε πάλι δυνατὴ γιὰ τὸ κοινὸ ἡ ἐπίσκεψη τῆς σημαντικῆς αὐτῆς ἀρχαίας οἰκίας.

3. Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες διαμόρφωσης τοῦ χώρου στὸ ἄνδρo τοῦ ἱεροῦ τῶν ξένων θεῶν καὶ ἄρχισαν οἱ ἀντίστοιχες στὴν Ἀγορὰ τῶν Ἰταλῶν, ὅπου ἔγιναν συγκολλήσεις κιόνων καὶ τοποθέτηση ὀρισμένων στὴν ἀρχικὴ τους θέση, καθὼς καὶ ἀνασυγκρότηση κατὰ τὸ δυνατόν τοῦ ἐνεπίγραφου ἐπιστυλίου τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς (εἰκ. 57).

4. Μὲ τίς περιορισμένες δυνατότητες ποῦ δημιουργεῖ ἡ ἔλλειψη εἰδικευμένου προσωπικοῦ: α) συνεχίστηκαν ἡ συντήρηση, τὸ καθάρισμα καὶ ἡ στερέωση τῶν ψηφιδωτῶν κυρίως στὴν οἰκία τῶν προσωπείων καθὼς καὶ σὲ ἄλλα σπίτια, β) ἄρχισαν ἡ συντήρηση, τὸ καθάρισμα καὶ ἡ στερέωση τῶν τοιχογραφιῶν στὰ σπίτια τῆς περιοχῆς τοῦ Σκαρδανᾶ καὶ τοῦ Λόφου. Τὴν ἐπίβλεψη τῶν συνεργείων εἶχαν οἱ συντηρητὲς κ. Δημ. Χρυσόπουλος γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ καὶ κ. Εἰρ. Τσεγκῆ γιὰ τίς τοιχογραφίες.

5. Ἐγινε μεταφορὰ ἀρχαίων βωμῶν ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς Ἀγ. Κυριακῆς καὶ τοῦ Κάτω Γκενεράλε τῆς Ρήνειας στὴ Δῆλο, καθαρὰ γιὰ λόγους προστασίας τους ἀπὸ τίς καιρικῆς συνθήκες καὶ ἀπὸ τοὺς περιστασιακοὺς ἀρχαιοκάπηλους. Οἱ βωμοὶ βρίσκονταν τὰ τελευταῖα χρόνια μέσα στὴν ἄμμο, δίπλα στὴ θάλασσα καὶ κινδύνευαν ἄμεσα. Τοποθετήθηκαν προσωρινὰ στὸ χῶρο ἐμπρὸς στὸ Μουσεῖο.

6. Πραγματοποιήθηκαν επίσης αποχετευτικές εργασίες τῶν ὀμβρίων ὑδάτων στήν περιοχή τῆς Παλαιστρας τῆς Λίμνης, πού ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀποξήρασης τῆς Ἱερῆς Λίμνης (τò 1925) κατέκλυζαν ὅλο τò χῶρο. Μὲ τὴ διάνοιξη καὶ τὸν καθαρισμὸ τῶν ἀρχαίων ἀγωγῶν τοῦ δρόμου στὰ Δ τῆς «οἰκίας τῆς Λίμνης» τὰ νερά διοχετεύτηκαν στὴ θάλασσα.

7. Πίσω ἀπὸ τὸ Μουσεῖο συνεχίστηκε καὶ ἐφέτος ἡ ἔρευνα τοῦ χώρου πού προορίζεται γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ἀποθηκῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων μὲ τὴ βοήθεια τῆς γεωφυσικῆς διασκόπησης, γιὰ ἐξοικονόμηση χρόνου καὶ χρημάτων. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἐπισημάνση κτισμάτων ἀρχαίων ἀποθηκῶν σὲ ὅλο τὸ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Μουσείου.

8. Στὸ Μουσεῖο συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες στησίματος στὶς νέες αἰθουσες τῶν γλυπτῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, πού φτάνουν σχεδὸν πρὸς τὸ τέλος τους.

9. Τέλος ἔγιναν πολλὲς ἐπισκευὲς τῶν κατοικιῶν τοῦ προσωπικοῦ.

18. Νέα σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀρχαιολογία τῆς Πάρου προέκυψαν τὸ 1985 κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Κουκουναριῶν, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ ἐπιμελητῆ Ἀρχαιοτήτων κ. Δημ. Σκιλάρντι. Ἡ ἀνασκαφὴ πού συνεχίστηκε μὲ ἐπιχορήγηση τοῦ ὙΠΠΟ καὶ τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα στὶς Κουκουναριές, στὰ ΝΔ τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης, στὴ ΒΑ πλευρὰ τῆς Πάρου, ἔφερε στὸ φῶς νέα στοιχεῖα γιὰ τὸ ὀχυρωματικὸ σύστημα τῆς ἀκρόπολης κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ὙΕ ΠΠΓ χρόνων καὶ συντέλεσε νὰ μελετηθεῖ ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς καὶ νὰ χρονολογηθεῖ προκαταρκτικὰ στὸ τέλος τοῦ 8ου π.Χ. αἰ.

Ἡ ἀκρόπολη ἄρχισε νὰ ἀνασκάπτεται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τὸ 1976. Ὁ λόφος καταλαμβάνει 50.000 τ.μ., ὑψώνεται 75 μ. ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας καὶ ἔχει ἀπὸ κρημνες πλευρὲς, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς νότιες κλιτύς ὅπου ἡ ἀνάβαση πρὸς τὴν κορυφὴ ἐλίσσεται μέσα ἀπὸ βαθμιδωτὰ ἐπίπεδα. Κατὰ τὴ

διάρκεια τῶν τελευταίων ἐτῶν ἢ ἀνασκαφὴ ἐπεκτάθηκε σὲ τρεῖς κυρίως τομεῖς: στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, στὰ ἄνθηρα τῆς νότιας πλευρᾶς καὶ σὲ ἄλλα ἄνθηρα τῶν ΝΑ κλιτύων, ποὺ παρ' ὅτι δὲν σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴν ἀνάβαση, παρουσιάζουν ὡστόσο ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ μέχρι τώρα συστηματικὴ μελέτη τοῦ λόφου ἔχει ἐντοπίσει τουλάχιστον ὀκτὼ ἐπάλληλες φάσεις κατοίκησης ἀπὸ τὴν πρωτοκυκλαδικὴ περίοδο (3ῃ π.Χ. χιλ.) ἕως τοὺς ἀνατολίζοντες χρόνους (7ος π.Χ. αἰ.). Μεταξὺ τῶν πιὸ σημαντικῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς, ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν, μυκηναϊκὸ κτίριο ἀνακτορικῶν χαρακτήρα ποὺ κατελάμβανε τὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου (12ος π.Χ. αἰ.) καὶ οἰκισμὸς τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων (8ος π.Χ. αἰ.) ποὺ ἀνεγέρθηκε ἐπάνω στὰ ἐρείπια τοῦ παλαιοῦ μυκηναϊκοῦ κτιρίου. Τὸ μυκηναϊκὸ συγκρότημα καταστράφηκε στοὺς ἸΕ ΠΙΓ χρόνους κατὰ τὴ διάρκειά πυρκαγιᾶς, ἐνῶ ὁ μεταγενέστερος οἰκισμὸς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἐγκαταλείφθηκε ὅταν οἱ κάτοικοί του ἐγκαταστάθηκαν στὴ νότια πλευρὰ τοῦ λόφου, ὅπου καὶ κατασκεύασαν νέες οἰκίαι στὸν 7ο π.Χ. αἰ.

Παλαιότερες ἔρευνες στὴν ἀκρόπολη συνδυασμένες μὲ τὴ μελέτη ἐπιφανειακῶν ἐρειπίων καὶ ἀεροφωτογράφηση, εἶχαν δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ λόφος ὀχυρώθηκε στὴ διάρκειά τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων μὲ σειρὰ τειχῶν, ποὺ σήμερα συγκρατοῦν τὸ πρόσθιο μέτωπο τῶν βαθμιδωτῶν ἐπιπέδων τῆς νότιας πλευρᾶς. Ἡ ἀκρόπολη εἶχε ὀχυρωθεῖ στὴ στρατηγικὰ ἀσθενὴ πλευρὰ τῆς ἀνάβασης μὲ τείχη ποὺ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α πρὸς Δ ἔφραζαν τὸ φυσικὸ ἄνοιγμα μεταξὺ τῶν βράχων. Ἡ ἔρευνα τοῦ 1985 βεβαίωσε τὴν ὑπαρξὴ τριῶν τουλάχιστον παρομοίων ὀχυρωματικῶν γραμμῶν. Γενικά, πρόκειται περὶ τειχῶν οἰκοδομημένων μὲ ὑπερμεγέθειες ὀγκολίθους κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ τοιχοδομία. Τομὴ ποὺ ἀνοίχτηκε στὸ δεύτερο χαμηλότερο ἄνθηρο ἀποκάλυψε τὸ μῆκος καὶ τὴν κατεύθυνση ὀχυρωματικοῦ τείχους, μήκους 14 μ. καὶ κατεύθυνσης ἀπὸ Α πρὸς Δ, χτισμένου μὲ κυκλώπειους ὀγκολίθους.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1985 ὁδήγησε ἐπίσης στὴν ἀποκάλυψη ἐρείπιων σπιτιῶν τοῦ οἰκισμοῦ τῆς ἀνατολίζουσας περιόδου. Πέρα ἀπὸ τὴν ὁμάδα οἰκιῶν τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὰ νότια ἀναλήμματα τῆς ἀκρόπολης, ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἔφερε στὸ φῶς ἀρχιτεκτονικὰ ὑπολείμματα παραλληλογράμμων θαλάμων οἰκιῶν, σὲ τάφρους ποὺ ἀνοίχτηκαν στὸ ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, στὴ ΝΑ πλευρὰ τοῦ λόφου. Μὲ τὴ διάνοιξη ἑξι νέων τάφρων ἀποκαλύφθηκαν οἰκοδομήματα ποὺ ἐκτείνονται μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α πρὸς Δ, ἀποτελούμενα ἀπὸ δύο ἢ περισσότερα δωμάτια. Ὁ ἰδιωτικὸς χαρακτήρας τῶν οἰκοδομημάτων φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση ἐστιῶν μὲ στάχτες, βαριδιῶν καὶ σφονδυλίων μέσα στὰ δωμάτια. Μάλιστα σὲ οἰκία ποὺ ἐκτείνεται πρὸς Β τοῦ ναοῦ ἀνακαλύφθηκαν καὶ δύο σπανιότατα πήλινα σφραγίσματα μὲ παράσταση ἀνθρώπινης μορφῆς, ποὺ χρονολογοῦνται καὶ αὐτὰ στὸν 7ο π.Χ. αἰ. Γενικὰ, τὰ κεραμικὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ δὲν εἶναι ἰδιαίτερα πλούσια, καὶ ἀντιπροσωπεύονται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ θραύσματα μεγάλων πιθαμορρέων. Ἡ ἀπουσία γραπτῶν ἀγγείων στὸ ἐσωτερικὸ τῶν σπιτιῶν ἐρμηνεύεται ὡς ἀποτέλεσμα προγραμματισμένης ἐγκατάλειψης τοῦ οἰκισμοῦ στὸν 7ο π.Χ. αἰ., πράγμα ποὺ διαπιστώθηκε ἐξἄλλου καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν οἰκοδομημάτων τῶν ἀναλημμάτων τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ λόφου.

Ὁ σημαντικότερος στόχος τοῦ ἐγχειρήματος ἦταν ἡ μελέτη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς χρονολογίας κατασκευῆς του. Ὁ ναὸς ἀνακαλύφθηκε στὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1984. Τὰ ἐρείπια τοῦ κτιρίου καταλαμβάνουν ἐξέχουσα θέση στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ παραπάνω ἀνδῆρου, σὲ ἕξαρχα βράχων τοῦ λόφου (εἰκ. 58). Τὸ κτίριο ἐκτείνεται μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Α πρὸς Δ στὴ μέση ἀνοικτῆς πλατείας ποὺ περιβάλλεται στὴ βόρεια καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ ἀπὸ τὰ σπίτια ποὺ προαναφέρθηκαν. Ὁ ναὸς ἔχει κατασκευασθεῖ σὲ ἀπλὸ σχῆμα τύπου «οἴκου», δηλαδὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ παραλληλόγραμμο σηκὸ ποὺ στερεῖται προστώου. Τὸ κτίριο ἔχει

μῆκος 9.50 μ. καὶ πλάτος 6.40 μ. περίπου. Οἱ τοῖχοι ποὺ ἔχουν κτισθεῖ καθ' ὀλοκληρίαν μὲ σχιστολίθους λαξευμένους προσεκτικὰ στὸ μέτωπο, ἔχουν μέσο πάχος 0.50 μ. Τὸ μονολιθικὸ κατώφλι ἔχει μῆκος 1.42 μ. καὶ καθαρὸ ἄνοιγμα 1.22 μ., ὅπως συμπεραίνεται ἀπὸ τὶς κυκλικὲς ὀπὲς στροφῶν ποὺ διακρίνονται ἀνὰ ἕνα σὲ κάθε ἐξωτερικὴ γωνία. Χαμηλὸ ἔδρανο προσεκτικὰ προσαρμοσμένων σχιστολιθικῶν πλακῶν περιτρέχει τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ σηκοῦ. Ἡ ὄροφή τοῦ ναοῦ στηριζόταν σὲ δύο ξύλινους κίονες κατὰ μῆκος τοῦ μακροῦ ἄξονα, οἱ ὅποιοι ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ μία σωζόμενη μαρμάρινη κυκλικὴ βάση, διαμ. 0.31 μ., ποὺ βρέθηκε στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ σηκοῦ. Σημαντικὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος μὲ προσεκτικὰ προσαρμοσμένους παραλληλόγραμμους σχιστολίθους κοσμεῖ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ, ὅπου τὸ ἔδαφος ταπεινώνεται γιὰ νὰ συνενωθεῖ μὲ τὴν ἀτραπὸ ποὺ ὀδηγεῖ στὸ ἄνδρo. Ὁ χῶρος μπροστὰ στὸ ναὸ καταλαμβάνεται ἀπὸ τέμενος σχήματος παραλληλογράμμου, διαστάσεων 7.32 (Α - Δ) × 7 μ. περίπου, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ τοίχους στὴ βόρεια καὶ ἀνατολικὴ πλευρὰ (εἰκ. 59). Ὁ χῶρος προοριζόταν προφανῶς γιὰ ὑπαίθριες ἱεροτελεστίας σχετιζόμενες μὲ τὴ λατρεία τῆς θεᾶς. Ἡ διάνοιξη τάφρων ἐμπρὸς στὸ ναὸ ἔφερε στὸ φῶς στρωματογραφημένες στρώσεις χωμάτων μὲ τέφρα καὶ ὀστά ζώων. Ἡ κεραμικὴ ποὺ ἀποκαλύφθηκε πιστοποιεῖ τὴ λατρεία στὸ χῶρο αὐτὸ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ γεωμετρικὰ χρόνια. Ἡ μελέτη τῆς στρωματογραφίας στὶς τάφρους τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ σὲ ἄλλη ποὺ ἀνοίχτηκε ἐμπρὸς στὸν ἀναλημματικὸ τοῖχο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὀδηγεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι ὁ ναὸς χτίστηκε πιθανότατα στὰ τέλη τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (τέλος 8ου π.Χ. αἰ.).

Ἐνδιαφέροντα νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς πρόσθεσε καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ λατρευτικοῦ ἀποθέτη ποὺ ἀνασκάπτεται ἀπὸ τὸ 1983 σὲ βαθμιδωτὸ ἐπίπεδο ποὺ ἐκτείνεται ἀμέσως χαμηλότερα ἀπὸ τὸ ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ. Ὁ ἀποθέτης περιέχει χρώματα μὲ πέτρες καὶ μεγάλη ποικιλία εὐρημάτων ποὺ ρίχτηκαν σὲ κοιλότητα

τοῦ βράχου στὸν 4ο π.Χ. αἰ. Βρέθηκαν ἐνεπίγραφα θραύσματα ἀγγείων ἀφιερωμένων στὴν Ἀθηνᾶ, γραπτὰ ἀγγεῖα, θραύσματα ἀμφορέων καὶ πηλίνων λεκανῶν, εἰδώλια (εἰκ. 60 - 61), καὶ τέλος γυάλινοι χρωματιστοὶ ἀμφορίσκοι. Τὰ ἀγγεῖα καλύπτουν εὐρὸ χρονολογικὸ φάσμα ἀπὸ τὸν 8ο ἕως τὸν 4ο π.Χ. αἰ. Οἱ λύχνοι εἶναι πολυάριθμοι καὶ ἀνήκουν στὴν πλειοψηφία τους στὸν 4ο π.Χ. αἰ. Ξεχωρίζουν προτομὲς καὶ εἰδώλια γυναικείας θεότητας, προφανῶς τῆς Ἀθηνᾶς, ἢ πῆλινη κεφαλή ὄφειος μὲ ἀνοιχτὲς σιαγόνες καὶ πλαστικὴ ἀπόδοση ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν, πῆλινες πλάκες μὲ παράσταση ἀνθρωπίνων μορφῶν (εἰκ. 62) ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἄλλες εἶναι ζωγραφισμένες καὶ ἄλλες ἀνάγλυφες, καὶ τέλος κιβωτίσχημο πῆλινο ἀντικείμενο μὲ ζωγραφισμένες τὶς πλευρὲς καὶ τὸν πυθμένα. Μία ἀπὸ τὶς κάθετες πλευρὲς διασώζει παράσταση δύο ἀνθρωπίνων μορφῶν ἐκατέρωθεν πτηνοῦ. Τὸ εὑρημα χρονολογεῖται στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀποθέτη ἐλπίζεται νὰ ὁλοκληρωθεῖ τὸ 1986.

Ἡ ἔρευνα τοῦ 1985 πιστοποίησε ὅτι ὁ ναὸς ἀνεγέρθηκε στὸ τέλος τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. σὲ θέσῃ ὅπου ἀπὸ παλαιότερους χρόνους τελοῦνταν ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς. Ἐνῶ ἰδρύθηκε ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ οἰκισμοῦ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, στὸν 7ο π.Χ. αἰ., ὅταν ὁ οἰκισμὸς τῆς ἀνατολιζουσας περιόδου ἐξαπλώθηκε στὸ λόφο, τμημα τοῦ περιέβαλε καὶ τὸν ναὸ τῆς θεᾶς. Ἄλλοι ναοὶ ἀφιερωμένοι στὴν Ἀθηνᾶ ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου καὶ εἶναι οἱ γνωστοὶ ἰωνικοὶ οἰκισμοὶ τῆς Ζαγοράς τῆς Ἄνδρου, τοῦ Ἐμποριοῦ τῆς Χίου καὶ ἡ παλαιὰ Σμύρνη. Ὡστόσο, ἡ ἀρχαιότητα τοῦ ἱεροῦ τῆς Πάρου, ποῦ ἐντοπίζεται ἀπὸ τὰ εὑρήματα στὰ τέλη τοῦ 8ου π.Χ. αἰ., καθὼς καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἐπιγραφικὰ τεκμήρια τὸ ταυτίζουν μὲ τὴ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς, καθιστοῦν τὸ εὑρημα αὐτὸ ἰδιαίτερα σημαντικὸ. Προφανῶς, ὁ ναὸς τῶν Κουκουναριῶν εἶναι ὁ ἀρχαιότερος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Αἰγαῖο ποῦ ταυτίζεται μὲ ἀσφάλεια. Ὁ οἰκισμὸς καὶ ὁ λόφος τῶν Κουκουναριῶν ἐγκαταλείφθηκαν στὴ διάρκεια τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

Ὡστόσο, ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Ἐπιφάνειας συνεχίσθηκε ἀδιάσπαστη σὸ νὰ τῆς γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ἀκόμα. Ὅπως δείχνουν τὰ εὐρήματα, στὴ διάρκεια τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπομακρύνθηκαν τὰ ἀναθήματα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ναοῦ καὶ ἀπορρίφθηκαν στὸν ἀποθέτη, ἴσως μετὰ ἀπὸ καταστροφὴ τοῦ ναοῦ. Οἱ ἐνδείξεις βεβαιώνουν ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ παύει καὶ ἡ λατρεία τῆς Ἐπιφάνειας στὴν ἀκρόπολη τῶν Κοκουναριῶν στὴν Πάρο.

19. Στὴ Νάξο συνεχίσθηκε καὶ ἐφέτος ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἐπιφάνειας ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Β. Λαμπρινουδάκη μὲ πιστώσεις τῆς Νομαρχίας Κυκλάδων καὶ τοῦ Δήμου Νάξου. Τὸ ἐνδιαφέρον συγκεντρώθηκε κυρίως στὴν προϊστορικὴ πόλη τῆς Γρόττας, ὅπου περατώθηκε ἡ δεύτερη φάση τῆς ἀνασκαφῆς (1978 - 1985) γιὰ τὸν ἔλεγχο κυρίως τῶν στρωματογραφικῶν δεδομένων τῆς πρώτης φάσης (1949 - 1974), σὸ νότιο τμήμα τῶν οἰκοπέδων Κοντοπίδη καὶ Σκορδίλη, πὺ ἀπέχει 30 περίπου μ. ἀπὸ τὴν ἀκτὴ.

Κατὰ τὸ ἔτος αὐτὸ συντελέσθηκε ἡ ἔρευνα τῶν προϊστορικῶν στρωμάτων πὺ ὑπολειπόταν στὸν χῶρο αὐτὸ (πρβ. Ἔργον 1984) μὲ πολὺ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα, τόσο ὡς πρὸς τὰ συμπληρωματικὰ στοιχεῖα πὺ προσέφερε γιὰ τὴν πληρέστερη γνώση τῶν φάσεων τῆς μυκηναϊκῆς πόλης, ὅσο καὶ σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τοῦ χώρου σὸ τέλος τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς πρώτης π.Χ. χιλιετίας.

Γενικὸ συμπέρασμα τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ὅτι παρὰ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἀκτὴ καὶ τὴ διατήρηση παχυτέρων στρωμάτων ἀπὸ τοὺς μετὰ τὸ 1000 π.Χ. χρόνους, ὁ ὀρίζων τῆς μυκηναϊκῆς πόλεως δὲν φαίνεται νὰ ἀνέρχεται πρὸς τὰ νότια, ἀφοῦ καὶ ἐδῶ τὰ ἀμιγῆ μυκηναϊκὰ στρώματα βρέθηκαν σὲ ὕψος ἀπὸ 0.40/0.20 μ. πάνω ἀπὸ τὴν στάθμη τοῦ νεροῦ μέχρι τοὺλάχιστον 1.20 μ. κάτω ἀπ' αὐτὴν (μέχρι τὸ βάθος αὐτὸ μπόρεσε νὰ προχωρήσει ἡ ἀνασκαφὴ) (εἰκ. 63 - 64).

Μὲ τίς βαθυτέρες τομεὲς ἐρευνήθηκαν τμήματα δύο χώρων στίς

δυό πλευρές ενός τοίχου τῆς παλιότερης περιόδου τῆς ΥΕ ΙΙΙ ἐπο-
χῆς πού ἀνήκουν πιθανότατα στήν οἰκία, τῆς ὁποίας τμήματα ἀπο-
καλύφθηκαν ΒΔ τὸ 1971 (ΠΑΕ, σ. 172) ἀπὸ τὸν Ν. Κοντολέοντα.
Τὸ σπίτι αὐτὸ εἶχε ἐπιμελημένη τοιχοποιία καὶ τὸν ἴδιο προσανα-
τολισμὸ μὲ τὴν καλύτερα γνωστὴ οἰκία Α, βορειότερα, καθὼς καὶ
μὲ τὰ τμήματα κτιρίων τῆς ἀρχαιότερης περιόδου πού ἤλθαν πρό-
σφατα στὸ φῶς στήν Πλατεία Μητροπόλεως. Τὰ λείψανά του βρέ-
θηκαν κάτω ἀπὸ ἕνα παχὺ στρῶμα καταστροφῆς μὲ πολλὲς πέτρες
ἀπὸ τὴ διάλυση τοίχων καὶ ἡ ἐπίκωση κάτω ἀπ' αὐτὸ περιεῖχε
ἤδη λείψανα κεραμικῶν καὶ μαρμαρίνων σκευῶν τῆς πρωτοκυκλα-
δικῆς περιόδου. Στὸ βάθος ὅμως αὐτὸ δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ ἔρευνα
καὶ ἡ διάκριση παλαιότερων στρωμάτων.

Ἄπὸ τὴ δευτέρη, ὕστερη περίοδο τῆς πόλης, ἐρευνήθηκε ὁλόκλη-
ρη σχεδὸν (ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νότια γωνία της πού βρίσκεται κάτω
ἀπὸ τὰ θεμέλια τοῦ ναύσκου τοῦ Ἁγ. Γεωργίου) ἡ οἰκία, τῆς
ὁποίας ὁ βόρειος καὶ τμήμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ
τὸ 1971 ἀπὸ τὸν Κοντολέοντα. Τὸ σπίτι αὐτὸ κατεῖχε ἕνα τραπε-
ζιόσχημο οἰκόπεδο, ἀνάλογο πρὸς τὸ οἰκόπεδο τοῦ σπιτιοῦ τῆς
ἴδιας περιόδου πρὸς τὰ βόρεια, πού ἀνασκάφηκε κατὰ διαστήματα
ἀπὸ τὸν Κοντολέοντα (ΠΑΕ 1971, σ. 172), μὲ τὸ ὁποῖο εἶχε ἐπὶ
6 μ. μεσοτοιχία, σχηματίζοντας ἔτσι ἕνα μεγαλύτερο συγκρότημα,
μὲ λοξὴ πλευρὰ πρὸς τὰ ΝΑ, κατὰ μῆκος πιθανότατα στενοῦ δρό-
μου. Τὸ σπίτι αὐτὸ διέθετε ἕνα μεγάλο ἐπιμήκη χῶρο $4/4.5 \times$
 $6/7$ μ. στὰ βόρεια, ἕνα μικρότερο σὲ σχῆμα Γ στὰ νοτιοδυτικὰ
(μῆκος σκέλους 4 μ., πλάτος 2.6 μ.) καὶ ἕνα πολυγωνικὸ πίσω
ἀπὸ τὴ λοξὴ πρόσοψη στὰ νοτιοανατολικά. Οἱ τοῖχοι του, λε-
πτότεροι ἀπ' αὐτοὺς τῆς προηγούμενης περιόδου, θεμελιώθηκαν
στὸ βάθος τῶν 0.80 - 1 μ. κάτω ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ νεροῦ καὶ
σώθηκαν σὲ ὀρισμένα σημεῖα μέχρι τοῦ ὕψους τῶν 1.20 μ., ἐνῶ
στὰ δυτικὰ βρέθηκαν πολὺ κατεστραμμένοι.

Τὸ σπίτι αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε, ὅπως δείχνουν οἱ μετασκευές
πού ὑπέστη, γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα: Τὸ πρῶτο του τυκτὸ

δάπεδο συναντήθηκε στα 0.75 μ. κάτω από το νερό. Κατά την φάση αυτή το μεγάλο, βόρειο δωμάτιο διέθετε χτιστό θρανίο ύψους 40 εκ. στην ανατολική και τμήμα τῆς βόρειας πλευρᾶς του, και ἐπικοινωνοῦσε με τὸ πολυγωνικὸ νότιο ἀπὸ θύρα πλάτους 1.20 μ. στὴ ΝΑ του γωνία. Τὸ ἀρχικὸ δάπεδο ἀντικαταστάθηκε μέσα στὴν ἴδια φάση χρήσεως τοῦ σπιτιοῦ, πὺ μοιάζει νὰ ξεκίνησε μέσα στὴν ΥΕ ΙΙΒ ἐποχῇ, δύο τουλάχιστον φορές, γεγονός πὺ ἀνέβασε τὸ ἐπίπεδο τοῦ σπιτιοῦ στὰ 0.67 καὶ 0.30 μ. ἀντιστοίχως. Τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ ἰσχυρὰ αὐτὰ τυκτὰ δάπεδα, πὺ ἐκάλυψε καὶ τὸ θρανίο στὸ βόρειο δωμάτιο, χρονολογεῖται, ἀπὸ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα πὺ βρέθηκαν πάνω του ἢ κάτω ἀπ' αὐτό, στοὺς προχωρημένους ΥΕ ΙΙΙΓ χρόνους.

Σὲ μιὰ νεώτερη φάση, μέσα στὴν ἴδια πάντως ΥΕ ΙΙΙΓ ἐποχῇ, ἡ οἰκία αὐτῇ, ὕστερα προφανῶς ἀπὸ μιὰ καταστροφή, ξαναχτίστηκε πὺ πρόχειρα: Τὸ δάπεδὸ τῆς ἀνέβηκε πάλι 25 περίπου ἐκατοστά, τὸ ἀνοιγμα ἀπὸ τὸ βόρειο στὸ νότιο μέρος κλείστηκε με τοῖχο καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου δέχθηκαν λίγο πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος καινούργια, πολὺ προχειρότερα τμήματα, χτισμένα ἀπὸ μικρὲς πέτρες (νότιος καὶ δυτικὸς τοῖχος βορείου δωματίου) ἢ ἀπὸ ὠμές πλίνθους (λοξὸς ἀνατολικὸς, ὀδοντωτὸς μέσος τοῖχος). Ἡ πλινθοδομῇ στὸν μέσο τοῖχο διατηρήθηκε πολὺ καλὰ σὲ ὕψος τεσσάρων δόμων (εἰκ. 65). Στὴ φάση αὐτῇ τὸ νοτιοανατολικὸ δωμάτιο χρησιμοποιήθηκε, ὅπως δείχνει μιὰ ἐστία καὶ διάφορα σκεύη πὺ βρέθηκαν ἐκεῖ (ΠΑΕ 1979, πίν. 154), ὡς μαγειρεῖο.

Ἰδιαιτέρα σημαντικὴ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς περιοχῆς ὑπῆρξε ἡ διαλεύκανση τοῦ εἶδους καὶ τῆς χρήσεως τῶν πρωτογεωμετρικῶν κατασκευῶν πὺ ἀνακαλύφθηκαν τὰ προηγούμενα χρόνια πάνω ἀπὸ τὸν μυκηναϊκὸ ὄριζοντα: Σὲ μικρὴ ἀπόσταση κάτω ἀπὸ τὴν παραλληλόγραμμη χαμηλὴ πῆλινη κατασκευὴ με τὰ βότσαλα, στὴ γωνία τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος πὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1980 (Ἔργον 1984, σ. 73, πρβ. ΠΑΕ 1980, σ. 260) καὶ μέσα στὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ καθαροῦ μυκηναϊκοῦ ὄριζοντος (+0.20 - 0 μ.),

βρέθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι, κτερισμένοι ο καθένας με ένα μικρό μόνωτο κύπελλο τῶν ὑστέρων πρωτογεωμετρικῶν χρόνων. Ἐὰν στοὺς δύο αὐτοὺς τάφους προστεθοῦν δύο ἀκόμη τάφοι τῆς ἴδιας ἐποχῆς πού βρέθηκαν σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ΠΓ κτίσμα παλαιότερα (ΠΑΕ 1971, πίν. 204) καὶ ἓνας ἀκόμη πού ἀποκαλύφθηκε κατεστραμμένος δίπλα στὴ ΝΑ γωνία τοῦ μεγάλου δωματίου τοῦ μυκηναϊκοῦ σπιτιοῦ, τὸ σύνολο δὲν μπορεῖ παρά νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ταφικὴ ἐγκατάσταση ἀνάλογη μὲ αὐτὲς πού ἀποκαλύφθηκαν πρόσφατα μέσα στὰ ἐρείπια τῆς μυκηναϊκῆς πόλης στὴν Πλατεία Μητροπόλεως: Ἔτσι ἡ «πρωτογεωμετρικὴ οἰκία» ἀποδεικνύεται ταφικὸς περίβολος πάνω ἀπὸ τοὺς ὑστεροὺς πρωτογεωμετρικοὺς τάφους καὶ τὸ στρωμένο μὲ βότσαλα πῆλινο ἔξαρμα στὴ ΒΑ γωνία τῆς (Ἔργον 1984, σ. 73) κατασκευὴ σχετιζόμενῃ μὲ τιμὲς πού ἀποδίδονταν στοὺς νεκροὺς. Ἐπίσης ὁ νεώτερος, πολὺ πιὸ πρόχειρος τοῖχος, πού χτίστηκε πάνω στὰ ἐρείπια τοῦ ἀνατολικοῦ λοξοῦ τοίχου τῆς μυκηναϊκῆς οἰκίας, μὲ σαφὲς στὸ μεγαλύτερό του τμῆμα ἐνδιάμεσο στρώμα πηλοῦ ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα πλίνθων, πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε ἓναν εὐρύτερο ταφικὸ περίβολο τῆς ἴδιας περιόδου. Ἰστερα ἀπὸ τὴν καθαρὴν στὸ σημεῖο αὐτὸ εἰκόνα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάλογη μαρτυρία στὴν Πλατεία Μητροπόλεως, καὶ τὰ ἄλλα λείψανα τῶν πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν χρόνων πού βρέθηκαν παλιότερα στὴ Γρόττα πιὸ κοντὰ στὴ θάλασσα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ταφικά. Ὅσο καὶ ἂν ἡ ἀνασκαφὴ αὐτὴ ἔγινε γνωστὴ εὐρύτερα ὡς ἀποδεδειγμένη περίπτωση συνέχειας τῆς ζωῆς μιᾶς πόλης μέσα στοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, οἱ τελευταῖες αὐτὲς ἔρευνες φαίνεται νὰ βεβαιώνουν ὅτι καὶ ἡ πόλις τῆς Γρόττας ἐγκαταλείφθηκε στὸ τέλος τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων.

Ὅμως οἱ κάτοικοι δὲν πρέπει νὰ πῆγαν μακριά. Κάποια γένη ἀπέθεσαν τοὺς νεκροὺς τους μέσα στὰ ἐρείπια. Ἄλλὰ καὶ μιὰ λεπτομέρεια τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς δείχνει ὅτι οἱ χρῆστες τοῦ νεκροταφείου ἦταν πιθανότατα ἀπόγονοι τῶν κατοίκων τῆς πόλης. Πάνω στὸν ἓνα ἀπὸ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς τάφους, πατώντας

ἐν μέρει σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς γωνίες του καὶ μὲ μιὰ μεγάλη πυρὰ δίπλα της, βρέθηκε σχεδὸν ἀκέραια ὑδρία τῶν ὑστάτων μυκηναϊκῶν χρόνων, ποῦ ἐρμηνεύεται πιθανότερα ὡς προσφορά κειμηλίου τῶν συγγενῶν πρὸς τὸν νεκρὸ (εἰκ. 66).

Περιορισμένης ἐκτάσεως ἔρευνα ἔγινε (δύο τάφροι 5×1.5 μ.) καὶ στὸ οἰκόπεδο Θεοφίλου (στά νότια τῶν Ἀπλωμάτων, κάτω ἀπὸ τὸν δρόμο πρὸς Ἐγκαρές), ὅπου παλαιότερες τομῆς (ΠΑΕ 1961, σ. 194) εἶχαν δώσει ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ γεωμετρικῶν καὶ ἀρχαϊκῶν ταφῶν. Δυστυχῶς ἀποδείχθηκε ὅτι ἡ ἐπίχωση εἶναι παντοῦ ταραγμένη μέχρι τὸν φυσικὸ βράχο.

20. Στὴν Πλατεία Μητροπόλεως Νάξου περατώθηκε κατὰ τὸ 1985 ἡ ἔρευνα τοῦ χώρου (εἰκ. 67), ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Β. Λαμπρινουδάκη σὲ συνεργασία μὲ τὴν ἔφορο Ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Ζαφειροπούλου καὶ τὴν ἐπιμελήτρια κ. Ὁ. Χατζηναστασίου. Ἡ σχετικὴ πίστωση διατέθηκε ἀπὸ τὸν ΕΟΤ μέσω τοῦ Δήμου Νάξου. Οἱ ἐργασίες ἀπέβλεψαν: α) στὴν ἀποκάλυψη τῆς συνέχειας τοῦ μυκηναϊκοῦ τείχους πρὸς Β, β) στὴν ἔρευνα τῶν βαθυτέρων στρωμάτων πρὸς ἐλεύθερους μυκηναϊκοὺς χώρους κοντὰ στὸ τεῖχος στὸ ΝΑ τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς, γ) στὴν ἔρευνα τῶν σημείων θεμελίωσης τοῦ δαπέδου τῆς πλατείας, τὸ ὁποῖο, σύμφωνα μὲ τὴν ἐγκριμένη μελέτη, θὰ ἀποτελέσει τὴ στέγη τῆς ὑπόγειας αἰθουσας-μουσείου, ὅπου θὰ διατηρηθοῦν τὰ σημαντικότερα τμήματα τῆς ἀνασκαφῆς (μυκηναϊκὸ τεῖχος καὶ νότια μυκηναϊκὰ οἰκοδομήματα, γεωμετρικοὶ ταφικοὶ περίβολοι) καὶ δ) στὴν προστασία μὲ ἀρμολόγημα ἀπὸ πηλὸ τῶν τμημάτων τῶν γεωμετρικῶν περιβόλων ποῦ δὲν ἔσωζαν κατὰ τὴν ἀποκάλυψή τους τὸ 1984 τὴν ἀρχικὴ τους συνοχή.

Τὸ 3.10 μ. πάχους μυκηναϊκὸ τεῖχος παρακολογήθηκε ἐπὶ 3 περ. ἀκόμη μ. πρὸς τὰ βόρεια στὴν ἐξωτερικὴ του (ἀνατολική) πλευρά, κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια οἰκοδομήματος τῶν χρόνων τῆς ὕστερης Ρωμαιοκρατίας ποῦ κατέστρεψαν ἐν μέρει τὶς ἀνώτερες

στρώσεις της. Ἀμέσως ὁμως βορειότερα ἕνας μεγάλος χτιστός ἀσβεστόλακκος πού ἐγκαταστάθηκε πιθανότατα στό ἀνώτερο τμήμα ἐπιχωσμένου πηγαδιού (1.80 × 1.80 μ.) διέκοπτε ἐξ ὀλοκλήρου τή συνέχεια τοῦ μυκηναϊκοῦ τείχους. Ἐτσι τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ τμήματος τοῦ τείχους πού ἀποκαλύφθηκε ἀνέβηκε στὰ 17.70 μ.

Στὸ ΝΑ τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς ἐρευνήθηκαν τρεῖς χῶροι συγχρόνων μὲ τὸ τείχος κτιρίων τῆς μυκηναϊκῆς πόλης (εἰκ. 68). Ἐνας ἐπιμελημένος τοῖχος, πού ἔτρεχε παράλληλα μὲ τὸ τείχος σὲ ἀπόσταση 3 μ. ἀπ' αὐτό, ἀποκαλύφθηκε σὲ μῆκος 8 μ. Δύο ἐγκάρσιοι τοῖχοι, πού κατασκευάσθηκαν πιθανότατα σὲ μιὰ νεώτερη φάση τῆς ἴδιας περιόδου, δημιούργησαν δύο χώρους ἀνατ. πού ἀκουμποῦσαν στὸ τείχος. Τρίτος ἐγκάρσιος τοῖχος πού βρέθηκε πολὺ κατεστραμμένος, ἀλλὰ μὲ ἴχνη λευκοῦ κονιάματος στὴ νότια ὄψη του, δημιουργοῦσε ἕναν μεγάλο χῶρο στὰ δυτικά, μήκους 7.50 μ., μὲ χωμάτινο δάπεδο. Ὁ μεγάλος αὐτὸς χῶρος ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸν νότιο ἀπὸ τοὺς δύο προηγούμενους μὲ μιὰ θύρα πλάτους 1.20 μ. Τομὲς σὲ βάθος στοὺς δύο ἀνατολικούς χώρους καὶ στὸ βόρειο τμήμα τοῦ χωμάτινου δαπέδου πού βρέθηκε κατεστραμμένο, ἀποκάλυψαν κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο θεμελίωσης αὐτῆς τῆς περιόδου λείψανα κατασκευῶν ἀπὸ τὴν παλαιότερη περίοδο τῆς μυκηναϊκῆς πόλης μὲ τὸν ἴδιο προσανατολισμὸ πού διαπιστώθηκε γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ σὲ ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνασκαφῆς καὶ κυρίως στὴν παραλία τῆς Γρόττας, καθὼς ἐπίσης καὶ ἐκτεταμένα στρώματα λίθων ἀπὸ τὴ διάλυση κτιρίων. Τὰ λείψανα αὐτὰ βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ νεροῦ. Στὰ βορειοδυτικὰ τοῦ ὙΕ ΠΙΓ συνόλου ἀποκαλύφθηκε ἡ πρὸς Ν συνέχεια τοῦ πρόχειρου τοίχου, πού διαπιστώθηκε ὅτι χωρίζε τὰ μυκηναϊκὰ εἰσόδια ἀπὸ τοὺς ἐκτεινόμενους δυτικά του ταφικούς περιβόλους. Ὁ τοῖχος αὐτὸς ὕστερα ἀπὸ διαδρομὴ 12 μ. καμπτόταν καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὸ βόρειο ἄκρο του πρὸς τὰ δυτικά.

Ἐνδιαφέροντα συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν εἰκόνα τῶν ταφικῶν περιβόλων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἔδωσαν οἱ τομὲς στὰ

σημεία ἐδράσεως τῶν στηριγμάτων τῆς στέγης πού προγραμματίσθηκε νά καλύψει τὰ ἀρχαῖα πού θά διατηρηθοῦν. Οἱ τομῆς αὐτὲς στὴν περιφέρεια βόρεια, δυτικὰ καὶ νότια τῆς ἀνασκαφῆς ἀπέδειξαν ὅτι οἱ περιβόλοι στὴν ἀρχικὴ τους (ὑστερὴ πρωτογεωμετρικῆ) φάση συνεχίζονταν πρὸς τὰ βόρεια, ὅπου προστέθηκε ἕνας ἀκόμη χῶρος ($3 \times 2,70$ μ.), ὅμοιος πρὸς ἐκεῖνον πού περιεῖχε τὴν ταφὴ μὲ τὸ σῆμα καὶ ἐπίσης πρὸς τὰ νότια καὶ πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ, ὅπου βρέθηκαν σὲ ἀπόσταση 2,5 καὶ 2 μ. ἀπὸ τὰ πέρυσι ἀνασκαμμένα τμήματά τους νέα τμήματα, καθὼς καὶ λιγότερο καλὰ διατηρημένες κατασκευὲς τοῦ τύπου τῶν χαμηλῶν κυκλικῶν ἐξαρμάτων ἀπὸ πηλὸ καὶ βότσαλα πού διαπιστώθηκε πέρυσι ὅτι σχετίζονται μὲ τὴν προσφορὰ τιμῶν πρὸς τοὺς νεκρούς. Στὴ ΒΔ γωνία τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς μελετήθηκε καλύτερα τὸ πλίνθινο στρώμα πού ἐκάλυψε τὴν τελευταία, πιὸ περιορισμένη σὲ ἔκταση φάση τῶν περιβόλων καὶ διαπιστώθηκε ὅτι δύο πηγάδια τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἕνα μὲ πῆλινους δακτυλίους καὶ ἕνα χριστό πού ἀνοίχθηκε δίπλα του καὶ τὸ ἀντικατέστησε ἦταν ἡ αἰτία γιὰ τὴν καταστροφὴ τῶν περιβόλων καὶ γενικότερα τοῦ γεωμετρικοῦ στρώματος στὰ δυτικὰ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου μὲ τὸ σῆμα. Τὰ πηγάδια ἔδωσαν ἰδιαιτέρα ἐνδιαφέρουσα κλασικὴ καὶ ὑστερὴ κεραμικὴ. Στὴν ἴδια βορειοδυτικὴ γωνία μία τομὴ ἐφθασε μέχρι τὸ μυκηναϊκὸ στρώμα, ἀποκαλύπτοντας νέα τμήματα τοίχων τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς περιόδου κάτω ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα τοῦ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου.

21. Μὲ δαπάνες ἀποκλειστικῶς τοῦ ΥΠΠΟ συνεχίστηκαν καὶ κατὰ τὸ 1985 οἱ ἀνασκαφικὲς ἐργασίες στὸ Ἀκρωτήρι Θήρας ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Χρῆστο Ντούμα, στὰ ἐξῆς σημεία:

α. Δυτικὴ Οἰκία, Χῶρος 7

Καθαρισμὸς τῆς δυτικῆς κόγχης στὸ Χῶρο 7, ὅπου κατὰ τὸ

1984 είχαν εμφανιστεί ίχνη κλίμακας, αποκάλυψε συνολικά έξι βαθμίδες, οι οποίες αποτελούσαν το ανώτερο τμήμα μικρού κλιμακοστασίου που συνέδεε τον όροφο τής Δυτικής Οικίας με το ισόγειο. Το πλάτος του κλιμακοστασίου στο αποκαλυφθέν τμήμα του δέν υπερβαίνει τα 40 εκατοστόμετρα και το ύψος των βαθμίδων κυμαίνεται μεταξύ 20 και 30 εκατοστομέτρων. Με την ανακάλυψη αυτή προστίθεται ακόμη ένα στα γνωστά παραδείγματα δευτερεύοντος κλιμακοστασίου στα κτίρια τής Θήρας, που τείνει να αποδειχθεί κανόνας. Ήδη είναι γνωστά τέτοια κλιμακοστάσια στην Ξεστή 3, την Ξεστή 4, την Οικία Γυναικῶν, το Συγκρότημα Δ.

Ή έρευνα κάτω από τη στάθμη του όρόφου στο διάδρομο 7 αποκάλυψε κόγχη στο πάχος του βόρειου (έξωτερικού) τοίχου τής Δυτικής Οικίας. Τῆς κόγχης αὐτῆς τὸ ανώτερο τμήμα κατελάμβανε άνοιγμα παραθύρου ενώ τὸ κατώτερο αποτελούσε έρμάρι, μέσα στο όποιο βρέθηκαν στη θέση τους πολυάριθμα πήλινα άγγεϊα. Άνάμεσά τους ιδιαίτερη θέση κατέχουν οι μαστοπρόχοι και τὰ κωνικά ρυτά.

β. Τομή βορείως τής Δυτικῆς Οικίας

Σέ έπαφή με τὸ βόρειο τοῖχο τής Δυτικῆς Οικίας έγινε στρωματογραφική τομή μέσα σέ ένα στρώμα μπάζων καταστροφῆς πάχους περίπου 1.50 μ. Κάτω από τὸ στρώμα αὐτὸ αποκαλύφθηκε τὸ δάπεδο οίκοδομήματος που τὸ αποτελοῦσε λεπτή στρώση από πατημένο χῶμα πάνω στο φυσικὸ βράχο. Στὴ δυτικὴ παρυφὴ τῆς τομῆς που οι διαστάσεις της εἶναι 2 × 3 μέτρα περίπου, αποκαλύφθηκε ἡ έσωτερικὴ παρειά τοίχου, στὴ βάση του όποίου βρέθηκε άκέραιος προχυτικός άμφορίσκος (εἰχ. 69). Στὴν άνατολικὴ παρυφὴ τῆς τομῆς αποκαλύφθηκαν δύο κυκλικοὶ βοθρίσκοι καλυμμένοι με σχιστόπλακες. Τὸ περιεχόμενο τῶν βοθρίσκων ἦταν χῶμα, μικρὰ τεμάχια από κάρβουνα και άπανθρακωμένοι σπόροι. Άν και οι βοθρίσκοι αὐτοὶ θυμίζουν τούς αντίστοιχους που αποκαλύφθηκαν στο έσωτερικὸ τῆς Δυτικῆς Οικίας κατά τὸ 1984, διαφέρουν από

ἐκείνους ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο καὶ δυσκολεύουν τὴν ἐρμηνεία τους, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον.

γ. Περιοχὴ βορειοανατολικά τοῦ Συγκροτήματος Δ

Στὴν περιοχὴ αὐτὴ κατὰ τὸ 1984 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἀνδρὸ ποῦ τὸ ἀποτελοῦσαν τὰ μπάζα μιᾶς παλαιότερης καταστροφῆς. Τὸ 1985 ἡ ἔρευνα περιορίστηκε γύρω ἀπὸ τὸν πεσσοῦ 17 τοῦ στεγάστρου. Κατὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ πεσσοῦ αὐτοῦ τὸ 1970 εἶχε ἐπισημανθεῖ λάξευση στὸ βράχο σὲ βάθος. Ὁ καθαρισμὸς τώρα τοῦ λαξεύματος αὐτοῦ ἀπέδειξε ὅτι ἀνήκει σὲ ὑπόγειο λαξευτὸ θάλαμο, ἡ ὄροφὴ τοῦ ὁποίου εἶχε καταρρεύσει (εἰκ. 70). Μὲ πλευρικὸ ἀνοιγμα στὰ ΒΔ του ὁ θάλαμος αὐτὸς ἐπικοινωνεῖ μὲ ἄλλον, τοῦ ὁποίου ἡ ὄροφὴ, ἂν καὶ ἔχει ὑποχωρήσει κάτω ἀπὸ τὸ βάρος πελώριου ἠφαιστειακοῦ ὄγκολίθου, δὲν ἔχει μετακινηθεῖ. Τὸ περιεχόμενο τοῦ πρώτου θαλάμου — τοῦ μόνου ποῦ καθαρίστηκε — ἀποτελοῦσε λεπτὴ ἄργιλος, ἄγνωστη σήμερα στὸ νησί. Ἀπὸ τὴν ἄργιλο αὐτὴ πειραματικὰ κατασκευάστηκε σὲ πρόσφατα ἐγκαταστημένο ἐργαστήρι στὴ Θήρα μικρὸ ἀγγεῖο, ποῦ δείχνει τὴ δυνατότητα πλασίματος καὶ ὄπτησης τῆς ἀργίλου. Ἐλπίζεται ὅτι ἡ ἀνάλυση τῶν σχετικῶν δειγμάτων θὰ δείξει ἂν τὸ ὕλικὸ αὐτὸ ἀποτελοῦσε τὴν πρώτη ὕλη γιὰ τὴν ἀγγειοπλαστικὴ τοῦ προϊστορικοῦ Ἀκρωτηριοῦ. Στὴν περιοχὴ ἐκτὸς τοῦ θαλάμου καὶ πάνω στὸ ἀνδρὸ τῶν μπάζων ἀποκαλύφθηκε μικρὸς τυμβοειδῆς λιθοσωρὸς, τὴν τετράπλευρη κορυφὴ τοῦ ὁποίου παισιώνουν μεγάλες πλάκες. Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτὸ βρέθηκαν μαρμάρινα πρωτοκυκλαδικὰ σκεύη. Καλυπτόμενη ἀπὸ τὰ μπάζα τοῦ ἀνδρὸ καὶ ἐν μέρει κάτω ἀπὸ τὸν τυμβοειδῆ λιθοσωρὸ ἀποκαλύφθηκε λιθόστρωτη ἐπιφάνεια συνδεόμενη ἄμεσα μὲ τὸ θάλαμο μὲ τὴ βοήθεια ἀγωγοῦ. Ἡ στρωματογραφία τοῦ θαλάμου ἔδειξε ὅτι ἡ ἄργιλος ποῦ βρέθηκε μέσα σ' αὐτὸν εἶχε εἰσρεύσει μέσω τοῦ ἀγωγοῦ. Παραμένει ἀκόμη προβληματικὴ ἡ ἐρμηνεία τοῦ θαλάμου καὶ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντός του. Ἡ παρουσία ὅμως τῶν πρωτοκυκλαδικῶν ἀντικειμένων

στό γειτονικό τυμβοειδή λιθοσωρό, ἐμβάλλει στὸν πειρασμὸ νὰ ἐρ-
μηνευθεῖ ὁ θάλαμος ὡς πρωτοκυκλαδικὸς τάφος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν
ἐπέκταση τοῦ οἰκισμοῦ στὰ μεσοκυκλαδικὰ χρόνια χρησιμοποιοῦ-
θηκε γιὰ ἄλλο σκοπὸ, ἀφοῦ προηγουμένως τὸ περιεχόμενό του
διευθετήθηκε στὸν τυμβοειδή λιθοσωρό. Πιθανῶς ἡ δευτέρα χρῆση
τοῦ «τάφου» νὰ ἦταν ἡ ἀποθήκευση πηλοῦ ἀγγειοπλαστικῆς, ὑλικοῦ
πολύτιμου στὸ ἡφαιστειογενὲς νησί. Ἐλπίζεται ὅτι προσεχῆς
ἔρευνα στὴν περιοχὴ θὰ φωτίσει τὸ πρόβλημα καλύτερα.

Τὸ 1985 ὑπῆρξε ιδιαίτερα γόνιμο στὸν τομέα ὀργάνωσης τῆς
ἔρευνας. Μὲ τὴ γενναϊδωρὴ χορηγία τῆς UNESCO καὶ φίλου
ὁμογενοῦς τῆς Ἀμερικῆς ποῦ ἐπιθυμεῖ τὴν ἀνωνυμία, ἡ ἀνασκαφὴ
ἀπέκτησε ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ τύπου IBM καὶ ἐπίκειται καὶ
ἡ ἀγορὰ μηχανῆς Video γιὰ τὴ λεπτομερῆ καταγραφὴ τῶν πιὸ
κρίσιμων σημείων τῆς ἀνασκαφῆς. Ἡ πληθώρα τῶν εὐρημάτων
καὶ ἡ ποικιλία τῶν προβλημάτων εἶχαν καταστήσει ἀπολύτως
ἀναγκαία τὴ χρησιμοποίησις σύγχρονου τεχνολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ.
Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἐκφράζονται καὶ δημόσια οἱ εὐχαριστίες στοὺς
χορηγούς. Ἡδη μὲ τὴν ἄοκνη καὶ ἀνιδιοτελὴ συμπαράστασις καὶ
συνεργασία τοῦ καθηγητοῦ τῆς ἠλεκτρονικῆς στὸ Αὐτοκρατορικὸ
Κολλέγιο τοῦ Λονδίνου κ. Ἄντ. Κωνσταντινίδη, τὸ ἐπιστημονικὸ
προσωπικὸ τῆς ἀνασκαφῆς ἔχει προχωρήσει ἀρκετὰ στὴν ὀργά-
νωσις τῶν ἀναγκαίων προγραμμάτων γιὰ τὴν καταγραφὴ καὶ ἀπο-
θήκευσις στὸν ὑπολογιστὴ τῶν πάσης φύσεως εὐρημάτων.

Στὸν τομέα συντήρησης τῶν τοιχογραφιῶν οἱ ἐργασίες δὲν ση-
μείωσαν ἐντυπωσιακὴ πρόοδο, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιατί γιὰ λόγους οἰκο-
νομικοῦς δὲν ἐστάλησαν ἀπὸ τὸ ΥΠΠΟ τὰ εἰδικὰ συνεργεῖα τῶν
συντηρητῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξαιτίας τῆς ἀποχῆς τῶν τεχνιτῶν ἀπὸ
τὴν χρῆσις ἀνθυγεινῶν ὑλικῶν, ἀφοῦ τὸ Ὑπουργεῖο δὲν τοὺς κατα-
βάλλει ἀνθυγεινὸ ἐπίδομα.

22. Συνεχίσθηκαν καὶ κατὰ τὸ 1985 ἡ ἀνασκαφὴ καὶ οἱ ἐπιφα-
νειακὲς ἔρευνες στὴν Μινῶα Ἀμοργοῦ ὑπὸ τὴ διεύθυνσις τῆς καθη-

γήτριας τοῦ Πανεπιστημίου κ. Λίλας Μαραγκοῦ, χάρις στὰ χρηματικά κονδύλια τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Ἰδρύματος Ψύχα. Ὀλιγόημερη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα (15 ἡμερῶν) διεξήχθη στὴν Κάτω Πόλη καὶ στὴν ἀκρόπολη τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

Κάτω Πόλη: Συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφὴ σὲ βάθος στὸ τετράγωνο ΝΔ/3 καὶ ἐν μέρει στὰ τετράγωνα ΝΔ/2 καὶ ΝΔ/4, νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸν ναὸ μὲ τὴν πολύτιμη συνεργασία τοῦ Δημήτρη Κοκκῶνη. Τὰ συμπεράσματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικά, διότι ἀφ' ἑνὸς ἐπιβεβαιώνουν τὶς ἔως τώρα παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴν κατοίκηση τῆς Κάτω Πόλης στοὺς ἑλληνιστικούς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους (βλ. ΠΑΕ 1982, 272 κέ. καὶ ΠΑΕ 1983, 317 κέ.), καὶ ἀφ' ἑτέρου δικαιώνουν πλήρως τὴν ὑπόθεση ποὺ ἔχει ἤδη διατυπωθεῖ γιὰ τὴ χρήση τοῦ χώρου ΝΔ ἀπὸ τὸν ναὸ καὶ κατὰ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο. Οἱ παλαιότερες διαπιστώσεις ἐλέγχονται ὡς ἀσφαλεῖς, ἐπειδὴ, μετὰ ἀπὸ μακρόχρονη διερεύνηση (ἀνασκαφικὲς περίοδοι 1981 - 1984, βλ. ΠΑΕ 1981, 308 κέ., ΠΑΕ 1982, 272 κέ., ΠΑΕ 1983, 316 κέ., Ἔργον 1984, 85 - 86) τῶν ἀπορριμμάτων τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ τῶν λαθροσκαφῶν, ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθασε σὲ ἀδιατάρακτα χῶματα, ἡ μελέτη τῶν ὁποίων ἐπιτρέπει τὸν εὐκρινὴ διαχωρισμὸ τριῶν τουλάχιστον καθαρῶς ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων: α) τὸ ἀνώτερο, ὅπως ἐμφαίνεται ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα (κεραμικὴ καὶ νομίσματα) καὶ ἀπὸ τὰ κτιριακὰ λείψανα χρονολογεῖται στὴ Ρωμαιοκρατία (1ος μ.Χ. - 3ος μ.Χ. αἰ.), β) τὸ μεσαῖο, ἀνήκει στοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους (3ος - 1ος π.Χ. αἰ.) καὶ τὸ γ) τὸ κατώτερο, ὅπως βεβαιώνεται κυρίως ἀπὸ τὴν κεραμικὴ, στὴν ὑποπρωτογεωμετρικὴ καὶ γεωμετρικὴ περίοδο (εἰκ. 71). Μεταξὺ τῶν ἀποκαλυφθέντων, λιγοστῶν, κτιριακῶν καταλοίπων ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τμῆμα τοίχου, πιθανῶς περιβόλου τεμένους, μέσα στὰ θεμέλια τοῦ ὁποίου βρέθηκαν κτισμένα τέσσερα ἀγγεῖα γεμάτα τέφρα, ξυλάνθρακες καὶ ὄστα (ὀρνίθων;). Τὸ σχῆμα τῶν ἀγγείων,

σκύφοι, και ὁ γραπτὸς διάκοσμος, ἡμικύκλια, ἀνάγονται στὴν ὑπο-
πρωτογεωμετρικὴ περίοδο (βλ. εἰκ. 72).

Ἀκρόπολις: Στὴ βραχὴ κορυφὴ τοῦ ὄρους τῆς Μινώας ἄρ-
χιζε ἐφέτος μὲ τὴν πολύτιμη συνεργασία τῆς Βασιλικῆς Παππᾶ
καὶ ομάδας φοιτητῶν ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ «ἐλλειψοειδοῦς»
κτίσματος, τὸ ὁποῖο καθαρίσθηκε ἐπιφανειακὰ τὸν περασμένο χρό-
νο (βλ. Ἔργον 1984, 90). Ἀποκαλύφθηκε σημαντικὸ κτιριακὸ
συγκρότημα ἀποτελούμενο ἀπὸ ἓναν ὀρθογώνιο «οἶκο» (K1) μὲ
«πρόδομο» (K/A 1) στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ «πλευρικὸ» κτί-
σμα στὴ βόρεια πλευρὰ (K/2). Ἰσχυρὸς, καμπυλόγραμμος ἀναλημ-
ματικὸς τοῖχος κτισμένος κατὰ τὴ φορά τοῦ φυσικοῦ βράχου περι-
βάλλει τὸ κτιριακὸ συγκρότημα (εἰκ. 73-74). Στὴν ἀνατολικὴ
πλευρὰ τοῦ «οἴκου» (K1), μήκ. 4.95 μ. καὶ μέγ. σῶζ. ὕψ. 0.35 μ.,
σῶζεται, στὴ θέση του, μονόλιθο κατώφλι. Στὴν ἐσωτερικὴ πα-
ρειὰ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, μήκ. 4.50 καὶ μέγ. ὕψ. 0.20 μ. σῶζεται
κτιστὴ κατασκευή, «θρανίον» μήκ. 1.40, ὕψ. 0.45 καὶ πᾶχ. 0.50 μ.
Τὸ μεγαλύτερο μῆκος ἔχει ὁ τοῖχος τῆς βόρειας πλευρᾶς μήκ. 5.80,
ἐνῶ ὁ νότιος ἔχει μῆκος 5.13 μ. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ «προ-
δόμου» K/A1, ἀποκαλύφθηκαν δύο ἀκόμη τοῖχοι ἐν εἴδει βαθμί-
δων, ἐπάνω στοὺς ὁποίους εἶναι θεμελιωμένος ὁ τοῖχος τῆς εἰσό-
δου τοῦ «οἴκου». Κατὰ μῆκος τῆς παρειᾶς τοῦ νότιου τοίχου τοῦ
«προδόμου» μήκ. 2.32 μ. ἀποκαλύφθηκε κτιστὴ κατασκευή, «θρα-
νίον» (;) μήκ. 2.32 μ. Ἡ τοιχοδομία, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τῶν
κτιρίων καὶ τὰ κινητὰ εὐρήματα, κεραμικὴ καὶ μεταλλικὰ ἀντι-
κειμένα, χρονολογοῦν τὸ οἰκοδόμημα καὶ τὸν ἀναλημματικὸ τοῖχο
ποὺ τὸ περιβάλλει στοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους. Τὸ εἶδος τῶν
μεταλλικῶν ἀντικειμένων, χάλκινα κοσμήματα (πόρπες, περόνες,
σφρηκωτῆρες, δακτυλίδια, ἐνώτια) καὶ ἐλάσματα, καθὼς καὶ σι-
δηρὰ ἐγχειρίδια καὶ ὅπλα ποὺ βρέθηκαν τὰ περισσότερα μέσα σὲ
στρῶμα τέφρας ἀπὸ ἔμπυρες θυσίαι ζώων (στὸν «πρόδομο» K/A1
καὶ στὸ πλευρικὸ K/2), ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ
χῶρο λατρείας.

Στήν υπόθεση αὐτὴ ἐνισχύουν καὶ ἡ θέση τοῦ οἰκοδομήματος στὸ ὑψηλότερο σημεῖο, στὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους, ἡ γειτνίαση πρὸς Β με σπηλαιῶδες χάσμα καὶ με τὴ βόρεια πυλίδα τοῦ σύγχρονου τείχους τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Σημαντικὸ στοιχεῖο, ἐνισχυτικὸ τῆς ὑπόθεσης γιὰ τὴ λατρευτικὴ χρῆση τοῦ χώρου ἀποτελεῖ καὶ ἡ παρουσία κτιστῶν «θρανίων».

Ἀπὸ τὰ κινητὰ κυρίως εὐρήματα διαπιστώνεται ἡ χρῆση τοῦ χώρου σὲ τρεῖς διαφορετικὲς περιόδους: στὴν προϊστορικὴ (ὄψιδιανοί, θαλάσσια ὄστρεα καὶ χειροποίητη κεραμικὴ), στὴ γεωμετρικὴ περίοδο, στὴν ὁποία χρονολογοῦνται καὶ τὰ οἰκοδομικὰ κατάλοιπα καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν εὐρημάτων, καὶ στοὺς ἑλληνιστικoὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅπως δηλώνεται ἀπὸ τὰ νομίσματα (τέλος 3ου ἀρχὲς 2ου αἰ.), τὰ θραύσματα εἰδωλίων, τὴ μελαμβραφὴ καὶ τὴν ἀνάγλυφη κεραμικὴ καὶ τοὺς λύχνους, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους χρονολογοῦνται στὸν 2ο μ.Χ. αἰ.

Στὸν οἰκισμὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, στὴ νότια κλιτὴ τοῦ ὄρους, ἡ ἔρευνα τοῦ ὁποίου ἄρχισε τὸ 1984 (βλ. Ἔργον 1984, 92 κέ.) συνεχίσθηκε ὁ ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς καὶ ἡ φωτογραφικὴ καὶ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση στὰ ἀνδρῶνα 1, 1/α, 3 καὶ 3α. Μετὰ ἀπὸ τὸν ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ, ἐξαιτίας τῆς ἐλάχιστης, συχνὰ ἀνύπαρκτης ἐπίχωσης, ἀποκαλύφθηκαν τὰ ὄρια ἑξὶ κτισμάτων λαξευμένων στὸ φυσικὸ βράχο καθὼς καὶ ἀγωγοὶ ποῦ συνθέτουν τὰ κτίσματα τοῦ ἀνδρῶρου 2 (ἀψιδωτὸ καὶ ΑΙ, βλ. Ἔργον 1984, εἰκ. 123) μετὰ τὰ κτίσματα τοῦ ἀνδρῶρου 3.

Τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ἀνδρῶρου 3 ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπόθεση γιὰ τὴ χρῆση τοῦ χώρου τῆς νότιας κλιτύος τουλάχιστον σὲ δύο περιόδους, στὴ γεωμετρικὴ καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ.

Κατὰ τὸ 1985 ὁλοκληρώθηκε καὶ ἡ τοπογραφικὴ ἀποτύπωση τῆς νότιας κλιτύος, ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς ἀκρόπολης ὡς καὶ τὴν Κάτω Πόλη καθὼς καὶ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς βόρειας περιμέτρου τοῦ τείχους τῶν γεωμετρικῶν χρόνων.

Τέλος ἐξαιρετικά σημαντικό γεγονός για τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ὄχι μόνον τῆς Μινώας, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῆς ἱστορίας τῆς Ἀμοργοῦ, ἀποτέλεσε ἡ «ἀνασκαφή» στὸν περιστεριώνα τῆς οἰκίας Ε. Βασσαράμβα στὴ Χώρα Ἀμοργοῦ, στὴν ὁποία ἡ ἀνασκαφέας εἶχε ἐντοπίσει πρὸ 15 χρόνων τὴν πλούσια ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ τοῦ Σχολάρχου τοῦ 19ου αἰῶνα Ἐμμανουὴλ Ἰωαννίδη (πρβ. Δωδώνη Θ', 1979, 175 σημ. 3). Στὴ Συλλογὴ Ἐ. Ἰωαννίδη, ἡ ὁποία μετεφέρθη στὸ Μουσεῖο Ἀμοργοῦ καὶ καταγράφη, ἐκτὸς τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ σημαντικῶν μικροαντικειμένων διαφόρων ἐποχῶν (ἀπὸ ΠΚ ἕως πρωτοχριστιανικά) βρέθηκαν καὶ 130 (ἑκατὸν τριάντα) ἐπιγραφές καὶ 12 μαρμάρινα γλυπτὰ (ἀνάγλυφα καὶ ἀγάλματα). Ἡ ἔρευνα καὶ ἡ μελέτη τῶν πολυτιμῶν ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων τοῦ Ἐ. Ἰωαννίδη, ποὺ φυλάσσονται στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἑταιρείας, ἐλπίζεται ὅτι σύντομα θὰ ὀδηγήσει καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ παρουσίαση τῆς πλούσιας Συλλογῆς ἀρχειοτήτων τοῦ Ἐ. Ἰωαννίδη.

23. Για 23η ἀνασκαφικὴ περίοδο συνεχίστηκε ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ κ. Ν. Πλάτωνος καὶ μὲ τοὺς ἴδιους ἐπιστημονικοὺς συνεργάτες ἡ ἔρευνα στὴν Κάτω Ζάκρο στοὺς ἀκόλουθους χώρους:

Στὸν Τομέα νότια τοῦ ἀνακτόρου (εἰκ. 75), ἀμέσως νότια τοῦ δωματίου XLIV τοῦ ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος, ἀποκαλύφθηκε καλοκτισμένο ὀρθογώνιο δωμάτιο μὲ ἄνοιγμα στὸ ΒΔ του ἄκρο ποὺ φαίνεται νὰ ἀνήκει στὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο ἢ στὴ ΜΜ III φάση. Σύγχρονες εἶναι δύο παράλληλες κρηπίδες μακρῶν τοίχων ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸ δωμάτιο, πάνω στὶς ὁποῖες κτίστηκαν τοῖχοι μὲ τὴν ἴδια κατεύθυνση κατὰ τὴν ΥΜ ΙΑ περίοδο. Στὴν περιοχὴ τοῦ πηγαδιοῦ ποὺ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο παρακολοθηθήσαν οἱ δύο μακροὶ παράπλευροι τοῖχοι ποὺ κατευθύνονται πρὸς τὰ δυτικά, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ βόρειος εἶναι πολὺ κατεστραμμένος καὶ σκεπάζεται ἀπὸ τὰ νερὰ ποὺ συνέχεια ἀναβλύζουν. Μεταξὺ τῶν δύο παράπλευρων τοίχων

και τῆς βαθύτερης κρηπίδας τοῦ νότιου περιβόλου περνοῦσαν δύο χαλικοστρωτες διαβάσεις με κατεύθυνση ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά. Ἐνδιαφέρον παρουσίασε ἡ ἀνακάλυψη ἀποχετευτικοῦ συστήματος δωματίου τοῦ νότιου ἐργαστηριακοῦ συγκροτήματος (εἰκ. 76). Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα σημαντικὰ ἦταν κομμάτια πέτρινων ἀγγείων καὶ τράπεζας προσφορῶν καὶ ἀμφίστομο χάλκινο μαχαίρι.

Τὸ Σπίτι F ἦταν κτισμένο σὲ δύο διαδοχικὰ ἄνδρα. Στὸ κάτω ἄνδρo διαμορφώνονταν τρία ὑπόγεια δωμάτια (εἰκ. 77) ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐρευνήθηκαν στὸ σύνολό τους τὰ δύο δυτικότερα καὶ κατὰ ἓνα μέρος τὸ ἀνατολικότερο, ὅπου εἶχε πέσει τὸ μεγάλο μονολιθικὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τοῦ σπιτιοῦ σπασμένο σὲ δύο κομμάτια. Στὸ δωμάτιο αὐτὸ ἀποκαλύφθηκε μέρος τοῦ δαπέδου, ἀλλὰ ἡ ἐρευνα δὲν ὀλοκληρώθηκε. Στὸ κεντρικὸ δωμάτιο διαπιστώθηκαν λείψανα τῶν πεσμένων δοκῶν τῆς ὀροφῆς. Οἱ πόρτες τοῦ δωματίου πρὸς τὰ γειτονικὰ δωμάτια βρέθηκαν τοιχισμένες. Ἀκανόνιστο περίφραγμα πρὸ ἀκουμπᾶ στὸ βόρειο τοῖχο βρέθηκε ἄδειο. Τὸ δάπεδο τοῦ δυτικότερου δωματίου σχηματίστηκε πάνω στὸν ἰσοπεδωμένο βράχο καὶ σὲ στρῶμα πηλοχώματος. Στὴ μέση τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε παραστάδα με ἴχνη ξυλοδοκῶν πρὸ χρησίμευσε γιὰ στήριξη τῆς μεγάλης δοκοῦ τῆς ὀροφῆς. Στὸ βόρειο τοῖχο μπλοκαρισμένο ἄνοιγμα ἀρχικά χρησίμευσε γιὰ τὴν ἐπικοινωνία με τὸ πάνω ἄνδρo με μικρὴ ξύλινη σκάλα. Στὸ μέσο τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν παραστάδα, βρέθηκε πλίνθινο περίφραγμα ἐστίας (εἰκ. 78). Στὴν ἐπίχωση τοῦ δωματίου συλλέχθηκαν μερικὰ πῆλινα σκεύη καὶ κομμάτια μεγάλου πιθαριοῦ. Κατὰ τὴν ἐρευνα τοῦ πάνω ἄνδρo ἀποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων διαδοχικῶν δωματίων κάπως λοξῶν σχετικὰ με αὐτὰ τοῦ κάτω ἄνδρo (εἰκ. 79). Τμῆμα χαλικάσβεστου δαπέδου ἀποκαλύφθηκε στὴ ΒΔ γωνία, σὲ ὑψηλότερη στάθμη.

Ἡ εἴσοδος τοῦ Σπιτιοῦ N με τὸ μονολιθικὸ τῆς κατώφλι εἶχε ἀνακαλυφθεῖ πρὸ ἐτῶν. Ἐρευνήθηκε μία σειρὰ μεγαλύτερων καὶ

μικρότερων δωματίων που ἀνήκουν σὲ δύο οἰκοδομικὲς φάσεις. Τὸ μεγαλύτερο εἶχε κεντρικὴ κολόνα καὶ ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὰ γειτονικὰ δωμάτια μὲ τρεῖς πόρτες ἀπὸ τὲς ὁποῖες οἱ δύο εἶχαν μεγάλα μονολιθικὰ κατώφλια (εἰκ. 80). Ἀνατολικότερα, μακρόστενο δωμάτιο χωριζόταν σὲ δύο τμήματα μὲ ἐγκάρσιο διαχώρισμα (εἰκ. 81). Στὸ νοτιότερο τμήμα του ἀνακαλύφθηκε παράπλευρος κτιστὸς ὄχετός. Τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ κτιρίου ἀποτελοῦσε σειρὰ μικρῶν δωματίων καὶ βορειότερα δύο μεγαλύτερων στὰ ὅποια ὄδηγοῦσε κλιμακωτὴ ἀνάβαση. Τὸ κτίριο φαίνεται ὅτι ἐκτεινόταν ἀκόμα πρὸς τὸ Νότο. Ἡ σκεπὴ τοῦ κτιρίου ἦταν ἀξιόλογη ἀφοῦ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄφθονη κεραμικὴ ἀνακαλύφθηκαν καὶ μερικὰ ἱερὰ σκεύη, ὅπως τράπεζες προσφορῶν καὶ διπλὰ ἱερὰ κέρατα ἀπὸ παωρόλιθο. Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ κτιρίου, σὲ βαθύτερα στρώματα, βρέθηκε σημαντικὴ παλαιοανακτορικὴ κεραμικὴ. Ἡ διατήρηση τῶν τοίχων, ἰδιαιτέρα στὸ ΝΑ τμήμα, δὲν εἶναι καλή.

Τοῦ Κτιρίου Δα τοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου ἀνασκάφηκε τὸ νοτιότερο τμήμα. Βεβαιώθηκε ἡ μορφή τοῦ κλιμακωτοῦ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς (εἰκ. 82) καὶ περισυλλέχθηκε ἄφθονη κεραμικὴ ἀπὸ τὸ βόρειο σκέλος του. Στὸ ὀρθογώνιο δωμάτιο τῆς ΝΔ γωνίας σχηματιζόταν γωνιακὸς ἀποθέτης. Στὸν εὐρὺ κεντρικὸ νότιο χῶρο ἔδινε πρόσβαση ἀπὸ τὸ Νότο εἴσοδος μὲ μονολιθικὸ κατώφλι. Ἡ κύρια ὅμως εἴσοδος τοῦ νότιου τμήματος τοῦ σπιτιοῦ ἦταν ἀπὸ τὰ ΝΑ, ἀπὸ ὅπου ξεκινοῦσε διάδρομος μὲ μεγάλο καλοδουλεμένο κατώφλι (εἰκ. 83). Τὸν διάδρομο πλεύριζαν ἀπὸ τὸ Βορρὰ δύο δωμάτια ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ ἀνατολικότερο φαίνεται ὅτι ἦταν κλιμακωστάσιο. Στὸ δυτικότερο διαπιστώθηκε βαθύτερα παλαιότερο δάπεδο μὲ ἄφθονη κεραμικὴ καὶ πώρινη γούρνα (εἰκ. 84). Ἀφθονὴ εὐθρυπτὴ ὕλη ποὺ συλλέχθηκε σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν ἔκταση τοῦ νότιου τμήματος τοῦ σπιτιοῦ φαίνεται νὰ χρησιμοποιοῦντο γιὰ νὰ κάνει τὴν ὀροφὴ ὑδατοστεγὴ. Λοξὸς μακρὺς τοίχος νότια ἀπὸ τὸ κτίριο φαίνεται νὰ ἀνήκει σὲ ἄλλο οἰκοδόμημα.

Ἐρευνήθηκε τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ κλιμακωτοῦ δρόμου ποὺ

περνούσε ανάμεσα στις οίκες Β και Ε του λόφου του 'Αγίου 'Αντωνίου. Στο σημείο αυτό ο πλακόστρωτος δρόμος δὲν ἔχει βαθμίδες, ἀλλὰ εἶναι ἐπικλινής (εἰκ. 85). Σὲ δεύτερη φάση ἐπικάθησε ἄλλη πλακόστρωτη διάβαση ποῦ ξεκινᾷ ἀκριβῶς ἔξω ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία τῆς Οἰκίας Β καὶ στρέφεται ἀνάμεσα στὴν Οἰκία Β καὶ σὲ ἄλλο κτίριο ποῦ βρίσκεται νότια ἀπὸ αὐτήν. Τοῦ τελευταίου ἀνασκάφηκαν τμήματα δύο δωματίων, τὸ ἓνα μὲ χαλικάσβεστο δάπεδο.

Στὴ ΝΑ κλιτὺ τοῦ λόφου ἀνασκάφηκαν τρία διαδοχικά, ἀκρονόιστα, μακρόστενα ἄνδρα ποῦ φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ λατρεία στὰ μινωικὰ χρόνια, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ ὀρισμένα ἱερά ἀντικείμενα καὶ στρώμα τέφρας μὲ κόκαλα ζῶων καὶ ἄωτα κωνικά κύπελλα ποῦ διαπιστώθηκε στὸ ἀνώτερο ἄνδρo ἀνάμεσα στοὺς βράχους. Τὰ ἄνδρα ἦταν προσιτὰ ἀπὸ δρόμο ποῦ περνοῦσε νότια ἀπὸ αὐτά.

24. Συνεχίστηκε καὶ φέτος ἡ ἀνασκαφὴ στὸ ἱερὸ τοῦ 'Ερμῆ καὶ τῆς 'Αφροδίτης στὴ Σύμη τῆς Βιάννου ἀπὸ τὴν ἔφορο 'Αρχαιοτήτων κ. 'Αγγελικὴ Λεμπέση, μὲ χρηματοδότηση τῆς National Geographic Society.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀναπτύχθηκε σὲ τρεῖς τομεῖς πρὸς τὰ Δ, Β καὶ Ν τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου καὶ ὀλοκληρώθηκε στὸν Δ τομέα μὲ τὴν ἔρευνα σὲ βάθος τῶν μινωικῶν στρωμάτων.

Δυτικὸς τομέας. Ἡ ἔρευνα τοῦ 1984 ἀποκάλυψε στὸν Δ τομέα κτίσματα τριῶν ἀρχιτεκτονικῶν φάσεων τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου (ὄρθ. Θ 52 - 53, εἰκ. 86). Τὴν παλαιότερη (φάση Α) ἀντιπροσωπεύουν τρία δωμάτια (10 - 12), ποῦ ἀνήκουν στὸ κεντρικὸ κτίριο (1 - 9Α), τὴ δεύτερη (φάση Β) πλακόστρωτος δρόμος μὲ ἀνοιχτὸ χαντάκι γιὰ τὰ νερά τῆς βροχῆς (ὄρθ. Θ. Ι 51) καὶ τὴ νεώτερη (φάση Γ) ἰσχυροὶ τοῖχοι κτιρίου, θεμελιωμένοι πάνω ἀκριβῶς στοὺς τοίχους τῶν δωματίων τῆς παλαιότερης φάσης. Φέτος ἀποκαλύφθηκε ἡ πρὸς τὰ Δ συνέχεια τῶν κτισμάτων καὶ τῶν τριῶν φάσεων (ὄρθ. Η 51 - 53, εἰκ. 86). Γιὰ πρώτη ὅμως

φορά έντοπίσθηκε άποθήκη τής ΥΜ ΙΙΒ έποχής σέ μετασκευασμένο χώρο του οικοδομήματος τής νεώτερης άρχιτεκτονικής φάσης (φάσης Γ, όρθ. Η 51). 'Η άποθήκη περιείχε τρία πιθάκια και μικρά άγγεία. 'Η άνεύρεσή της είναι σημαντική, γιατί προσθέτει στην άλυσίδα των οικοδημάτων του ιεροῦ νέο συνδετικό κρίκο ανάμεσα στή νεώτερη άρχιτεκτονική φάση τής νεοανακτορικής περιόδου και στα κτίρια τής ΥΜ ΙΙΙΓ, τής ύπομινωϊκής/πρωτογεωμετρικής έποχής, που άποκαλύφθηκαν τὸ 1973 και 1977 (όρθ. Θ.Ι 50, εικ. 86). 'Ετσι ή χωρίς διακοπή λειτουργία του ιεροῦ, τόσο στην έποχή του χαλκού, όσο και στην έποχή του σιδήρου διαγράφεται με σαφήνεια και στα άρχιτεκτονικά μνημεία, όπως στην κεραμική και τὰ άναθήματα.

'Ακόμη πιό σημαντικά για την άνάπτυξη και τή λειτουργία του ιεροῦ είναι τὰ άποτελέσματα τής έρευνας στο νεοανακτορικό στρώμα τής Β άρχιτεκτονικής φάσης. Τὸ τμήμα του πλακόστρωτου δρόμου, που άποκαλύφθηκε τὸ 1984 (όρθ. Θ,Ι 51, εικ. 86), είναι θεμελιωμένο πάνω στα δωμάτια του κεντρικού νεοανακτορικού κτιρίου, τὰ όποια καταστράφηκαν από κατολισθήσεις βράχων. Οί πεσμένοι βράχοι άνάμεσα στους κατεστραμμένους τοίχους δέν άπομακρύνθηκαν, γιατί πρόσφεραν στέρεα ύποδομή για την έπίστρωση του δρόμου. 'Η θέση και ό προσανατολισμός του δρόμου όδήγησαν στην ύπόθεση ότι τὸ πλακόστρωτο άποτελοῦσε τμήμα τελετουργικής πρόσβασης στο ιερό. Φέτος διαπιστώθηκε ότι ό δρόμος συνδέεται άμεσα με τὰ μνημεία τής ύπαίθριας λατρείας. Συγκεκριμένα με κτίσμα του όποίου άποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι: ό νότιος έχει πάχος 2 μ. και παρακολουθεΐται σέ μήκος 13 μ., ενώ ό δυτικός είναι λεπτότερος (πάχος 0.85 μ.) και έχει μήκος 12.5 μ. Χαντάκι άνοιχτό για τὰ νερά τής βροχής παρεμβάλλεται άνάμεσα στο κτίσμα και τὸν δρόμο, του όποίου τὸ σκέλος με φορά από τὰ Α προς τὰ Δ παρακολουθεΐ τὸν νότιο τοίχο του έκτεταμένου αὐτου κτίσματος, ενώ τὸ άλλο σκέλος, που άποκαλύφθηκε φέτος και βρίσκειται με τὸ πρώτο σέ σχέση όρθής γωνίας, άνεβαίνει κατά τήν

κλίση τοῦ ἐδάφους ἀπὸ Ν πρὸς Β κατὰ μῆκος τοῦ δυτικῆς τοίχου τοῦ ἴδιου κτίσματος. Τὸ πλακόστρωτο τοῦ δρόμου, ἀπὸ καλὰ προσαρμοσμένες μεγάλες πλάκες σὲ βαθμιδωτὴ διάταξη, ἔχει καθαρὸ πλάτος 2 μ. καὶ ἀντιστηρίζεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τοιχίον πλάτους 0.50 μ. Ἔτσι φτάνει ὁ δρόμος τὸ ἐντυπωσιακὸ πλάτος τῶν 3 μ., μία διάσταση δηλαδὴ ἀντάξια τῶν πομπικῶν ὁδῶν. Τὸ κτίσμα, ποῦ συνδέεται μὲ τὸν δρόμο, εἶναι τόσο μεγάλων διαστάσεων, ὥστε ἀποκλείεται νὰ ἦταν στεγασμένο. Εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἕνας ἰσχυρὸς περίβολος, ποῦ περικλείει τὸν ὑπαίθριον χῶρον ὅπου τελοῦνταν οἱ ἔμπυρες θυσίαι. Πράγματι ἔξω ἀπὸ τὸν περίβολο δὲν ἐκτείνεται τὸ στρώμα τῶν θυσιῶν. Οἱ ἱεροὶ περίβολοι ἦταν γνωστοὶ ὡς τὰ ἀπὸ τὴν παραστάσει τῆς μινωικῆς τέχνης, ἰδιαίτερα τῶν σφραγίδων. Ἡ μορφή ὅμως καὶ ἡ λειτουργία τους παρέμεναν ἀσαφεῖς. Ὁ περίβολος τῆς Σύμης ἐπιβεβαιώνει ὅχι μόνον τὴν ὑπαρξὴ ἱερῶν περιβόλων, ἀλλὰ δίνει καὶ στοιχεῖα γιὰ τὸν τρόπο τῆς κατασκευῆς τους καὶ γιὰ τὴν λειτουργία τους.

Βόρειος τομέας. Ἡ ἔρευνα στὸν Β τομέα ξεκαθάρισε πράγματι ὅτι τὸ κέντρο τοῦ χώρου τῆς ὑπαίθριας λατρείας κατὰ τὴν ΜΜ III/ΥΜ I ἐποχῇ, ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ τὸν ἱερὸν περίβολο καὶ τὴν πομπικὴν ὁδὸν, κατέχει τὸ μνημειακὸ κρηπίδωμα, τοῦ ὁποῦ ἡ νότια καὶ δυτικὴ πλευρὰ ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ σὲ παλαιότερες ἀνασκαφικὰς περιόδους (ὄρθ. Θ.Ι 47-49, εἰκ. 86). Βαθιὰ τομὴ στὸ ὀρθογώνιον Ι 47 ἀποκάλυψε τὴν ΒΑ γωνία τοῦ κρηπιδώματος. Δυστυχῶς ἡ ἔρευνα διακόπηκε, λόγῳ τοῦ ἀφθονοῦ νεροῦ ποῦ ζεπήδησε μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς ὑψηλῆς ἐπίχωσης, ἀπὸ φλέβα ποῦ ἴσως ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν πλησιόχωρη πηγὴ. Ἀποσπάστηκαν ὡστόσο σημαντικὰς πληροφορίες γιὰ τὸ κρηπίδωμα, ποῦ ἔχει τὸ μνημειακὸ μέγεθος τῶν 12.6 × 7 μ. Τὸ καθαρὸ νεοανακτορικὸ στρώμα θυσιῶν, ποῦ ἐντοπίστηκε παλαιότερα καὶ φέτος Δ καὶ Ν τοῦ κρηπιδώματος, ἐκτείνεται καὶ ἔμπρὸς ἀπὸ τὴν βορινὴν πλευρὰν του, κατὰ μῆκος τῆς ὁποίας βρέθηκαν *in situ* 11 λίθινα ἀγγεῖα καὶ σκευῆ, τὰ περισσότερα ἀκέραια. Ἀνάμεσά τους ὑπάρχει τετράπλευρο ἐπίθημα ἀπὸ ὀφείτη μὲ γόμφο

στις δύο οριζόντιες επιφάνειες (εικ. 87). "Αν τὸ ἐπίθημα συσχετιστεῖ με δύο παλαιότερα εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕλικό, ἕναν πεσσίσκο με τὸρμο στὴν πάνω ἐπιφάνεια καὶ μία μεγάλη ὀρθογώνια βαθμιδωτὴ τράπεζα με ὅμοιο τὸρμο στὴ βάση της, προκύπτει ὑψηλὸ σκεῦος λατρείας (εικ. 88), ποὺ δὲν ἔχει παράλληλα ἀνάμεσα στὰ λίθινα μινωικὰ σκεύη. Ἐπειδὴ μοναδικὰ ἔργα δὲν ὑπῆρχαν στοὺς ἀρχαίους πολιτισμούς, ἀναζητήθηκαν καὶ βρέθηκαν τὰ παράλληλα τοῦ σκεύους ἀπὸ τὴ Σύμη σὲ παραστάσεις σφραγίδων λατρευτικοῦ χαρακτήρα. Ἀνάμεσα στὰ ἀντικείμενα ποὺ συνοδεύουν τίς μορφές τῶν παραστάσεων ἐπισημάνθηκε τριμερὲς εἰκονογραφικὸ στοιχεῖο, ποὺ μοιάζει με τὸ λίθινο σκεῦος τῆς Σύμης καὶ ἔχει ἐρμηνευθεῖ ὡς λατρευτικὸς πεσσός, κίονας κλπ.

Ἡ περιορισμένη ἔρευνα στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ κρηπιδώματος ἔδειξε ὅτι ἡ στάχτη τῆς ἀρχαϊκῆς ἐστίας, ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1975 (ὄρθ. I 48, εἰκ. 86), ἐκτείνεται πάνω ἀπὸ τὸ κρηπίδωμα καὶ πρὸς Β. Στάχτη καὶ σύγχρονα ἀναθήματα βρῖσκονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο με τὸ νεοανακτορικὸ στρώμα θυσιῶν, ποὺ ἐντοπίστηκε ἔξω ἀπὸ τὸ κρηπίδωμα. Οἱ τοῖχοι ἐπομένως τοῦ μινωικοῦ κρηπιδώματος ἦταν ὄρατοι καὶ στὸν 7ο αἰ. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χῶρος γιὰ τὴν ὑπαίθρια λατρεία με πυρὲς καὶ θυσιές ζῶων τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου διατήρησε τὴν ἴδια λειτουργία ὡς καὶ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ. Ἡ ἀλλαγὴ ὡς πρὸς τὴ χρῆση του περιορίζεται στὴ ΝΔ γωνία, ἡ ὁποία καλύφθηκε ἀπὸ μετανακτορικὰ κτίρια καὶ ἀπὸ κτίρια τῆς ὑπομινωικῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς (ὄρθ. Η, Θ 51,- 52, εἰκ. 86).

Νότιος τομέας. Σκοπὸς τῆς ἔρευνας στὸν Ν τομέα (ὄρθ. I,K 52 - 53, εἰκ. 86) ἦταν νὰ ξεκαθαρίσει ὁ τρόπος σύνδεσης τῶν τριῶν δωματίων τῆς παλαιότερης νεοανακτορικῆς φάσης (φάση Α), ποὺ ἀποκαλύφθηκαν τὸ 1984, με τὰ ὑπόλοιπα δωματῖα τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου. Οἱ συνεχεῖς ὡστόσο μετασκευές καὶ τῶν τριῶν νεοανακτορικῶν φάσεων σὲ αὐτὸ τὸν χῶρο καὶ οἱ ἐπικαλύψεις τους ἀπὸ μισοδιαλυμένους τοίχους τῆς μετανακτορικῆς περιόδου ἐπιβρά-

δυναν τὸν ρυθμὸ τῆς ἀνασκαφῆς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν ὀλοκληρωθεῖ τὸ πρόγραμμα. Ἔχουν ὥστόσο προκύψει ὀρισμένες ἐνδείξεις, πού δικαιολογοῦν τὴν ὑπόψια ὅτι σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἡ κύρια εἴσοδος τοῦ κεντρικοῦ κτιρίου μὲ τὰ πολλὰ δωμάτια τῆς παλαιότερης νεοανακτορικῆς φάσης (φάση Α).

Ἡ ἔρευνα τοῦ 1985 στὸ ἱερὸ τῆς Σύμης ἔδωσε πολλὰ ἀγγεῖα, 50 μικροαντικείμενα καὶ 100 λίθινα ἀγγεῖα καὶ σκεύη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ περισσότερα εἶναι τράπεζες προσφορῶν (εἰκ. 87, 89). Ἐνδιαφέροντα εὐρήματα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς κοινωνικῆς τάξης μέρους τουλάχιστον τῶν πιστῶν, πού προσέρχονταν στὸ ἱερό, εἶναι ἐγχειρίδιον τῆς ΥΜ Ι ἐποχῆς (εἰκ. 88) καὶ χάλκινη ἐνεπίγραφη βάση εἰδωλίου, ὅπου ἀναγράφεται ἡ πράξη τῆς ἀνάθεσης ἀνάμεσα στὸ ὄνομα καὶ τὸ πατρωνυμικὸ τοῦ ἀναθέτη. Ἡ βάση, πού συγκολλήθηκε μὲ εὐρημα τοῦ 1974, ἔνα χάλκινο εἰδώλιον γυμνῆς ἀντρικῆς μορφῆς τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ (εἰκ. 90), ὀλοκληρώνει τὴν εἰκόνα τοῦ ἀναθήματος καὶ ὀδηγεῖ στὴν προσέγγιση τῆς κοινωνικῆς τάξης τοῦ ἀναθέτη.

25. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας στὶς Ἀρχάνες συνεχίστηκε καὶ τὸ 1985 ἀπὸ τὴν ἔφορο Ἀρχαιοτήτων κ. Ἐφη Σακελλαράκη καὶ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Γιάννη Σακελλαράκη σὲ τρεῖς τομεῖς. Πρῶτον στὸ Καρνάρι, ὅπου ἀποκαλύφθηκε λαξευτὸς θαλαμοειδῆς τάφος, δεύτερον στὴ θέσῃ Ἀκρόπολη, ὅπου ἔγινε στρωματογραφικὴ ἔρευνα σὲ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας τοῦ Δήμου Ἀρχανῶν καὶ τρίτον στὴν Τουρκογειτονιά, ὅπου συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου.

Στὴ θέσῃ Καρνάρι, δυτικὰ τοῦ Γιούχτα, στὰ πλαίσια τῆς μελέτης τῆς τοπογραφίας τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τῶν Ἀρχανῶν, ἐπισημάνθηκε λαξευτὸς θαλαμοειδῆς τάφος, πού βρισκόταν στὴ μέση ἐνὸς ἀγροτικοῦ δρόμου. Ὁ τάφος, πού ἦταν σακαμμένος στὸ μαλακὸ βράχο, περιεῖχε πέντε τουλάχιστον ταφές, τρεῖς σὲ σαρκοφάγους (εἰκ. 92) καὶ δύο στὸ ἔδαφος, καθὼς καὶ μιὰ-δύο ἀνακομιδές

παλαιότερων ταφῶν, πού βρέθηκαν κάτω, ἢ ἀνάμεσα στίς σαρκοφάγους. Ὁ τάφος ἀπέδωσε δέκα ἀγγεῖα (εἰκ. 91), μεταξύ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται ψευδόστομος ἀμφορίσκος, πρόχους, δυό μικρά προχοῖδια, ὀμφαλωτή φιάλη, λοπάδες καθῶς καί λίθινες χάντρες, μυκηναϊκῶν χρόνων. Ὁ τάφος πρέπει νά ἀνήκει σέ συστάδα, μιὰ καί ΒΔ του φάνηκε τμήμα ἄλλου, πάνω ἀπό τὸν ὁποῖο χτίστηκε ἀγροτικό σπίτι, κι ἀκόμα γιὰτὶ νότιά του ἐπισημάνθηκαν κι ἄλλοι τάφοι.

Στὴ θέση Ἀκρόπολη, μέσα στὴν κωμόπολη, λίγες δεκάδες μέτρα νότια τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου τῆς Τουρκογειτονιάς (εἰκ. 93), ἔγινε στρωματογραφικὴ τομὴ σὲ οἰκόπεδο ἰδιοκτησίας τοῦ Δήμου Ἀρχανῶν. Ὁ χώρος ἦταν συνεχῶς κατοικημένος, κι ὅπως ἦταν ἐπόμενο τὰ μεταγενέστερα κτίσματα κατέστρεφαν τὰ προγενέστερα. Συγκεκριμένα ἐκτὸς ἀπὸ τίς καταστροφές στὰ βυζαντινά, ρωμαϊκά καί ἐλληνιστικά χρόνια, δύο ἀναλημματικοὶ τοῖχοι ἀρχαϊκῶν καί γεωμετρικῶν χρόνων, καθῶς καί δύο μυκηναϊκοὶ τοῖχοι, πού εἶχαν τὸν προσανατολισμὸ τῶν μυκηναϊκῶν τοίχων πού ἐπισημάνθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ στὴ γειτονικὴ Τουρκογειτονιά, εἶχαν θεμελιωθεῖ σὲ μεγάλο βάθος καί σὲ μινωικὴ ἐπίχωση στὴν Ἀκρόπολη καί προφανῶς αὐτοὶ κατέστρεψαν τὸ μινωικὸ κτίριο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀποκαλύφθηκαν μόνο ἕνας τοῖχος καί ἕνας πεσσός. Ἡ ἀνασκαφὴ στὴν Ἀκρόπολη ἔδωσε ἀφθονὴ κεραμικὴ ὄλων τῶν περιόδων, δείγματα ἀττικῆς μελανόμορφης καί ἐρυθρόμορφης κεραμικῆς, τμήμα πρωτοκορινθιακοῦ ἀρυβάλλου, ἐλάχιστα μυκηναϊκά ὄστρακα καί ἀφθονα μινωικά, ἀπὸ τὰ ἀνώτερα ἤδη ἐπίπεδα τοῦ χώρου, πού χρονολογοῦνται κυρίως στὴν ΓΜ I περίοδο, ἀλλὰ καί σὲ παλαιότερα ΜΜ χρόνια.

Ἐνδιαφέροντα κινητὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ἀσημένια καί χάλκινα νομίσματα διάφορων χρόνων, ἕνα χρυσοῦ ἔλασμα ἐλληνικῶν χρόνων (εἰκ. 94), ἕνα μινωικὸ περίαπτο ἀπὸ ὀρεῖα κρύσταλλο, μιὰ σφραγίδα ἀπὸ ἀγάτη σὲ σχῆμα πουλιοῦ, ὀστίνες περόνες, κλπ.

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ ἦταν ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτο-
 ρικοῦ κτιρίου στὴν Τουρκογειτονιά, ὅπου ἔληξε ἡ ἔρευνα τοῦ Χώρου
 17, μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ δυτικότερου καὶ νότιου τμήματός του
 (εἰκ. 93). Καὶ στὸ τμήμα αὐτὸ μιὰ νεώτερη μυκηναϊκὴ ἐπέμβαση
 εἶχε καταστρέψει μέρος τοῦ γνωστοῦ, ὑποκείμενου μινωικοῦ ἱεροῦ.
 Ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ διείσδυση προῆλθε πλῆθος μυκηναϊκῶν κυ-
 λίκων καθὼς καὶ σημαντικὰ εἰδώλια, ἓνα εἰδώλιο ταύρου καὶ ἄλλο
 γυναικεῖο σχήματος Ψ', μαζὶ μὲ ἐνδιαφέρουσα μυκηναϊκὴ κερα-
 μική. Στὸ μινωικὸ στρώμα ἀποκαλύφθηκε τὸ δυτικότερο τμήμα
 τοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ, ποὺ ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴ σκευὴ του,
 ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους, πρέπει
 νὰ βρισκόταν σὲ δωμάτιο τοῦ δεύτερου τουλάχιστον ὀρόφου. Στὴ
 φετινὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ βρέθηκε ἀνάμεσα σὲ διάφορα ἄλλα
 ἐλεφάντινα κομμάτια κι ἓνα μοναδικὸ ἐλεφάντινο ὀλόγλυφο ψάρι
 (εἰκ. 95) μαζὶ μὲ κεραμικὴ ὙΜ ΙΒ χρόνων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφι-
 βολία ὅτι καὶ τὸ νέο αὐτὸ ἐλεφάντινο εὔρημα συνανήκει σὲ μιὰ
 σύνθεση μὲ τὰ ὑπόλοιπα χρυσελεφάντινα μέλη εἰδωλίων (εἰκ. 96),
 ποὺ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ στὸ ἱερὸ τοῦ Χώρου 17 σὲ παλαιότερες
 ἀνασκαφικὲς περιόδους. Σημαντικὰ εὔρηματα τῆς ἀνασκαφῆς
 ἦταν ἀκόμη δύο φακοειδεῖς σφραγίδες ἀπὸ στεατίτη, ἢ μιὰ μὲ
 παράσταση γυναικειᾶς μορφῆς (εἰκ. 97) καὶ ἡ δευτέρη μὲ παρά-
 σταση αἰγάγρου (εἰκ. 98), καθὼς καὶ λίθινη τράπεζα προσφο-
 ρῶν μὲ διακόσμηση στροβιλιζόμενων φύλλων στὰ πόδια (εἰκ. 99).
 Κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ἱεροῦ ὑπῆρχε στὸν Χῶρο 17 στρώ-
 μα μὲ χονδρότερη κεραμικὴ τῆς ἴδιας περιόδου, ἐνῶ κάτω ἀπὸ
 τὸ στρώμα τοῦ τέλους τῶν ὙΜ Ι χρόνων ἀποκαλύφθηκε παλαι-
 ὄτερο στρώμα τοῦ τέλους τοῦ ΜΜ ἐποχῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν
 ὙΜ Ι χρόνων, μὲ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα καὶ εἰδώλια.

26. Μὲ μεγάλη ἐπιτυχία συνεχίστηκε καὶ φέτος ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ
 Ἰδαίου Ἄντρου, τοῦ σπουδαιότατου πανελλήνιου λατρευτικοῦ σπη-
 λαίου τοῦ Διός, στὰ πλαίσια τοῦ κοινοῦ πενταετοῦς προγράμματος

τῆς Ἐταιρείας καὶ τοῦ ΥΠΠΟ, ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Γιάννη Σακελλαράκη, ἐπὶ κεφαλῆς πολυμελοῦς συνεργείου ἀρχαιολόγων, γεωλόγων, ἀρχιτεκτόνων, συντηρητῶν, τεχνιτῶν καὶ φυλάκων. Συνεχίστηκε μὲ τὴ βοήθεια σημαντικῆς τεχνικῆς ὑποδομῆς, ἀναβατόριου γιὰ τὴν ἀποκομιδὴ λίθων καὶ χωμάτων, ἠλεκτρικῆς γεννήτριας γιὰ τὸν φωτισμὸ κλπ. καὶ ἔληξε ἡ ἀφαίρεση ἀναμοχλευμένων ἐπιχώσεων σὲ μέγα τμῆμα τῆς λεγόμενης Κεντρικῆς Αἴθουσας καὶ στὸν Βόρειο Μυχό, μὲ τὴν ἀποκομιδὴ 700 περίπου κυβικῶν μέτρων λίθων καὶ χωμάτων. Ὁλοκληρώθηκε ἔτσι ὁ βασικὸς στόχος τῆς πρώτης φάσης τοῦ πενταετοῦς προγράμματος, τῆς βασικῆς προανασκαφικῆς, μὲ τὴ δημιουργία ἰσοπέδου 400 τετρ. μέτρων περίπου, ἡ μεγαλύτερη ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου καλύπτεται ἀπὸ ἀδιατάρακτα στρώματα ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἔτσι στὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ φάση ἀρχίζει ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου στὰ ἀδιατάρακτα στρώματα, ἀκριβῶς ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψή του καὶ τὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ του διερεύνηση.

Παρὰ τὴν ἀποφυγὴ ἀνασκαφῆς ἀδιατάρακτων στρωμάτων ἤλθαν σὲ φῶς σημαντικότερα νέα στοιχεῖα, τὸ σπουδαιότερο ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ ἐπισήμανση τῆς θέσης ἰσχυρότατου τοῖχου ρωμαϊκῶν χρόνων στὴν Κεντρικὴ Αἴθουσα, τὸν ὁποῖο εἶχε σημειώσει ἀλλὰ ἐπιχώσει ὁ Σπ. Μαρινάτος στὴ δοκιμαστικὴ του ἀνασκαφὴ τὸ 1956, κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ ὁποίου εἶχε ἀποτεθεῖ μέσα σὲ τάφρο μεγάλη ποσότητα κεραμικῆς. Ὁ τοῖχος, ποὺ ἔχει κατεῦθυνση ἀπὸ Δύση σὲ Ἀνατολὴ καὶ ἀκολουθεῖ τὴν ἀνωφέρεια τῆς ρωμαϊκῆς λιθορριπῆς τῆς κλιτύος, εἶναι χτισμένος μὲ μεσαῖες καὶ μεγάλες πέτρες, ποὺ σώζονται σὲ δυὸ σειρὲς στὴν κάθε παρειά, καὶ ἔχει στὸ κέντρο γέμισμα ἀπὸ μικρὲς πέτρες, λατύπες καὶ χῶμα. Τόσο ὁ τοῖχος ὅσο καὶ ἡ τάφος μὲ τὸν σωρὸ τῆς κεραμικῆς δὲν ἀποκαλύφθηκαν σ' ὅλο τὸ μῆκος τους, ἀλλὰ εἶναι φανερὸ ὅτι συνεχίζονται ἀνατολικά.

Σπουδαία εἶναι ἀκόμη ἡ διαπίστωση τῆς διερεύνησης τοῦ Ἰδαίου

Ἄντρον σὲ ὅλες τὶς κατευθύνσεις καὶ μάλιστα ἡ ἐπισημάνση νέων σπηλαίων ποὺ διανοίγονται στὰ τοιχώματα, κυρίως στὸν Βόρειο Μυχό. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ τὰ σπήλαια, ποὺ δὲν διερευνήθηκε ἀκόμη, προχωρεῖ ἀρκετὰ μέτρα. Ἐνα ἄλλο, ποὺ καλύφθηκε στὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων ἀπὸ σταλαγματικὸ ἐπίπαγο σῶζει ἀκέραια τὴν ἐπίχωση του, στὴν κορυφὴ τῆς ὁποίας βρέθηκε ἕνα ρωμαϊκὸ λυχνάρι στῆ θέση του, ἀποθετημένο ἀπὸ ἕναν ἀπὸ τοὺς τελευταίους προσκυνητὲς τῆς σπηλιάς. Ἰδιαιτέρα ἐνδιαφέρουσα ἦταν ἐξάλλου ἡ ἐπίχωση τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ὁποίου καλύφθηκε ἀπὸ βράχους ποὺ ἔπεσαν στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια ἀπὸ τὰ τοιχώματα τοῦ σπηλαίου, στὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς ὑπῆρχαν καὶ κόγχες. Τὸ περιεχόμενο μιᾶς τέτοιας κόγχης ποὺ ἦλθε στὸ φῶς ἀποτελέσθηκε ἀπὸ μιὰ μοναδικὴ θηριομορφικὴ σφραγίδα ἀπὸ ὄρεϊα κρύσταλλο (εἰκ. 100 - 101), ἕνα περίαπτο ἀπὸ σάρδιο, τέσσερα χάλκινα ἐγχειρίδια καὶ ἕνα διακοσμημένο διπλὸ πέλεκυ πάλι ἀπὸ χαλκὸ (εἰκ. 102 - 103), ἀψευδὲς τεκμήριο τῆς λατρευτικῆς χρήσης τῆς σπηλιάς ἀπὸ τὰ μινωικὰ χρόνια καὶ μάλιστα τοῦ 17ου αἰ. π.Χ.

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς φετινῆς ἔρευνας ἦταν σημαντικότερα, ἀφοῦ βεβαιώθηκε πιά μὲ σαφέστατα στοιχεῖα ἡ ὕπαρξη ἀδιατάρακτων ἀρχαιολογικῶν στρωμάτων, ποὺ ἡ ἀνασκαφὴ τους θὰ προσθέσει πλῆθος στοιχείων καὶ πληροφοριῶν γιὰ τὴν χρήσιμη τοῦ σπηλαίου, τὴ λατρεία καὶ τὴν ἐξέλιξή της στοὺς 40 περίπου αἰῶνες τῆς ἱστορίας του. Γιατὶ φέτος βεβαιώθηκε μὲ πολὺ περισσότερα στοιχεῖα ἡ περυσινὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν πρώτη χρήσιμη τῆς σπηλιάς ἤδη στὴν 4η χιλιετηρίδα π.Χ., στὴν τελευταία νεολιθικὴ περίοδο. Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ, ποὺ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο χρησιμοποιήθηκε πιθανότατα σὰν τόπος ἐποχικῆς κατοίκησης, τεκμηριώνεται ἀπὸ τὴν ἀνεύρεση στὸν Βόρειο Μυχό καὶ τὴν Κεντρικὴ Αἴθουσα σημαντικῆς ποσότητας νεολιθικῆς κεραμικῆς. Ἀκόμη ἡ ἀνεύρεση συνολικὰ 68 λεπίδων, ἀπολεπισμάτων καὶ πυρήνων ὄψιανου, καθὼς καὶ 58 λεπίδων, ἀπολεπισμάτων ἀλλὰ καὶ πυρήνων πυριτολίθου, καθὼς

ἀκόμη ἑνὸς μεγάλου λίθινου πέλεκυ, βεβαιώνει τὴν ἔντονη παρουσία τοῦ ἀνθρώπου στὸ Ἴδαϊο Ἄντρο στὰ ὕστερα νεολιθικά χρόνια.

Καὶ στὴ φετινὴ ἔρευνα βεβαιώθηκε μὲ πλῆθος νέα στοιχεῖα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρθηκαν πρὶό πάνω, ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἴδαίου Ἄντρου στὴ μινωικὴ ἐποχὴ, ποὺ χρησιμοποιεῖται ἀσφαλῶς γιὰ τὴ λατρεία τοῦ μινωίτη θεοῦ τῆς βλάστησης, ποὺ πεθαίνει καὶ γεννιέται κάθε χρόνο. Στους 15 ἔμως αἰῶνες τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀνήκουν τὰ περισσότερα εὐρήματα τῆς φετινῆς ἔρευνας, ὅταν ἀποδέκτης τῆς λατρείας στὸ Ἴδαϊο Ἄντρο γίνεται ὁ Δίας, ὁ Κρητογενὴς Δίας, ποὺ πάλι πεθαίνει καὶ ξαναγεννιέται κάθε χρόνο. Σπουδαιότατη ἀνακάλυψη ἀποτελεῖ ἡ βεβαίωση τῆς ὑπαρξῆς ἀδιὰ-τάρακτου ἀρχαιολογικοῦ στρώματος ὄχι μόνο στὸν Βόρειο Μυχό, ἀλλὰ καὶ στὴν Κεντρικὴ Αἴθουσα, ποὺ περιεῖχε ὄχι μόνο κεραμικὴ καὶ λύχνους, ἀλλὰ καὶ πολλὰ σημαντικὰ θραύσματα χάλκινων ἀρχαίων ἀσπίδων, ποὺ φαίνεται ὅτι σὲ κάποια ἐποχὴ κατέρρευσαν στὴν πλαγιὰ τῆς σπηλιᾶς. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ τοίχου ποὺ ἀναφέρθηκε πρὶό πάνω, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνεύρεση πλῆθους ρωμαϊκῶν πλίνθων, εὐγλωττα δηλώνουν τὴν χωρὶς παράλληλο ἴδρυση κτισμάτων μέσα στὴ σπηλιά, ποὺ βέβαια θὰ ἐρευνηθοῦν στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1986. Σημαντικὰ μεγάλα κτίσματα φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν καὶ ἐξωτερικά, στὴν ἀμφιθεατρικὴ πλατεία, μπροστὰ στὸν τεράστιο βωμό, ὅπου καὶ συλλέχθηκε φέτος ἐπιφανειακὰ μεγάλος μολύβδινος σύνδεσμος σὲ σχῆμα διπλοῦ πέλεκυ (εἰκ. 104).

Τεράστιος εἶναι καὶ πάλι ὁ ἀριθμὸς τῶν φετινῶν εὐρημάτων, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ νεολιθικά χρόνια, στὴν τέταρτη χιλιετηρίδα π.Χ. μέχρι καὶ τὸν 5ο αἰ. μ.Χ., τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνάπτονται μὲ τὴ λατρεία τοῦ Δία. Πρόκειται γιὰ ἀφιερῶματα ἀπὸ τίς πρὶό ποικίλες ὕλες, χρυσὸ (εἰκ. 105), ἀσημί, χαλκὸ, σίδηρο, μολύβι, κόκαλο, γυαλί, καὶ ἡμιπολύτιμες πέτρες διάφορων εἰδῶν, πηλό, φαγεντιανή, ὄψιανό, πυριτόλιθο, ἐλεφαντόδοντο κλπ. καὶ διάφορων εἰδῶν κοσμήματα, χάντρες περιδεραίων, δαχτυλίδια, ἀγγεῖα καὶ σκεῦη, σφραγίδες, νομίσματα,

ειδώλια κλπ. Είναι αδύνατο να αξιολογηθεῖ σὲ συνεπτυγμένη μορφή ἡ μεγάλη σημασία πολλῶν εὐρημάτων, γι' αὐτὸ κι ἀναφέρονται ξεχωριστὰ δύο μόνο ἀπ' αὐτά, μιὰ πρωιμότερη μινωικὴ σφραγίδα (εἰκ. 106 - 107), ἴσως ΠΜ ΙΙ χρόνων καὶ ἓνας μοναδικός, χρυσὸς τριποδικὸς λέβητας μὲ λαβές (εἰκ. 108), ποὺ ὑποδηλώνει χαρακτηριστικὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὴ σημασία τῶν εὐρημάτων, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τί ἀναμένεται πὼς θὰ ἀποδώσει ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ἀδιάρρακτων στρωμάτων ποὺ θὰ ἀρχίσει τὸ 1986.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐργασίες συνεχίστηκαν παράλληλα σὲ κλίμακα οἱ ἐργασίες διαμόρφωσης τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου, ἔτσι ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται καὶ πάλι ἐπισκέψιμο τὸ σημαντικότατο αὐτὸ λατρευτικὸ σπήλαιο τοῦ Ψηλορείτη. Συνεχίστηκε παράλληλα ἡ τεχνικὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία τῶν εὐρημάτων τῶν παλαιότερων ἀνασκαφικῶν περιόδων τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου, ποὺ εἶναι τόσο πολλὰ καὶ σημαντικὰ ὥστε μποροῦν νὰ δικαιολογήσουν τὴ δημιουργία ἑνὸς νέου Μουσείου. Μὲ τὴ συγκόλληση τεράστιου ἀριθμοῦ θραυσμάτων χάλκινων, ἐλεφάντινων (εἰκ. 109), χρυσῶν, πῆλινων κλπ. ἀντικειμένων, ἔρχονται καθημερινὰ στὸ φῶς ἐντελῶς νέα, ἄγνωστα μέχρι τώρα ἔργα τέχνης, σημαντικότερα ὅχι μόνο γιὰ τὴν ἀρχαιολογία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἑλλάδος, δεδομένου ὅτι στὸ μέγα λατρευτικὸ κέντρο τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου ἀφιερώθηκαν ἀντικείμενα ἀκόμη καὶ ἀπὸ μακρινὲς περιοχὲς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἰδιαιτέρα ἀναφέρεται ἡ συγκόλληση ἀπὸ ἑκατοντάδες κομμάτια πλήθους μοναδικῶν μεγάλων λατρευτικῶν σκευῶν, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ὑπάρχουν καὶ κέρατα καθιέρωσης, ποὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν ΥΜ ΙΙΙΓ ἐποχὴ μέχρι τὰ πρωτογεωμετρικὰ χρόνια.

Εἶναι σκόπιμο νὰ σημειωθοῦν οἱ δυσκολίες τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου, ὅχι μόνο γιὰ τὸ ὕψος τῶν 1500 μ. καὶ τὴν ἀπόσταση τῶν 20 χλμ. ἀπὸ τὸν πλησιέστερο κατοικημένο τόπο, τὰ Ἀνώγεια, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἰδιομορφίες ποὺ παρουσιάζονται

καθημερινά στην αρχαιολογική-ιστορική-θρησκευολογική-γεωλογική-σπηλαιολογική αυτή έρευνα, π.χ. με την απομάκρυνση τέτοιων όγκων επίχωσης, ακόμη και για τή διάλυση τεράστιων βράχων, που κατολίσθησαν στους αιώνες, ένας από τους όποιους, που διαλύθηκε φέτος, ύπολογίσθηκε ότι ζύγιζε συνολικά πέντε τόνους. Δεν ήταν επίσης εύκολη έργασία τὸ κλείσιμο τοῦ τεράστιου ανοίγματος τῆς σπηλιᾶς με ὑπερμεγέθεις ξύλινους στύλους τῆς ΔΕΗ ὄχι μόνο για λόγους ασφάλειας, ἀλλ' ἀκόμη για νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ εἴσοδος τοῦ χιονιοῦ. Είναι ὅμως χαρακτηριστικό ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ δυσκολίες ἀντιμετωπίσθηκαν με ἐξαιρετικὴ ἐπιτυχία με τὴ σκληρὴ ἐργασία, τὸν μόχθο καὶ τὴν ἀφοσίωση ὄχι μόνο τῶν Ἀνωγειανῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρου τοῦ τεχνικοῦ, φυλακτικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ. Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς δηλώνεται καὶ ἀπὸ ἀθρόες παραδόσεις ἀρχαίων που βρέθηκαν παλαιότερα, ὅπως π.χ. ἐνὸς σημαντικώτατου ἐλεφάντινου ἔργου σὲ σχῆμα δύο ὀλόγλυφων ἀντίνωτων μορφῶν (εἰκ. 110), που εἶχε βρεθεῖ στὴ δεκαετία τοῦ '60 καὶ φέτος παραδόθηκε στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου.

27. Συνεχίστηκε καὶ φέτος ἀπὸ τὴν ἐπιμελήτρια Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀλεξ. Καρέτσου ἡ ἀνασκαφὴ στὸ μινωικὸ ἱερὸ Κορυφῆς **Γιοῦχτα**. Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ περιορίστηκε σὲ 3 τομεῖς με σκοπὸ νὰ διερευνηθοῦν καὶ νὰ ἐπιλυθοῦν ἀντίστοιχα προβλήματα.

α) Ἀνδρὸ II

Ἐπενθυμίζεται ὅτι ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ ὑπαίθριου χώρου τοῦ ἱεροῦ. Βρίσκεται Β καὶ ΒΑ τοῦ ἀνδρῶν I ἀπὸ τὸ ὁποῖο διαχωρίζεται με ἐγκάρσιο τοῖχο που ἔχει κτισθεῖ στὸ χεῖλος τοῦ φυσικοῦ σπηλαιώδους χάσματος.

Σκοπὸς τῆς ἐρευνας ἦταν ἡ διερεύνηση τυχόν παλαιότερης οἰκοδομικῆς φάσης, κυρίως σὲ σχέση με τὸ φυσικὸ χάσμα. Στὸ Δ τμῆμα τοῦ ἀνδρῶν ἔγινε τομὴ σὲ ἔκταση 25 τ.μ. καὶ σὲ βάθος που

κυμαίνεται από 0.20 μ. έως 1.60 μ. λόγω τῆς καταφέρειας τῆς βουνοκορφῆς. Ἡ τομὴ αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ ἐκείνη ποὺ ἔγινε τὸ 1978 στὸ ἄνδηρο (ΠΑΕ, 78, 246 - 252) ἀνατολικά τοῦ βωμοῦ, ἔδωσε τὰ ἐξῆς συμπεράσματα:

Τὸ στόμιο τοῦ φυσικοῦ χάσματος ὀρίζεται καὶ ἀνατολικά (ὅπως ὀρίζεται καὶ νότια) μὲ τοιχάριο μιᾶς ὕψους, ἀδρῆς κατασκευῆς μήκ. 2 μ., πλ. 0.55 μ., ὕψ. 0.50 μ. Κατ' οὐσίαν πρόκειται γιὰ πρόεκταση τῆς ὑποθεμελίωσης τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ἀνδῆρου I ποὺ χτίστηκε στὴ ΜΜ II ἐποχῇ. Διαπιστώθηκε ὅτι ἀδρῆ κατασκευὴ σχήματος ὀρθῆς περίπου γωνίας πλαισιώνει νότια καὶ ἀνατολικά τὸ στόμιο τοῦ χάσματος, ἐνῶ στὶς ἀντίστοιχες πλευρὲς δὲν βρέθηκε κάτι ἀνάλογο.

Τὸ γεγονός αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ ὀρισμένα παλαιότερα ἀνασκαφικὰ δεδομένα καὶ εὐρήματα ἐπαληθεύουν τὴν ἄποψη ὅτι ὁ ἐγκλωβισμὸς τοῦ χάσματος μεταξὺ τῶν ἀνδῆρων I καὶ II θὰ πρέπει νὰ εἶχε σχέση μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς ἀποδιδόμενης λατρείας.

Ἄνάλογη κατασκευὴ τῆς ΜΜ I περιόδου μὲ ὀρισμένες ὁμοιότητες ἀλλὰ χωρὶς τὸν ἐπιβλητικὸν χαρακτήρα τοῦ Γιούχτα, ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Α. Evans στὰ Ἀστερούσια ὄρη στὴ θέση Χριστὸς (ΡΜ II, 81). Τὰ ἄνδηρα I καὶ II ἔχουν ἐνιαία ὑποδομῇ, πάχους 1.60 μ., ἀπὸ μεγάλους — κάτω — καὶ μικρότερους — πρὸ πάνω — ἀργούς λίθους ποὺ ἐδράζονται σὲ δύο στρώματα: ἓνα μὲ κοκκινωπὰ χρώματα ποὺ περιεῖχε πολλὰς πέτρες, λίγα κόκαλα ζώων καὶ ἀφθονὴ κεραμικὴ τῆς ΜΜ II κυρίως περιόδου. Ἀφθονότερη κεραμικὴ τῆς ΜΜ I β - II περιόδου μὲ πολλὰ μικροσκοπικὰ ἀγγεῖα καὶ περισσότερα μικροαντικείμενα περιεῖχε τὸ στρώμα τῆς πυρᾶς πάχ. 0.20 - 0.50 μ.

Ἡ πυρὰ αὐτὴ εἶχε τὸν ἴδιον ἀκριβῶς χαρακτήρα μὲ τὸ ὅμοιο στρώμα τοῦ ἀνδῆρου I. Σημειώνεται ὅτι εἶναι τὸ δεύτερο τμῆμα τοῦ παλαιοναυτορικοῦ ἀποθέτη ποὺ διαπιστώνεται ὅτι δὲν ἀναμείχθηκε μὲ νεώτερα στρώματα τῆς ΜΜ III - ὙΜ ΙΑ - Β καὶ

ΥΜ ΙΙΙ περιόδου, όπως στην περίπτωση του άνδρου ΙΙΙ. Διακόσια πενήντα πήλινα κυρίως μικροαντικείμενα συγκεντρώθηκαν από τα δύο στρώματα που έρευνήθηκαν. Πρόκειται για αναθηματικές ανθρώπινες κεφαλές που λήγουν σε έμβολο, λιγότερα γυναικεία ειδώλια, γνωστής τυπολογίας, όρισμένα όλόβαφα με μαύρο χρώμα, όμοιώματα φιδιών, καρπών ή ίσως λουλουδιών, πήλινα δισκία όμοια με αυτά που βρίσκονται στους ΜΜ Ι τάφους. Επίσης νέα παραδείγματα της σειράς των έμβρουσχήμων πηλίνων αναθημάτων, δύο πήλινες μικρογραφικές τράπεζες προσφορών και πήλινα ειδώλια ζώων μικρού ή μεσαίου μεγέθους. Όρισμένα είναι όλόβαφα με μαύρο χρώμα και λευκή επίθετη κόσμηση.

Ίδιαίτερη αξία έχει ό χρονολογικός προσδιορισμός σειράς ανθρώπινων ειδωλίων που προέρχονται από τον παλαιοανακτορικό άποθέτη.

Η έρευνα στον ίδιο τομέα έδειξε επίσης ότι οι πλευρικοί τοίχοι του άνδρου ΙΙ δέν έχουν έσωτερική ύψη. Ασφαλώς όμως είχαν μεγαλύτερο από το σημερινό ύψος, αν κρίνει κανείς από σωρό πεσμένων λίθων που είχαν καταπέσει από τη βόρεια πλευρά και τη ΒΑ γωνία του ίδιου άνδρου. Τα δύο άνδρα θα σχημάτιζαν δηλ. ένα είδος χαμηλών περιβόλων σχήματος ΙΙ με σημείο άναφοράς τον χαμηλό βαθμιδωτό βωμό και το φυσικό χάσμα.

Σύντομη έρευνα στον διάδρομο μεταξύ των άνδρων Ι - ΙΙ έδειξε ότι το τμήμα αυτό έχει μπαζωθεί από μεγάλους λίθους, χωρίς συνδετικό ύλικό, ανάμεικτους με καθαρό καστανό χρώμα, χωρίς όστρακα. Έξαιρέση αποτέλεσε το τμήμα της θεμελίωσης του αναθηματικού τοίχου του άνδρου Ι που έδωσε κνωσιακή καμαραϊκή κεραμική (θραύσματα από πολύχρωμα γραπτά ώοκέλυφα κύπελλα με κυματιστό χεϊλος, βαθμιδωτά κύπελλα κ.ά.) και συγκεντρωμένα κομμάτια κονιάματος με κίτρινο, λευκό και πορφυρό χρώμα.

Χάλκινο έγχειρίδιο, σωζ. μήκ. 3.5 μ., με επάργυρο καρφι και τρεις ύποδοχές προσήλωσης βρέθηκε άκριβώς κάτω από μετακι-

νημένο δόμο που άνηκε στόν ισχυρό αναλημματικό τοίχο του άν-
δήρου II (είκ. 111).

β) "Ανδηρο III

Συνεχίστηκε ή διερεύνηση του νότιου τμήματος που παρέμεινε ήμιτελές κατά τις δύο προηγούμενες ανασκαφικές περιόδους. Ειδικότερα, αφαιρέθηκε χαλαρό λιθομπάζωμα σέ έκταση 4 τ.μ. κατά μήκος τής έσωτερικής ανατολικής και νότιας πλευρᾶς του, ή διατήρηση του οποίου ήταν αδύνατη. Το λιθομπάζωμα, πάχους 1.80 μ. κάλυπτε ανάμεικτο στρώμα πυρᾶς πάχους 0.40 μ. που έδωσε εύρηματα και κεραμική κατ' έξοχην τής MM III - ΥΜ I περιόδου και λιγότερα τής παλαιονακτορικῆς έποχῆς. Ένδεικτικά αναφέρονται στρογγυλή τράπεζα προσφορών από φλεβωτό αλάβαστρο, ύψ. 12.6 εκ., διαμ. 19.5 μ., όρθογώνια τράπεζα από γκριζόμαυρο όφείτη ύψ. 5.8 εκ., διαστ. πλ. 17.2 x 11.8 μ., πόρινη βαθμιδωτή βάση με όρθογώνια έγκοπή για ένθεση αντικειμένου ύψ. 4.4 μ., σωζ. μήκ. 11.3 μ. (είκ. 112). Έπίσης τμήμα πηλίνου όμοιώματος οικίσκου με μαύρο έπίχρισμα και έγχάρακτη δήλωση δόμων, δέκα πήλινα ανθρώπινα ειδώλια, τριάντα πέντε γάλκινα έλασματίνα αναθηματικά έργαλεΐα σέ σχῆμα σπάτουλας, μέσου μήκους 4 εκ. κ.ά.

Από τὸ ίδιο ανάμεικτο στρώμα πυρᾶς προέρχονται επίσης νέα κομμάτια ενδιαφέροντας σειρᾶς πηλίνων λατρευτικῶν σκευῶν με σφραγίσματα ταυροκεφαλῶν ή με γραπτή φυτική κόσμηση (για συμπληρωμένο παλαιότερο δείγμα τής ίδιας σειρᾶς βλ. ΠΑΕ 1977, Β', 420, πίν. 221γ).

Η έρευνα στὸν ίδιο χώρο έδειξε ότι τὸ άνδηρο III κλείνει στη νότια πλευρά του με αναλημματικό τοίχο που σώθηκε εν μέρει σέ μήκ. 2.25 μ., ύψ. 1.10 μ. και καταλήγει στη ΝΑ γωνία του δωματίου I.

γ) Τέλος άρχισε ή διερεύνηση νέου τομέα έκτάσεως 16 τ.μ. ΒΔ του δωματίου V προκειμένου νά διερευνηθεΐ ή συνέχιση τής πτέρυγας τῶν δωματίων πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Υπενθυμί-

ζεται ὅτι ἔχει ἤδη ἀποκαλυφθεῖ σὲ τομὴ ἢ πρὸς Β ἐπέκταση τῆς θεμελίωσης ἰσχυροῦ παλαιοανακτορικοῦ τοίχου πού διέρχεται κάτω ἀπὸ τὰ δάπεδα τῶν δωματίων III - V.

Ἀπὸ τὴν ἀνοψη τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ νεοανακτορικοῦ δωματίου V προέρχεται τμῆμα χρυσῆς ἐπένδυσης ρυτοῦ (μῆκ. 0.135 μ.) μὲ ἀνάγλυφες παράλληλες νευρώσεις (εἰκ. 113). Ἀναφέρεται ἐπίσης τμῆμα λίθινης τράπεζας προσφορῶν πού σώζει 5 σύμβολα Γραμμικῆς γραφῆς Α (εἰκ. 114), 10 φύλλα χρυσοῦ ἀπὸ ἐπένδυση ἀντικειμένων, 8 ἐνωμένα ἐλασμάτινα ἀναθηματικά ἐργαλεῖα, ὅμοια μὲ τὰ προαναφερθέντα, ἓνα χάλκινο ἐργαλεῖο μῆκ. 0.05 μ., ἴσως γιὰ τὴν ἐγχάραξη μετάλλινων ἐπιφανειῶν.

Στὴ διάρκεια τοῦ χρόνου πού πέρασε σημειώθηκαν δυστυχῶς δύο ἀπόπειρες λαθρανασκαφῆς σὲ ἄσκαπτα σημεῖα τοῦ περιφραγμένου χώρου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ περιοχὴ προστατεύεται. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ ἐνέργειες βοσκῶν πού ἔχουν τὰ κοπάδια τους στὸ ὄρος.

Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ Κορυφῆς Γιούχτα θεωρεῖται ἐπιβεβλημένη κυρίως γιὰ τὴν πληρέστερη ἀποκάλυψη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του μορφῆς, πού ἔχει ἀποκτήσει τεράστιο ἐνδιαφέρον.

ΜΟΥΣΕΙΑ

Με ἰδίαν ὑπερηφάνειαν τελειώνω τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἀνασκαφικῶν μας ἐπιτευγμάτων με τὴν σύντομον πληροφορίαν τῆς πρόοδου τῶν ἐργασιῶν τοῦ Μουσείου τῶν Μυκηνῶν. Παρὰ τὰ ἐμπόδια ποῦ παρεισέφρυσαν, ἡ ἀνέγερσις τοῦ Μουσείου συνεχίζεται καὶ ἐλπίζεται ὅτι μέχρι τέλους Μαρτίου 1986 θὰ ἔχη συμπληρωθῆ ἡ ἐκ σκυροδέματος κατασκευὴ τοῦ κτιρίου. Εὐχαριστίαι διὰ τὴν πρόοδον αὐτὴν ὀφείλονται εἰς τὸ ΥΠΠΟ καὶ τὸ Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, τὸ ὁποῖον καὶ διέθεσε τὸ ποσὸν τῶν 30.000.000 δρχ. διὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἐργασίας.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἡ δραστηριότης τῆς Ἑταιρείας ἐπεξετάθη εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν γνωστῶν περιοδικῶν τῆς καὶ εἰς διάφορα ἄλλα δημοσιεύματα διὰ τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Γεν. Γραμματέως.

Περιοδικὰ Δημοσιεύματα:

- α) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε τὸ τεῦχος τοῦ Ἔργου 1984.
- β) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε ὁ τόμος τῶν ΠΑΕ 1982.
- γ) Ἦρχισε καὶ ἐπροχώρησε ἡ στοιχειοθεσία τῶν ΠΑΕ 1983.
- δ) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1983.
- ε) Ἦρχισε καὶ ἐπροχώρησε ἡ στοιχειοθεσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος 1984.

«Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας»

- α) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐκυκλοφόρησε ἡ ὑπ' ἀριθ. 101 ἐναίσιμος διατριβὴ τῆς ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Φωτεινῆς Ζαφειροπούλου, *Προβλήματα τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας*.
- β) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε τὸ ὑπ' ἀριθ. 102 βιβλίον τῆς ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Ἀγγελικῆς Λεμπέση, *Τὸ ἱερό τοῦ Ἐρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴν Κάτω Σύμη Βιάννου I. Χάλκινα κρητικὰ τορεύματα (I)*.
- γ) Ἦρχισε καὶ ἐπροχώρησε ἡ στοιχειοθεσία τοῦ ὑπ' ἀριθ. 103 τιμητικοῦ τόμου, *Φίλια Ἑπὶ εἰς Γεώργιον Ἐ. Μυλωνᾶν διὰ τὰ 60 ἔτη τοῦ ἀνασκαφικοῦ του ἔργου*.

Συνεχίσθη επίσης και επερατώθη ή εκτύπωσης υπό την εποπτεία του άειμνήστου Αντιπροέδρου τής Έταιρείας Ιωάννου Τραυλού του Λεξικού τών αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων του άειμνήστου Αναστασίου Όρλάνδου ως και ή Βιβλιογραφία τών Μονών τής Ελλάδος του Ά. Όρλάνδου δια τής δρος κ. Μ. Θεοχάρη.

Διά τά ως άνω ή Έταιρεία έδαπάνησε συνολικώς δρχ. 4.692.399.

Διά την άγοράν βιβλίων, δια τόν έμπλουτισμόν τής Βιβλιοθήκης τής Έταιρείας εις την όποίαν έμελέτησαν κατά την διάρκειαν του 1985 6.800 έπιστήμονες και φοιτηταί, διετέθησαν 1.665.434 δρχ.

Εις τόν ζενώνα τής Έταιρείας τέλος έφιλοξενήθησαν όλίγοι ζένοι αρχαιολόγοι, διότι δύο εκ τών τεσσάρων δωματίων, τά όποια διατίθενται, παρεχωρήθησαν εις την Βιβλιοθήκην άφ' ένόδς και όμοϋ δια την έπεξεργασίαν τών χειρογράφων του Λεξικού τών Αρχαίων Αρχιτεκτονικών Όρων και εις τόν LIMC άφ' έτέρου. Έν τούτοις και αύτοί οί ζένοι έπιστήμονες, άν και όλίγοι, θεωροϋν την Έταιρείαν τόν «δεύτερο σπίτι τους», όπως χαρακτηριστικά έλέχθη.

Αυτό υπήρξε, Κυρίαί και Κύριοι, τόν Έργον τής Έταιρείας, τόν όποϊον προσέθεσε μίαν άκόμη έπιτυχή έπιστημονικήν προσπάθειαν εις την μελέτην του σπουδαίου κεφαλαίου τής πνευματικής του Έθνους μας κληρονομίας και τής μακράς και ένδόξου ιστορίας μας.



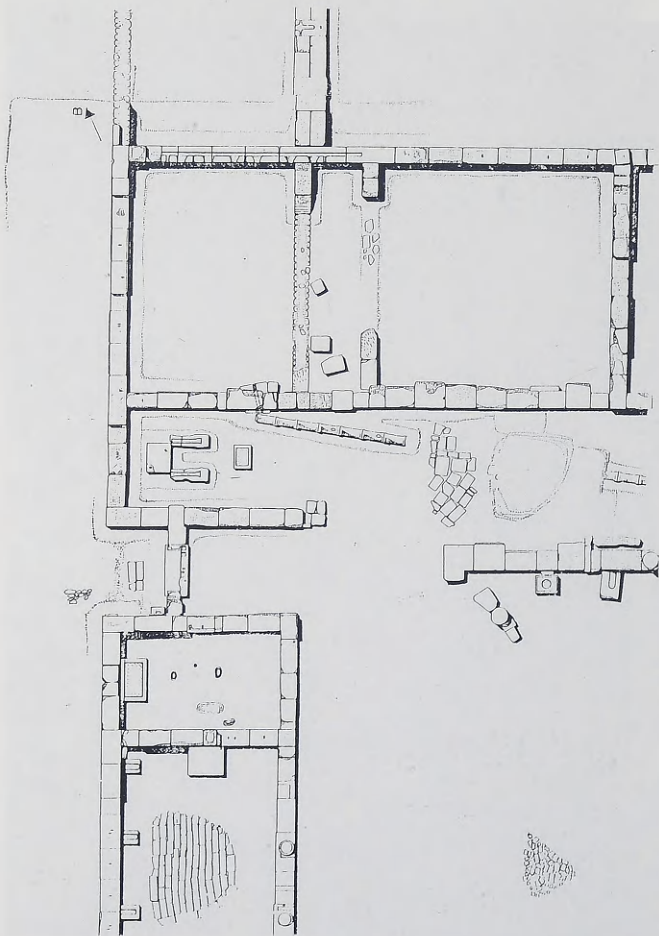
1. Μαρόνεια. Τὸ ἀρχαῖο θέατρο.



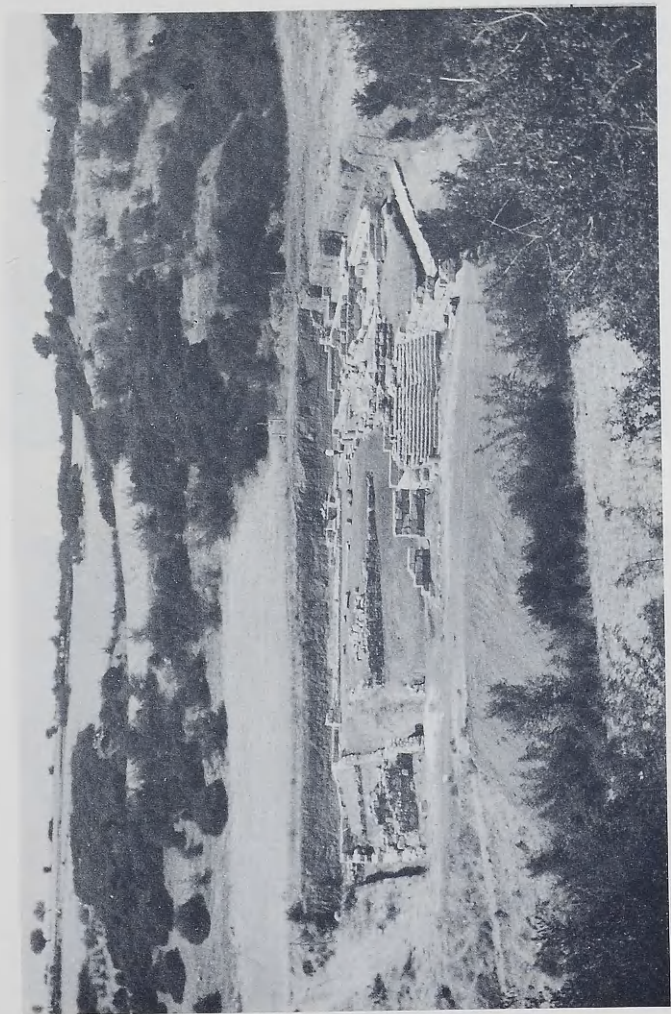
2. Σύναψη Μαρωνείας, Παλαιοχριστιανική βασιλική. 3. Αγ. Χαράλαμπος Μαρωνείας, Τμήμα άψίδων.



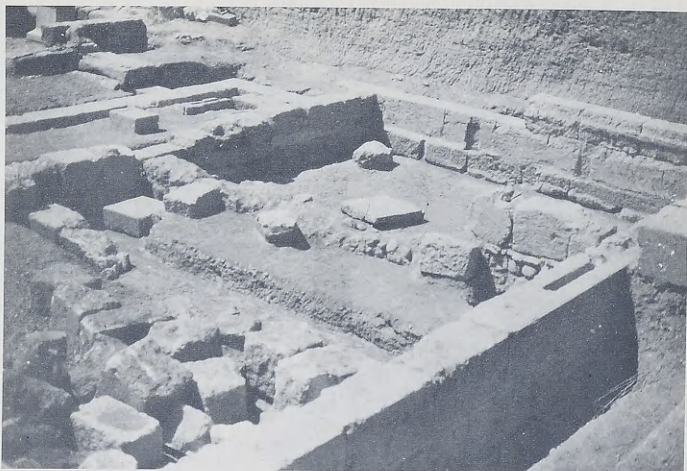
4. Ἁγ. Χαράλαμπος Μαρωνείας. Τοιχογραφία.



5. Αμφίπολη. Κάτοψη της ανασκαφής του 1985.



6. Ἀμφίπολη. Τὸ Γυμνάσιο.



7. Ἀμφίπολη. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς δεύτερης αἰθουσας λουτροῦ.



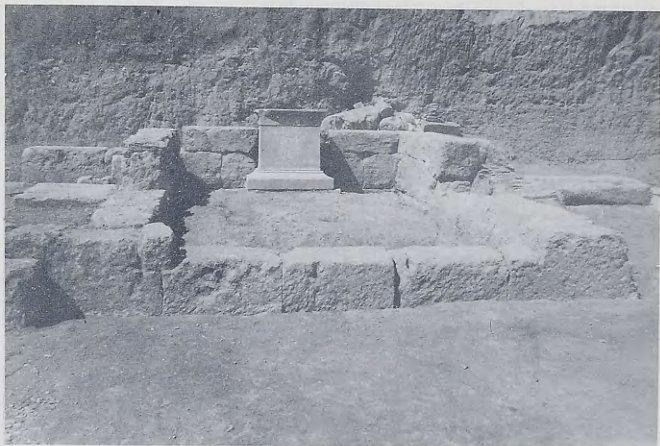
8. Ἀμφίπολη. Μαρμάρينو ἀναθηματικὸ βᾶθρον ἑρμῆ.



9. Ἀμφίπολη. Ἡ Δυτική πύλη τοῦ κτιρίου.



10. Ἀμφίπολη. Χῶρος στή Β πλευρά τῆς Δυτ. Πύλης. Βάθρα ἀγαμάτων καὶ στηλῶν.



11. Ἀμφίπολη. Δωμάτιο με τὸ βάθρο τοῦ Γυμνασιάρχου Διογένη Ἀπελλᾶ στὴ Ν πλευρὰ τῆς Δυτ. πύλης.



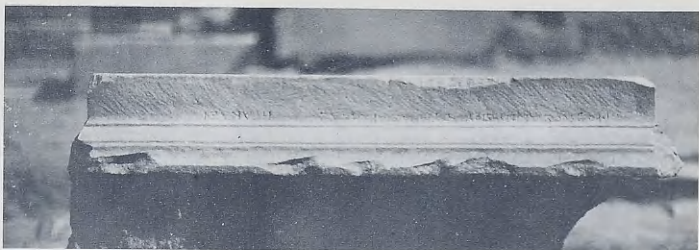
12. Ἀμφίπολη. Καύσεις καὶ λαξεύματα στὸν ἴδιο χῶρο.



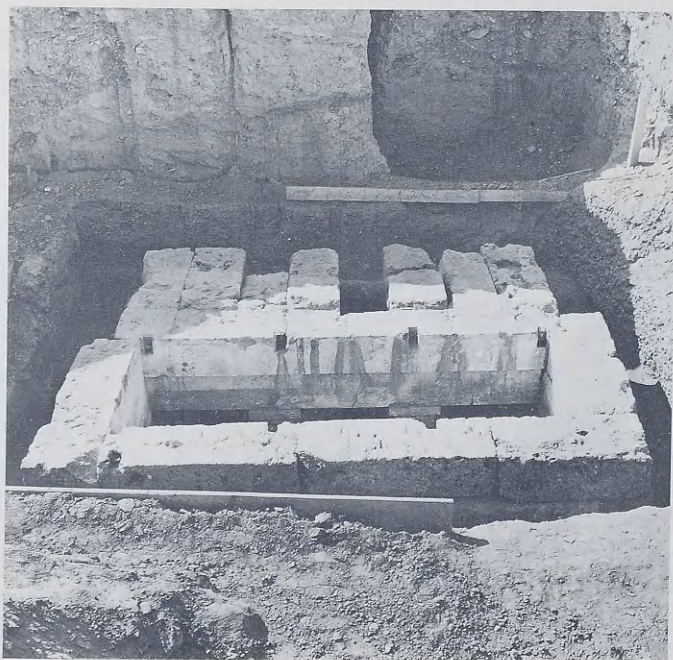
13. Ἀμφίπολη. Β στοὰ Γυμνασίου. Στυλοβάτης, βάθρα πηλῶν, ἀγωγὸς ἀποχέτευσης ΒΔ αἴθουσας λουτροῦ, ὁ δεύτερος χώρος ἄσκησης, στρώμα καταστροφῆς στέγης.



14. Ἀμφίπολη. Τὸ Γυμνάσιο ἀπὸ Δ. Δυτικὴ στοὰ, δυτ. τμήμα αἰθρίου, μεταγενέστεροι τοῖχοι στὴ ΒΔ γωνία τοῦ κτιρίου.



15. Ἀμφίπολη. Ἀναθηματικὴ βάση ἀγάλματος στὸν Ἡρακλῆ.



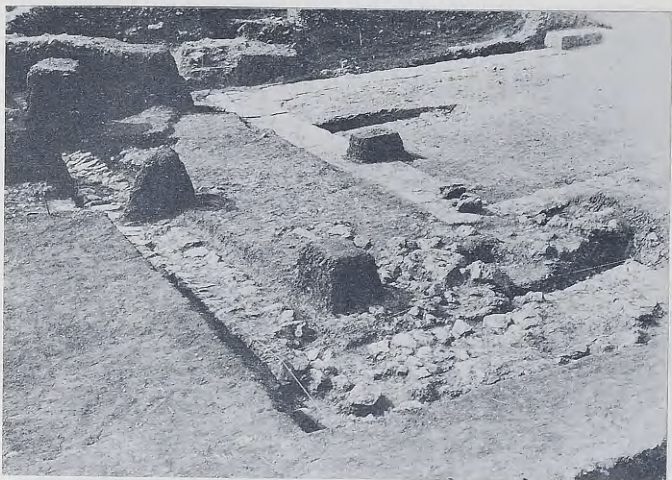
16. Βεργίνα. Παλατίτσια. Ἀποψη τοῦ τάφου.



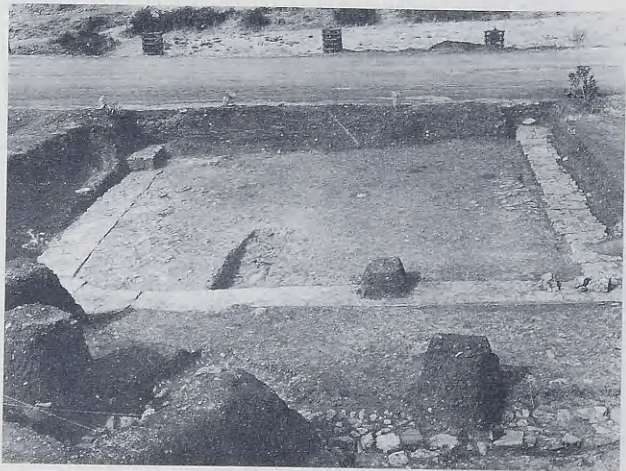
17. Βεργίνα. Παλατίτσια. Παράσταση πουλιού από τη διακόσμηση του τάφου.



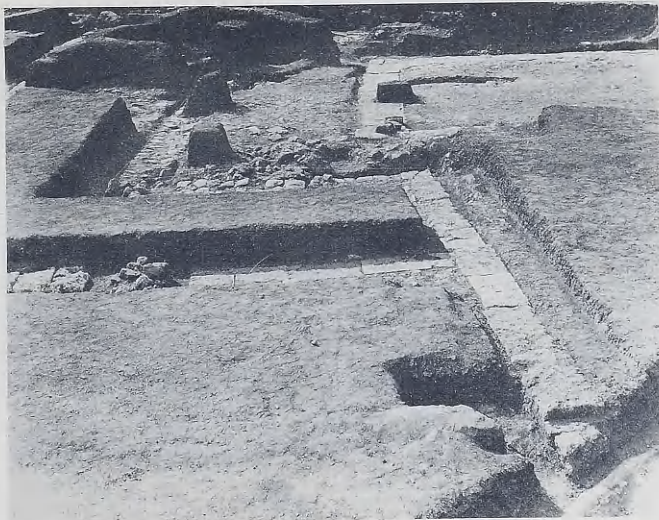
18. Βεργίνα. Ἀκρόπολη, κώνθαρος.



19. Βεργίνα. Ἀρχαία Πόλη. Ἀποψη τοῦ Δυτικοῦ κτίσματος.



20. Βεργίνα. Ἀρχαία Πόλη. Τὸ Δυτικὸ κτίσμα.



21. Βεργίνα. Ἐρχαία Πόλη. Τὸ ΒΔ κτίσμα καὶ τμήμα τοῦ Δυτικοῦ κτίσματος.



22. Δίον. Ἀποψη τοῦ ὄχρωματικοῦ περιβόλου.



23. Διον. Εικονιστική κεφαλή.



24. Διον. Αναπαράσταση αγάλματος Νίκης.



25. Πέλλα. Ἀκρόπολη. Δυτικά δωμάτια κτιρίου IV.



26. Πέλλα. Ἀγορά. Βόρεια Στοά, ἀπὸ ἀνατολικά.



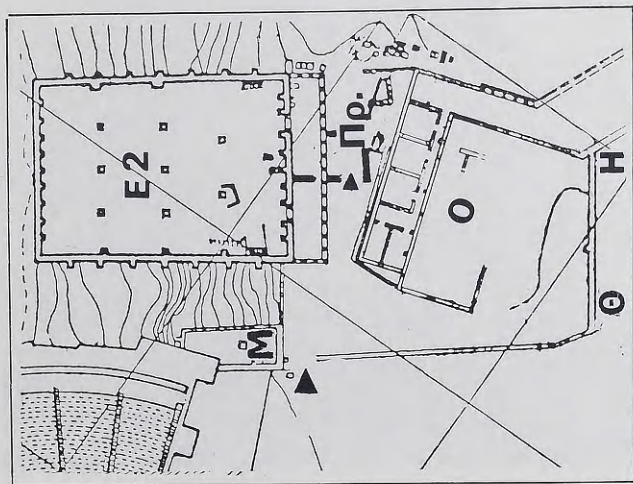
27. Πέλλα. Ἀγορά. ΒΑ γωνία συγκροτήματος ἀπὸ ΝΑ.



28. Πέλλα. Νότια πύλη. Σύνδεση τοῦ νότιου τείχους μὲ τὴν πύλη.



30. Δωδώνη. Η βορειοανατολική γωνία του στολοβάτη.



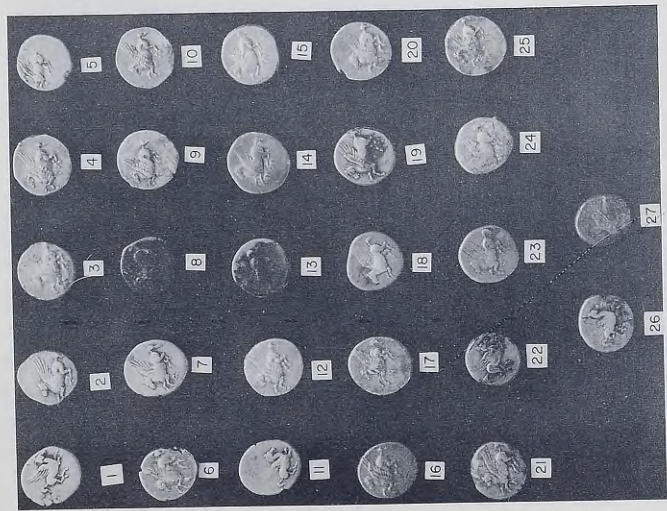
29. Δωδώνη. Κάτοψη του βουλευτηρίου και του προταναείου Ο.



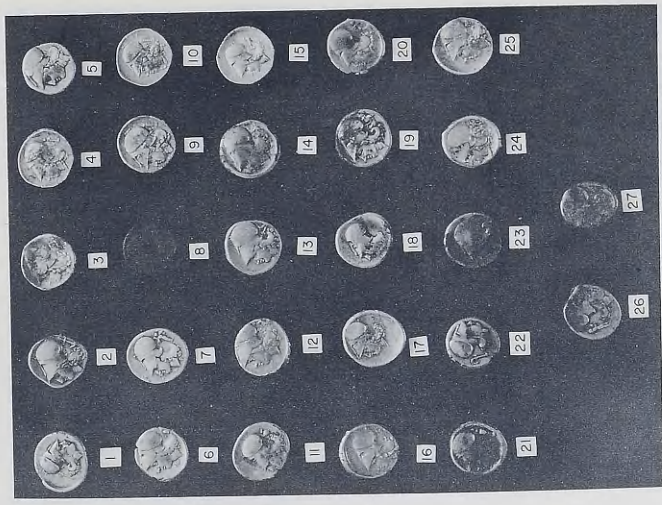
31. Άνω Κορακιάνα Κερκύρας. Ταξιάρχης Μιχαήλ. Σεραφείμ στο άετομα του άνατ. τοίχου.



32. Άνω Κορακιάνα Κερκύρας. Ταξιάρχης Μιχαήλ. Άδιάγνωστη άγία στόν Β τοίχο του ίεροϋ.



33. Ἄετός Ἰθάκης. Θεσαυρὸς ἀσημένιων νομισμάτων (πρόσθια ὄψη).



34. Ἄετός Ἰθάκης. Θεσαυρὸς ἀσημένιων νομισμάτων (πίσω ὄψη).



35. Άετος Ίθάκης. Άνασκαφή πυλίδας του τείχους.



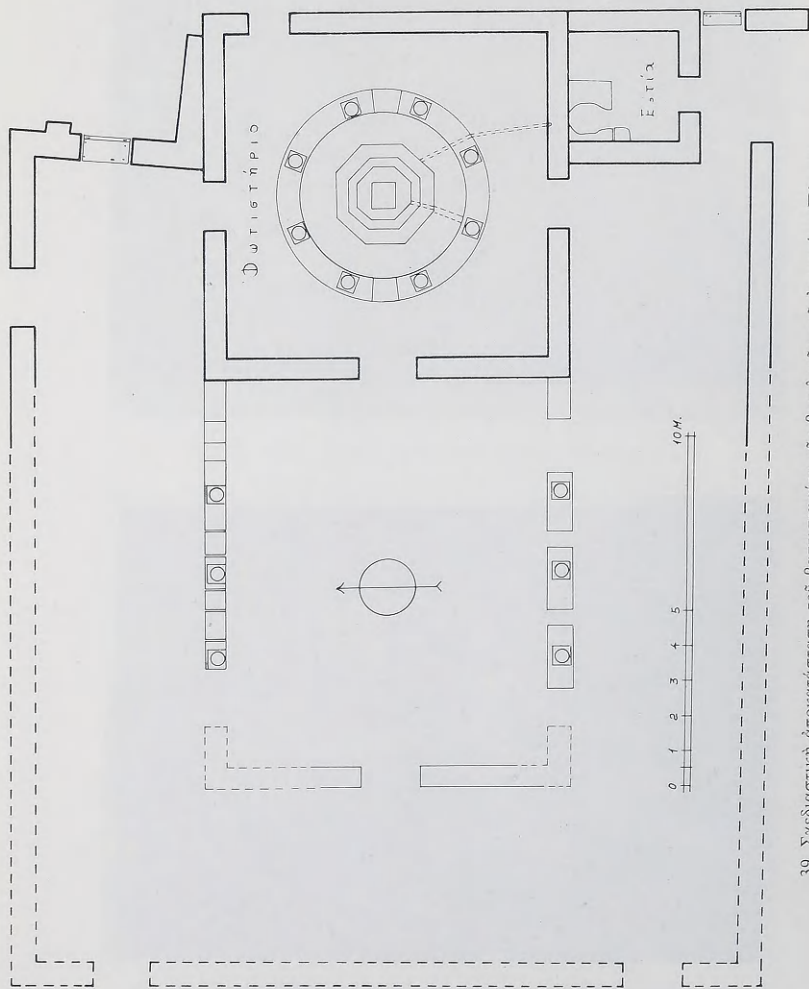
36. Άετος Ίθάκης. Πολυγωνικό τείχος στον λόφο του Άετού.



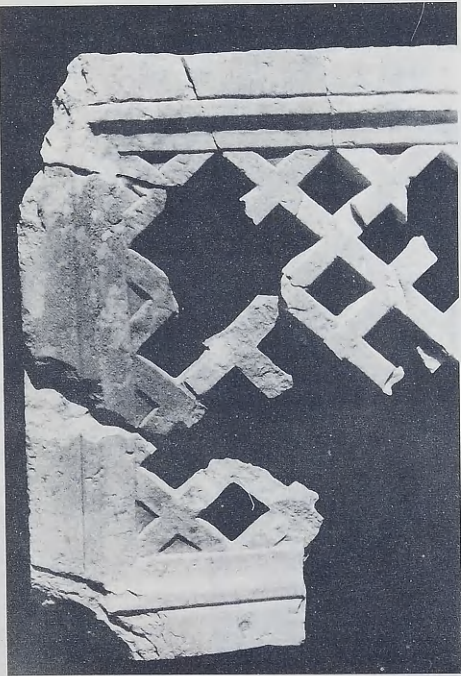
37. Θέρμον. Ἡ κρήνη μετὰ τὸν καθαρισμὸ ἀπὸ Δυσμᾶς.



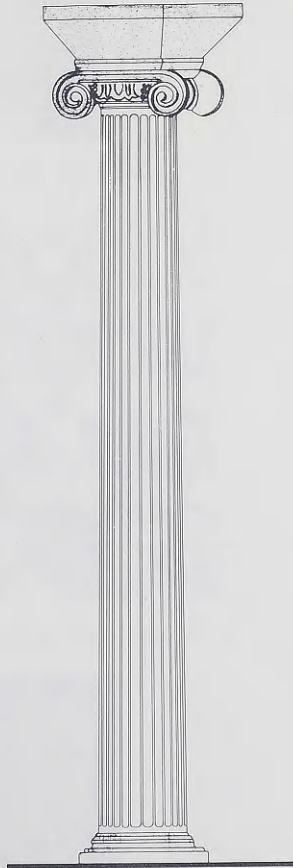
38. Θέρμον. Τὸ κτιστὸ βάθρο τῆς ἐξέδρας κοντὰ στῆ δυτ. στοῶ ἀπὸ ΝΔ.



39. Σχεδιαστική αποκατάσταση του βαπτιστηρίου της βασιλικής του άρχιερέως Πέτρου.



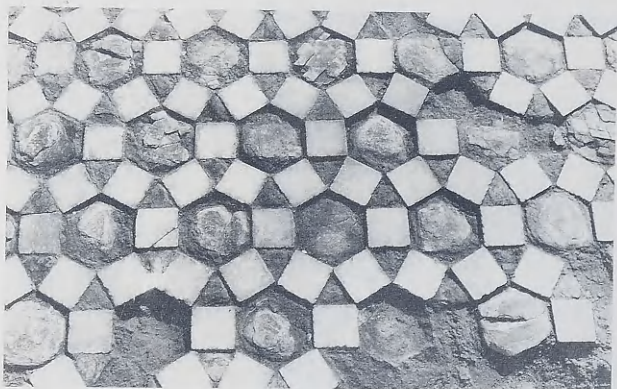
40. Φθιώτιδες Θῆβαι. Διάτρητο θω-
ράκιο τοῦ βαπτιστηρίου.



41. Φθιώτιδες Θῆβαι. Κίονας τοῦ βα-
πτιστηρίου.



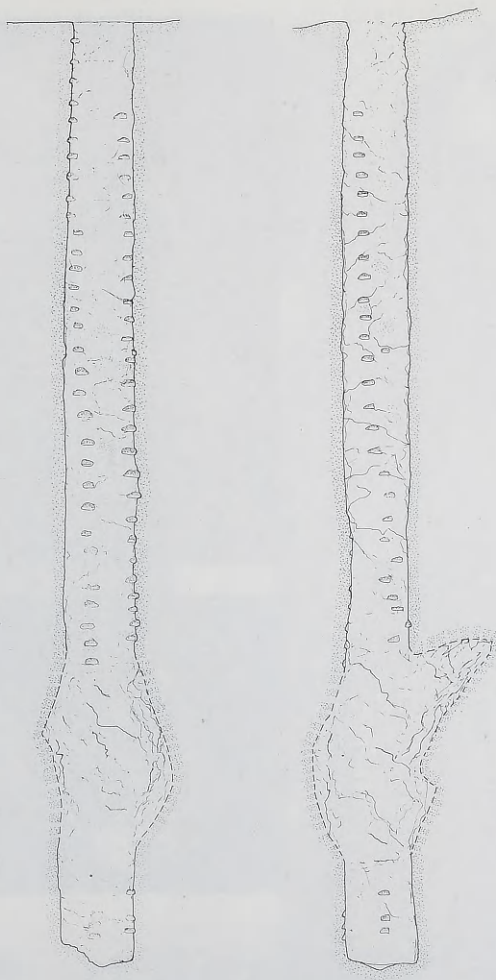
42. Φθιώτιδες Θῆβαι. Ἰωνικὸ κιονόκρανο με σύμφυτο ἐπίθημα.



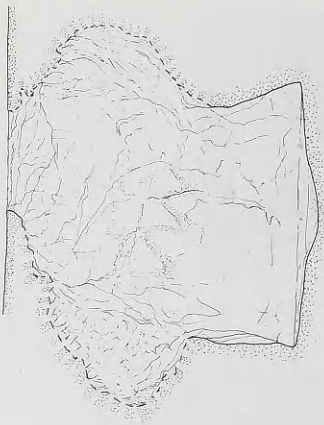
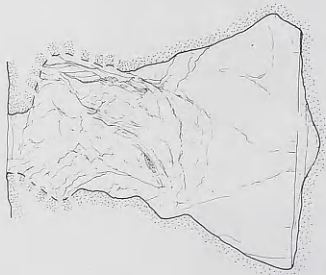
43. Φθιώτιδες Θῆβαι. Μαρμαροθέτημα στὸ δάπεδο τοῦ ἀψιδωτοῦ κτίσματος.



44. Φθιώτιδες Θῆβαι. Ἰωνικὸ κιονόκρανο με σύμφυτο ἐπίθημα.



45. Ραμινούς. Κυκλική δεξαμενή στο ιερό της Νεμέσεως.



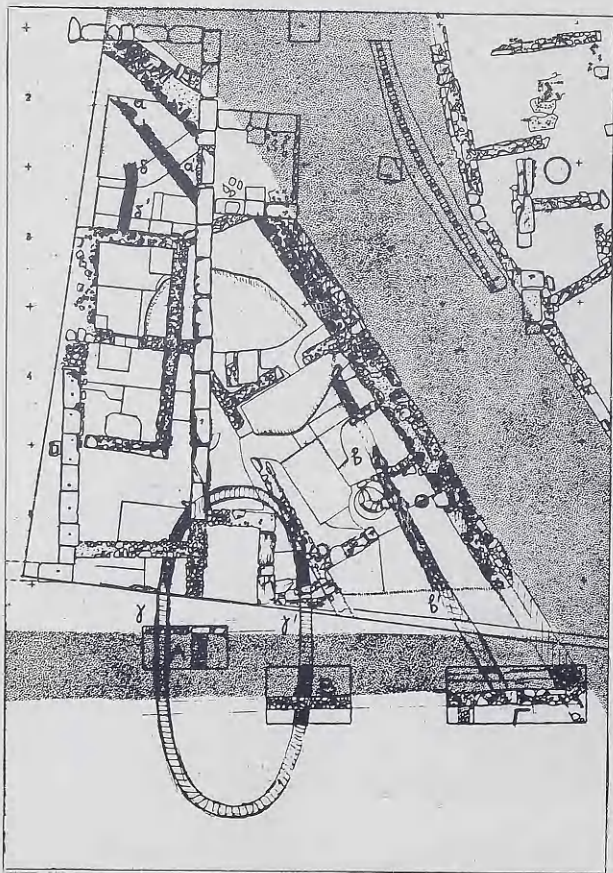
Ραμνοῦς: 46. Κορινθιακὸς στρωτήρας με γραπτὸ πλοχμὸ. 47. Ἀπιοειδὴς δεξιμένη στό ἱερὸ τῆς Νεμέσεως.
48. Κεφαλὴ νεανίου ἀπὸ τῆ βάση τοῦ ἀγάλματος τῆς Νεμέσεως. 49. Θραύσμα λευκῆς λιγύθου ἀπὸ τῆ βόρεια
ὄδου τοῦ Ραμνοῦντος.



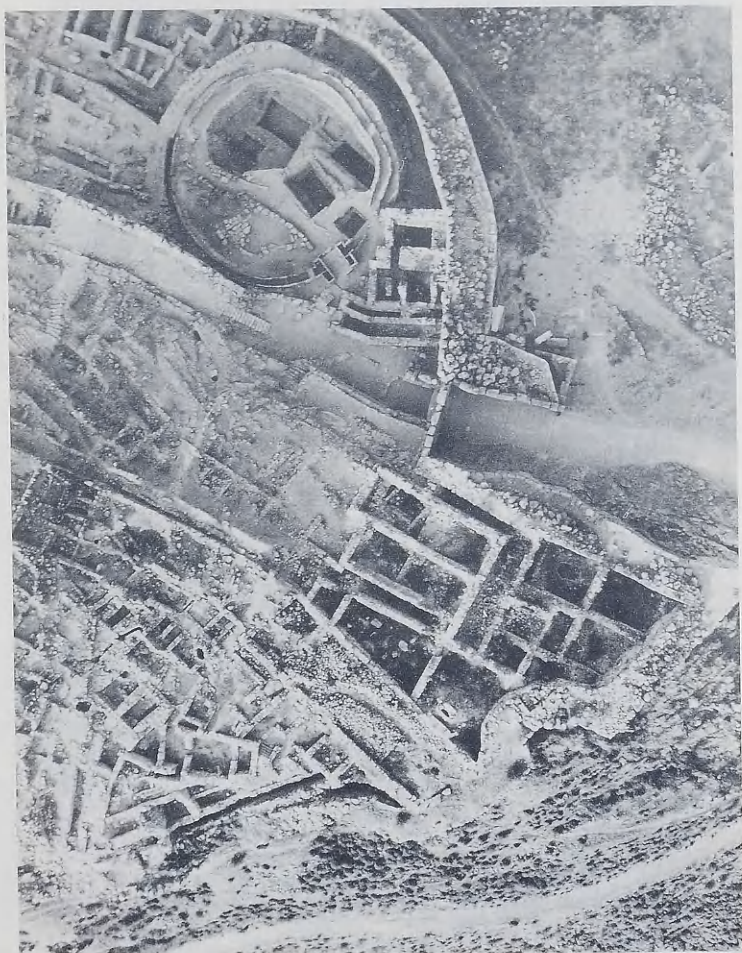
50. Ραμινούς. Ταφικός περίβολος του 4ου π.Χ. αί.



51. Ραμινούς. Μετάσκευη ταφικού περιβόλου κατά τόν 4ο μ.Χ. αί.



52. Ἐρέτρια. Κάτοψη τοῦ ἀνασκαφικοῦ χώρου.



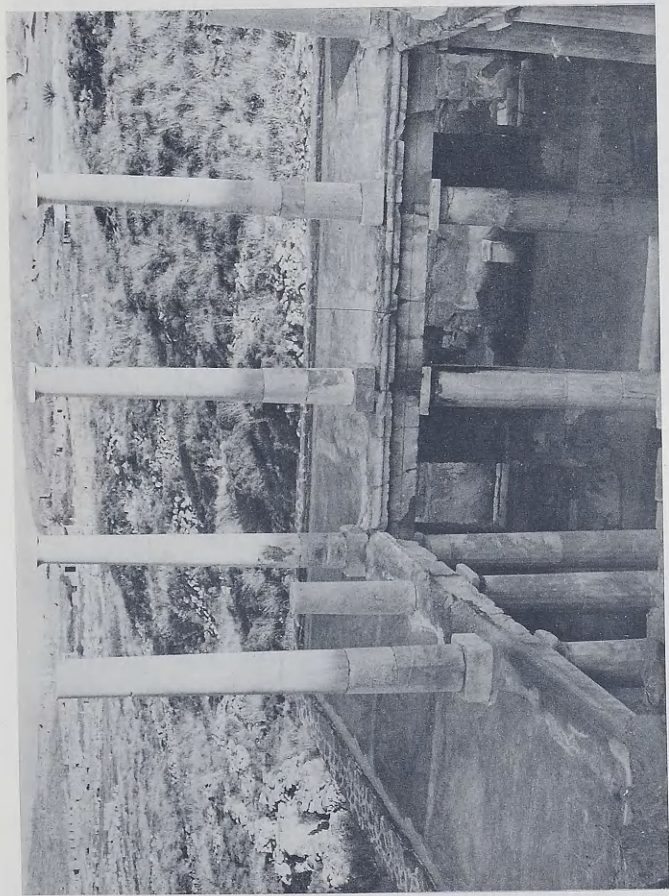
53. Μυκῆναι. Ἡ ΒΔ γωνία τοῦ φρουρίου τῆς Ἀκροπόλεως.



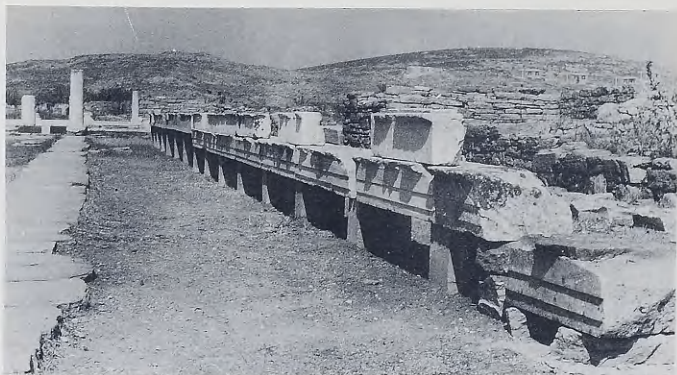
54. Μυκῆναι. Ξυλοδεσιά τοῦ δωματίου V.



55. Μυκῆναι. Κεραμική δαπέδου δωματίου V.



56. Δηλος. Οίκητα Ἑρμῆ, μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπισκευῆς τῆς πλάκας τοῦ α' ὀρόφου.



57. Δήλος. Ἀγορὰ τῶν Ἰταλῶν. Ἐνεπίγραφο ἐπιστύλιο τῆς ἀνατ. στοᾶς.



58. Πάρος. Τὸ τέμενος καὶ ἡ πρόσοψη τοῦ ναοῦ ἀπὸ Δυσμᾶς.



59. Πάρος. Τὰ εἱρεῖπια τοῦ γεωμετρικοῦ ναοῦ ἀπὸ ΒΑ.



60-61. Πάρος. Εὐρήματα ἀπὸ τὸν ἀποθέτη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς.



62. Πάρος. Πίνακας ἀνατολίζουσας περιόδου με παράσταση γυναικείας μορφής.



63. Νάξος. Γρόττα. Τὰ ἐρείπια τῆς μυκηναϊκῆς πόλης σὲ σχέσηη μετὸ νερό.



64. Νάξος. Γρόττα. Τὰ ἐρείπια τῆς μυκηναϊκῆς πόλης. Στὸ ὑψηλότερο ἐπίπεδο
λείψανα ταφικῶν περιβόλων τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων.



65. Νάξος. Γρόττα. Λείψανα πλινθοδομῆς σὲ τοῖχο τοῦ τέλους τῶν μυκηναϊκῶν
χρόνων.



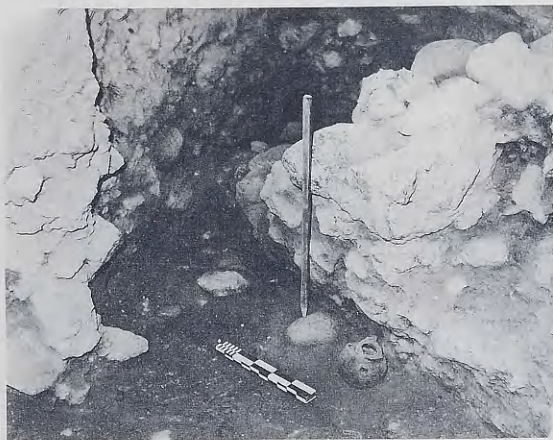
66. Γρόττα. Κιβωτιόσχημος πρωτογεωμετρικός τάφος με μυκηναϊκή ύδρια πάνω στη ΒΔ του γωνία.



67. Νάξος. Πλατεία Μητροπόλεως. Γενική άποψη τής ανασκαφής. Στο βάθος ή Γρόττα και τὰ Παλάτια.



68. Νάξος. Πλατεία Μητροπόλεως. Χώροι της τελευταίας μυκηναϊκής περιόδου σε έπαφή με τὸ μυκηναϊκὸ τείχος. Κάτω ἀπὸ τὰ θεμέλια τῆς περιόδου αὐτῆς διακρίνονται λείψανα κατασκευῶν καὶ λιθοσφροὶ τῆς παλαιότερης περιόδου.



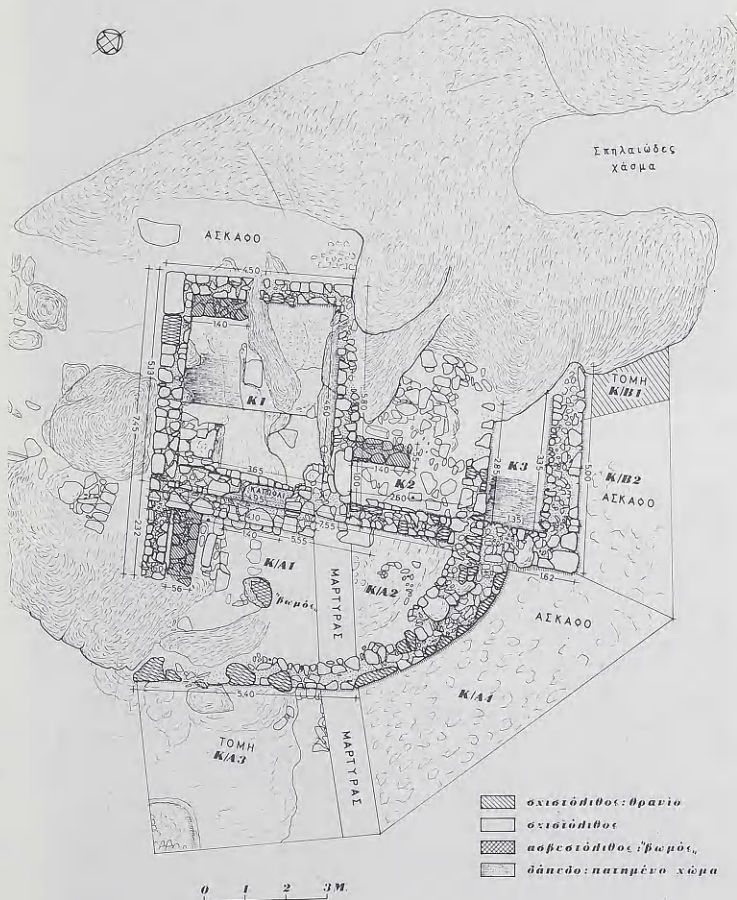
69. Θήρα. Τομή βορείως τῆς Δυτικῆς Οἰκίας. Ἐσωτ. παρεῖα τοῖχου με ἀμφορίσκο.



70. Θήρα. Περιοχή ΒΑ. τοῦ Συγκροτήματος Δ. Ὑπόγειος λαξευτὸς θάλαμος.



71-72. Μινώα Ἄμοργου. Κεραμική ἀπὸ τὴν Κάτω Πόλη.



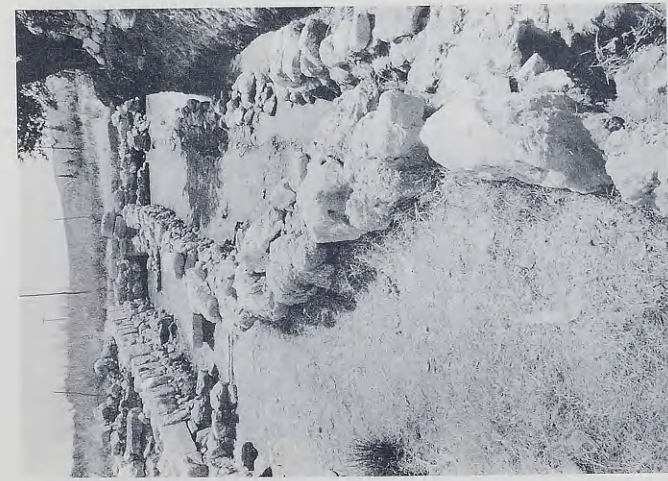
73. Μινώα Ἄμοργοῦ. Κτίσμα Κ.



74. Μινώα 'Αμοργού. Κτιριακό συγκρότημα στην κορυφή του όρους της Μινώας, από ΒΑ (διακρίνεται ο αναλημματικός τοίχος).



75. Ζάκρος, Νότιος τομέας. Παλαιοανακτορικό δωμάτιο νότια από το εργαστηριακό συγκρότημα, από τα δυτικά.



76. Ζάκρος, Νότιος τομέας, Γενική άποψη από τά δυτικά.



77. Ζάκρος, Νότιος τομέας, Γενική άποψη από τά δυτικά.



78. Ζάκρος, Σπίτι F. Τα τρία υπόγεια δωμάτια από τα δυτικά.



79. Ζάκρος, Σπίτι F. Κάτω και Άνω άνδρηρο από ΝΔ.



80. Ζάκρος. Σπίτι Ν. Γενική άποψη από Β.



81. Ζάκρος. Σπίτι Ν. Κεντρικό δωμάτιο με κολόνα από Ν.



82. Ζάκρος, Σπίτι Δα τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου. Νότιο τμήμα ἀπὸ Δ.



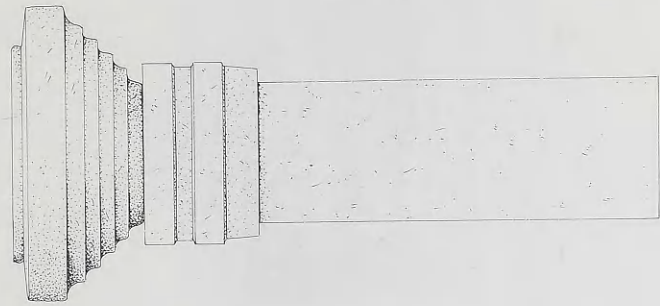
83. Ζάκρος, Σπίτι Δα τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου. Κλιμακοστάσιο καὶ πολύθυρο ἀπὸ Δ.



84. Ζάκρος. Ἀνώτατο τμήμα τοῦ πλακόστρωτου δρόμου ἔξω ἀπὸ τὴ ΝΑ γωνία τοῦ Σπιτιοῦ Β τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου.



85. Ζάκρος. Τὸ πρῶτο ἀνδῆρο τοῦ λόφου τοῦ Ἁγ. Ἀντωνίου ἀπὸ ΒΑ.



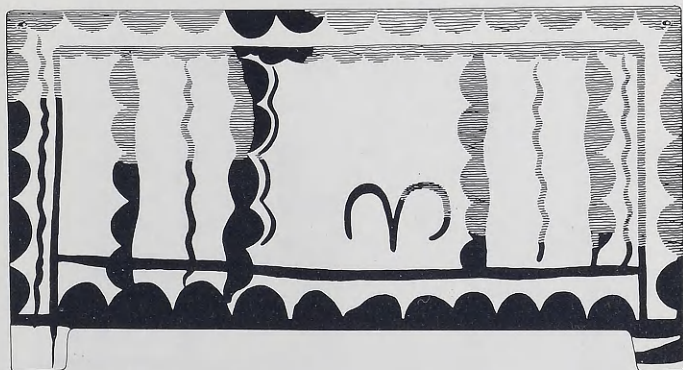
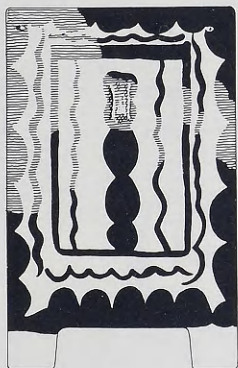
Σύμψη: 87. Ἐπιθήκη λιθίνου σκεύους. 88. Ἐγγειρίδιο γμ I ἐποχῆς. 89. Σχεδιαστικὴ ἀποκατάσταση ὕψηλοῦ σκεύους λατρείας.



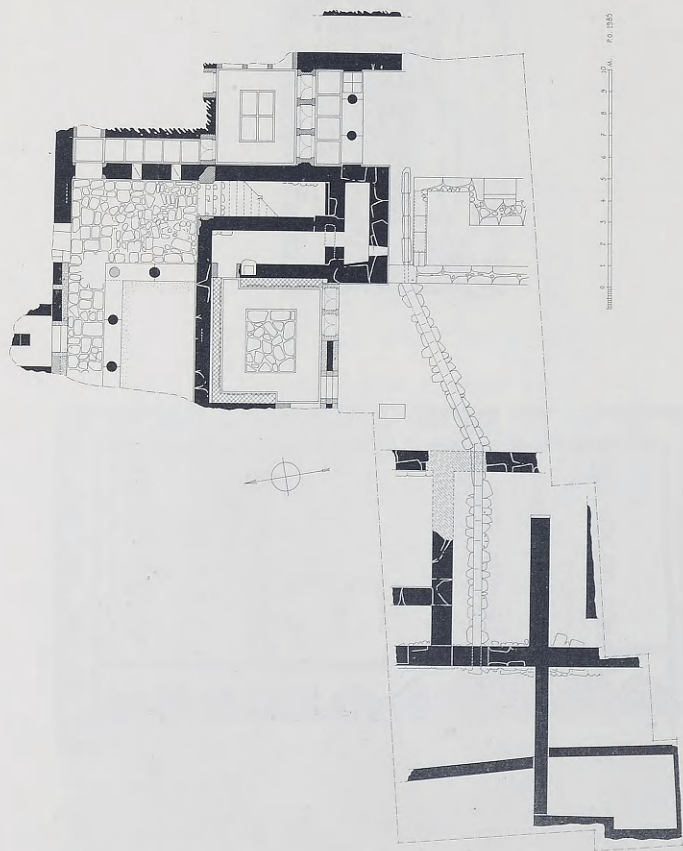
90. Σύμη. Χάλκινο ειδώλιο αύστηρου ρυθμού.



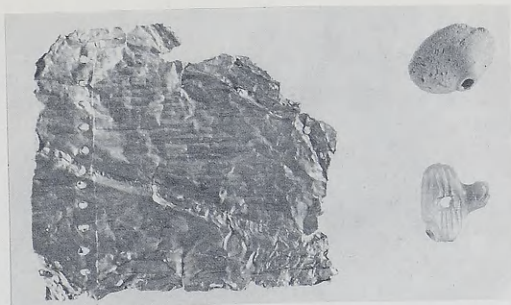
91. Ἄρχάνες. Κεραμική ἀπὸ τὸν θαλαμοειδῆ τάφο στὸ Καρνάρι.



92. Ἀρχάνες, Σχέδιο σαρκοφάγου ἀπὸ τὸν θαλαμοειδῆ τάφο στὸ Καρνάρι.



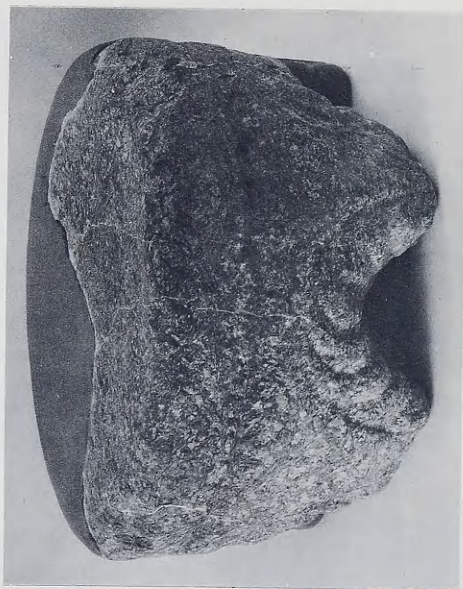
93. Ἀρχάνες. Κάτοψη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου στὴ θέση Τουρκογειτονιά.



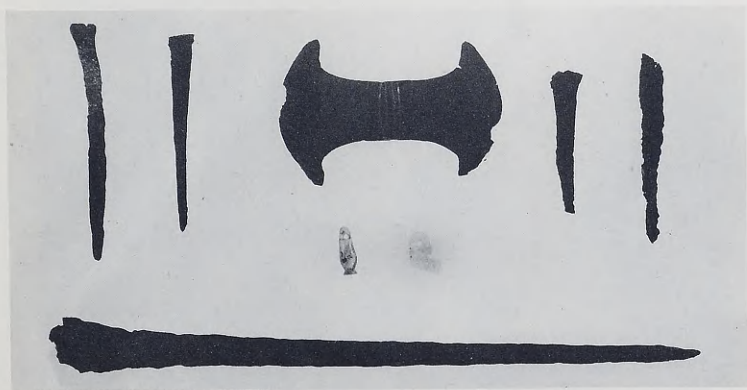
Ἀρχάνες: 94. Χρυσό ἔλασμα, σφραγίδα ἀπὸ ἀχάτη καὶ χάντρα ἀπὸ φαγεντιανή.

95. Ἐλεφάντινο ὀλόγλυφο ψάρι ἀπὸ τὸν Χῶρο 17 τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου.

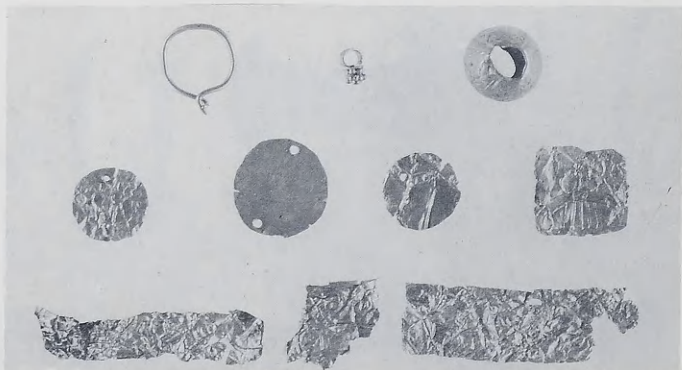
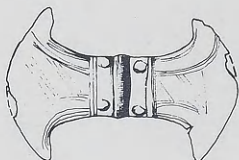
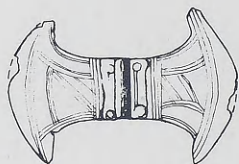
96. Τὰ ἐλεφάντινα εἰδῶλια τοῦ Χῶρου 17 τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου.



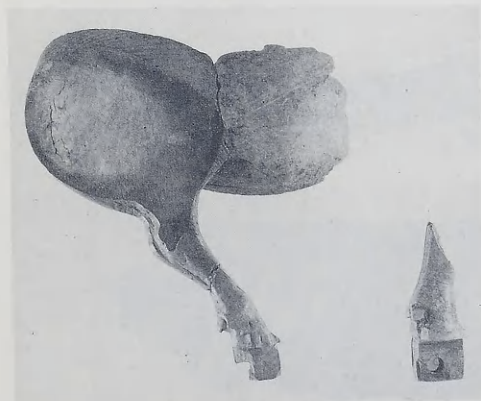
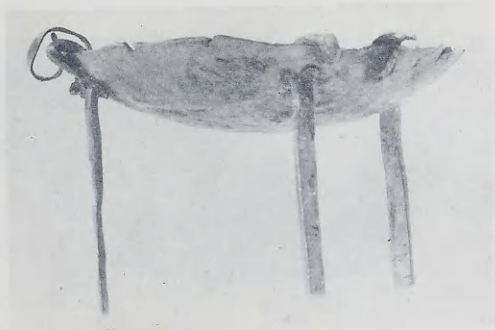
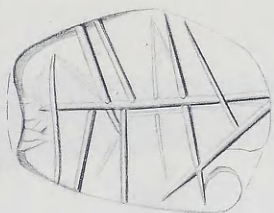
Ἄρχανες: 97. Σχέδιο σφραγίδας ἀπὸ στεατῆτη με̐ παράσταση γουνακείας μορφῆς. 98. Σχέδιο σφραγίδας ἀπὸ στεατῆτη με̐ παράσταση αἰγῶρου. 99. Λίθινη τράπεζα προσφορῶν.



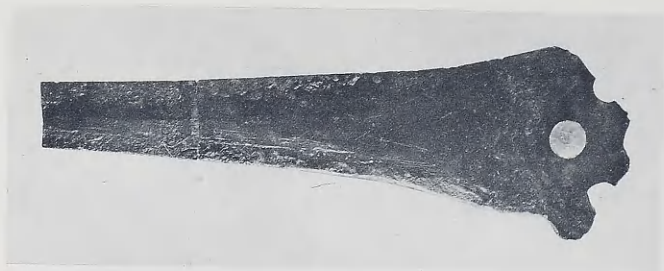
Ἴδαϊον Ἄντρον: 100. Σφραγίδα ἀπὸ ὄρεα κρύσταλλο μετὸ ἀποτύπωμά της. 101. Σχέδιο τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας τῆς σφραγίδας τῆς εἰκ. 100. 102. Χάλκινα ἀντικείμενα, μία σφραγίδα, ἓνα περίπλο.



Ίδαϊον Ἄντρον: 103. Σχέδιο τῶν δύο ὄψεων τοῦ διπλοῦ πέλεκυ τῆς εἰκ. 102. 104. Μολύβδινος σύνδεσμος. 105. Ἐπιλογή χρυσοῦν μικροαντικειμένων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1985.



Ἴδαϊον ἄντρον: 106. Σφραγιστική ἐπιφάνεια σφραγίδας ἀπὸ στεατίτη. 107. Σχέδιο τῆς σφραγιστικῆς ἐπιφανείας τῆς εἰκ. 106. 108. Μικρογραφικὸς χρυσοῦς τρίπους. 109. Τμῆμα ὀλόγλυφου ζώου ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο. 110. Πρόσθια ὄψη ἀντικειμένου μετ' ἀπόδοσης δύο ἀντίπλευρων κεφαλῶν, ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο.



Γιούχτας: 111. Χάλκινο έγχειρίδιο. 112. Όρθογώνια τράπεζα προσφορών από όφειτη. 113. Τμήμα χρυσής επένδυσης ρυτού. 114. Τμήμα ανεπίγραφης τράπεζας προσφορών με σημεία Γραμμικής γραφής Α.